

HET ONGEBORENE

Guy Eugène Dubois

HET ONGEBORENE

Guy Eugène Dubois

• *Sabbadanam Dhammadanam jinati —
De gift van Dhamma is de grootste gift* •
(Dhammapada, Gatha #354).

• *Spirituele wijsheid is een geschenk dat met inzicht en mededogen gedeeld moet worden en niet uitgebuit voor vulgair persoonlijk gewin. Wanneer wijsheid gecommmercialiseerd — 'vermarkt' — wordt, verliest ze haar zuiverheid en verwordt ze tot koopwaar, waardoor diepgaande inzichten een taxatie krijgen, wat hun transformerende kracht ondermijnt.* •

(Guy E. Dubois)

Om deze reden mag dit boek vrij gereproduceerd, gebruikt en verspreid worden—via elk medium of bestandsformaat—mits inachtneming van de clausules van de copyright licentie (CC BY-NC-SA 4.0) van Creative Commons Belgium

D/2026/Guy Eugène Dubois, uitgever
Zomerlaan 8/101 - 2580 Beerzel, België
gdubois.dhammabooks@gmail.com
<https://yatha-bhuta.com>

Vormgeving, Prepress & Design: GD
Gezet in Helvetica Neue
Papier: HVO wit FSC
Druk: Brave New Books, Rotterdam, NL
ISBN: 9789465386232 | NUR-Code: 718

INHOUD

INHOUD	5
INLEIDING	9
DE VIER VELDEN	13
HET VELD “DREMPEL”	17
I.1 DE TEKST VAN UDĀNA 8.3	19
I.2 UDĀNA 8.3 ALS KERN VAN DE BUDDHA-SĀSANA	27
I.3 HET ONGEBORENE – EEN AANWIJZING TOT BEVRIJDING	31
I.4 WAT OVERBLIJFT WANNEER HET ‘ZELF’ VERDAMPT	34
I.5 DE TAAL VAN HET ONZEGBARE	38
HET VELD “VERHELDERING”	41
II.1 ONWETENDHEID IN BOEDDHISTISCH PERSPECTIEF	43
II.2 ONTWAKEN IS NIET AFHANKELIJK VAN EEN GOD	46
II.3 VERGELIJKINGEN & METAFOREN	50
II.4 DIRECT ZIEN	52
II.5 DE DRIE POORTEN VAN BEVRIJDING & HET ONGEBORENE	54
II.6 HET ONZICHTBARE ZIEN	56
II.7 DE POORT NAAR HET ONGEBORENE	58
II.8 VAN WORDING NAAR HET ONGEBORENE	59
II.9 OVER VERGANKELIJKHEID EN HET ONGEBORENE	62
II.10 AFHANKELIJK ONTSTAAN, VANUIT HET ONGEBORENE	65
II.11 HET GECONDITONEERDE EN HET ONGEBORENE	68
II.12 HET GECONDITONEERDE VERSUS HET ONGEBORENE	71
II.13 LEEGTE EN BEWUSTZIJN: 2 WOORDEN, 2 WERELDEN	74
II.14 ZIEN ZOALS HET IS	76
II.15 WANNEER ‘WORDEN’ (BHAVA) TOT RUST KOMT	77
II.16 WAAR HET ONGEBORENE ZICHTBAAR WORDT	79
II.17 HET ONGEBORENE — NIET GOD, NIET BRAHMAN, NIET LĪLĀ	82
II.18 HET ONGEBORENE EN ANATTĀ	85
II.19 HET ONGEBORENE EN AFHANKELIJK ONTSTAAN	88
II.20 HET ONGEBORENE EN SAKKĀYA-DITṬHI	91
II.21 WANNEER ONDERRICHT ZICHZELF MOET LOSLATEN	94
II.22 NIET GEBOREN, NIET WORDEN	97
II.23 WAAR GEEN GEBOORTE IS	99
II.24 ‘WORDEN’ ALS VERSCHIJNING	101
II.25 HET OPHOUDEN VAN GEBOREN-WORDEN	103
II.26 TWEE PERSPECTIEVEN OP ERVARING	105
II.27 HET ONGEBORENE IN DE PĀLI-CANON	107
II.28 HET GEBORENE EN HET ONGEBORENE	110
II.29 BEWUSTZIJN, VERGANKELIJKHEID EN HET ONGEBORENE	112
II.30 VERSCHIJNEN EN VERDWIJNEN VAN ALLE VORMEN	114
II.31 HET ONGEBORENE EN DE VIJF HINDERNISSSEN	116

II.32 HET STILLE HART VAN DE VIER WAARHEDEN	119
II.33 HET ONGEBORENE IS GEEN BESTEMMING	121
II.34 VIER BENAMINGEN, ÉÉN STILTE	123
II.35 HET ONGEBORENE ALS DIMENSIE VAN INZICHT	127
II.36 HET ONGEBORENE IS GEEN ERVARING	132
II.37 HET GEBORENE ALS SANKHĀRA	137
II.38 WAT NIET STERFT	140
II.39 WANNEER HET 'ZIEN' OPLOST IN HET ONGEBORENE	145
II.40 HET EINDE VAN DE HOOP OP EEN ANDER LEVEN	150
II.41 HET ONGEBORENE IS GEEN EINDPUNT	153
II.42 BETEKENIS ZONDER KERN	157
II.43 RUIMTE ALS ONTMANTELING	161
II.44 NERGENS TE VINDEN, OVERAL AANWEZIG	166
II.45 HET ONGEBORENE EN DE ILLUSIE VAN OVERDRACHT	170
HET VELD "VERDIEPING"	173
III.1 HET ONGEBORENE ALS DIRECT ZIEN	175
III.2 VERGANKELIJKHEID EN HET ONGEBORENE	177
III.3 DHAMMAKAYA EN HET ONGEBORENE	179
III.4 DIENSTBAARHEID ALS TRANSPARANTIE	181
III.5 HET ONGEBORENE EN DE UITDOVING	183
III.6 WAAR SAṂSĀRA EN NIBBĀNA OPLOSSEN	185
III.7 VERLANGEN EN WORDEN	187
III.8 VOORTSCHRIJDEND INZICHT IN HET ONGEBORENE	190
III.9 WANNEER HET GEBORENE DOORZICHTIG WORDT	192
III.10 DE POORT VAN VERGANKELIJKHEID	196
III.11 WAT TOT HET ONGEBORENE BEHOORT	201
III.12 STILTE EN HET WEGVALLEN VAN GRIJPEN	208
III.13 EENVOUD WANNEER GRIJPEN WEGVALT	209
III.14 HET NU ALS PLAATS VAN ZIEN	211
III.15 DHAMMA EN HET ONGEBORENE	212
III.16 HET ONGEBORENE LAAT ZICH NIET GRIJPEN	214
III.17 WANNEER 'WORDEN' OPHOUDT	216
III.18 ZONDER HOUVAST	218
III.19 WAAR STILTE SPREEKT, ONTVOUWT ZICH DHAMMA	220
III.20 DE TAAL VAN HET ONGEBORENE	222
III.21 HET ONGEBORENE ALS LEVENDE DHAMMA	225
III.22 ONTWAKEN TOT WAT NOOIT AFWEZIG WAS	228
III.23 VOORBIJ DE VORM	230
III.24 HET GEBRUIK VAN NEGATIE ALS BEVRIJDING	232
III.25 DE STILTE VOORBIJ REGELS EN RITUELEN	237
III.26 DE DANS VAN VORMEN RONDON STILTE	239
III.27 EEN MEDITATIE OVER INZICHT EN HET ONGEBORENE	240
III.28 HET ONGEBORENE EN DE VRIJHEID OM TE ZIEN	243

III.29 AAN DE OEVER VAN DEZELFDE STROOM	246
III.30 VANUIT HET ONGEBORENE	249
III.31 VANUIT HET PAD	251
III.32 HET ONGEBORENE ALS VOLTOOIING VAN DE DHAMMA	254
III.33 HET ONGEBORENE - BEVRIJDING ZONDER DOEL	257
III.34 GEEN IEMAND, GEEN IETS	259
III.35 DAT WAT NIET GEBOREN WORDT	261
III.36 VOORBIJ GELUKZALIGHEID. VOORBIJ DISCUSSIE.	264
III.37 ZONDER SPOOR VAN ONTSTAAN EN VERGAAN	267
HET VELD "TERUGKEER"	273
IV. EPILOOG	275
BIBLIOGRAFIE	279
VOETNOTEN	281

INLEIDING

Wie vertrouwd is met andere contemplatieve tradities zal hier misschien echo's herkennen. Dit boek volgt echter bewust één spoor: dat van de vroeg-boeddhistische leer, zoals overgeleverd binnen het theravāda.¹

De Udāna behoort tot de Khuddaka Nikāya van de Sutta Piṭaka en bestaat uit korte, vaak contextloze uitspraken van de Boeddha.

Het zijn geen onderrichtingen in de gebruikelijke zin en evenmin systematische uiteenzettingen van leerstellingen. Wat hier klinkt, zijn geen vaststellingen over een werkelijkheid, maar uitingen die spontaan oplichten vanuit inzicht.²

Een udāna³ is een spontane uiting: een uitroep die voortspuit uit een concrete gebeurtenis, een wedervaren of een omstandigheid die zich voor de ogen van de Boeddha heeft voltrokken.

Zij ontstaat niet uit analyse of overweging, maar uit directe helderheid.⁴ In deze uitspraken manifesteert zich dan ook een uitgesproken spontaniteit—een onmiddellijke respons op wat zich aandient.

Juist daardoor laten de Udāna-teksten de Boeddha zien in een andere toon en een andere stijl dan vele andere sutta's uit de Pāli-canon. Waar die vaak het resultaat zijn van zorgvuldig opgebouwde, analytische beschouwingen, spreken de udāna's vanuit eenvoud en directheid. Ze zijn niet bedoeld om iets uit te leggen, maar om een helder zien te laten oplichten.

Een volledige vertaling en bespreking van de Udāna verscheen eerder in mijn boek *Udāna—Geïnspireerde Uitspraken van de Boeddha* (2019). Daar werd de tekst filologisch, historisch en inhoudelijk benaderd.

Het perspectief van dit boek is een ander. Dit boek wil niet gelezen worden als een boek in klassieke zin, met een

lineaire opbouw, een voortgang in argumentatie of een samenhang die naar een conclusie toewerkt. Het is veeleer het ontvouwen van een contemplatief landschap—een open veld van teksten die elk op zichzelf staan en tegelijk met elkaar resoneren. Wat hier verschijnt, ontvouwt zich niet als een weg, maar als het geleidelijk wegvallen van de nood aan een weg. De teksten kunnen afzonderlijk gelezen worden, in wisselende volgorde, of herhaald worden opgenomen. Dit boek reikt geen inleidend overzicht aan en biedt geen houvast in de gebruikelijke zin.

Niet om een geheel te construeren, maar om ruimte te laten ontstaan waarin kijken—zien en weten (*janāmi passāmi; janāmi paśyāmi*)⁵—mogelijk wordt. Wat terugkeert, keert niet terug als herhaling, maar als benadering—een naderen zonder toeëigening. Geen verdieping door het opstapelen van inzichten of betekenissen, maar door vertraging, waarin uiteindelijk niets hoeft te worden bereikt.

In die zin kan dit boek gelezen worden als een vorm van stille beoefening. Niet als een oefening met stappen of doelen, maar als een in rust verblijven bij wat zich niet laat vastleggen. Lezen wordt hier geen verzamelen van inzichten, maar een langzaam vertrouwd raken met openheid.

Hier wordt één enkele *udāna*-uitspraak aangeraakt als toegang tot wat in dit boek centraal staat.

Woord voor woord. Niet om hun betekenis definitief vast te leggen, maar om ruimte te laten voor wat zich aan elke fixatie⁶ onttrekt. Soms overheerst stilte. Zwijgend. Want ook zwijgen kan helder spreken.

De korte uitspraak die bekendstaat als *Udāna* 8.3 neemt een bijzondere plaats in. Zij behoort tot de meest sobere en tegelijk meest radicale passages in de Pāli-canon en wordt traditioneel gelezen als een aanduiding van het Ongeborene (*ajāta*; id.) en het Ongeconditioneerde (*asaṅkhata*; *asaṃskṛta*).⁷

In deze *udāna* wordt niets onderwezen, niets uitgelegd, niets voorgeschreven. De Boeddha reikt geen methode aan en wijst geen pad aan. Hij zegt slechts dat er het Ongeborene is

—en dat, indien dit er niet zou zijn, bevrijding uit het geborene niet mogelijk zou zijn.

Juist door deze soberheid worden de woorden vaak te snel gelezen, geïnterpreteerd of ingevuld. Men voegt er ideeën aan toe over metafysische werkelijkheden of spirituele verwachtingen. Maar wie dat doet, mist wat de tekst zelf al voltrekt: elke mogelijkheid om het Ongeborene te zien, verdwijnt zodra men het vastlegt, conceptualiseert of zich toeëigent.

Wat volgt in dit boek is daarom geen commentaar en geen synthese. Er wordt niets afgerond en niets samengebracht. Er wordt enkel gekeken—soms langzaam, meestal aarzelend—naar woorden die precies door hun ontkennend karakter elke ruimte openlaten, zonder te besluiten.

Wat hier verschijnt, wil niet leiden, niet ordenen, niet verbinden, maar enkel verwijzen naar wat niet door tijd, ontstaan of voorwaarden begrensd wordt—zonder het tot een 'iets' te maken.

Niet om te begrijpen wat het Ongeborene is.
Maar om te zien wat het nooit geweest is.

Het Ongeborene ontstaat niet en wordt niet voortgebracht.
Het wordt zichtbaar waar het voortdurende ontstaan en vergaan helder wordt gezien—en het grijpen stilvalt.

DE VIER VELDEN

Dit boek bestaat uit vele afzonderlijke teksten, ontstaan op verschillende momenten, zonder vooraf ontworpen geheel. Zij vormen geen doorlopende verhandeling en volgen geen vooraf uitgestippeld traject om enig vooropgesteld resultaat te bereiken.

De teksten zijn niet geschreven om elkaar te verklaren, aan te vullen of te vervolmaken. Geen enkele tekst bereidt een volgende voor, geen enkele sluit iets af. Wat hier verschijnt, ontstond telkens opnieuw vanuit een ogenblik van kijken, niet vanuit een plan of een doel.

Daarom laat dit boek zich niet lezen als een weg die men aflegt, noch als een betoog dat naar een conclusie toewerkt. Het nodigt niet uit tot voortgang, verdieping of afronding. Zelfs elk verlangen om te begrijpen, te ordenen of verband te construeren wordt hier niet ondersteund.

Wat samenhang vertoont, doet dat niet omdat het is opgebouwd, maar omdat het resoneert. Niet als een geordend systeem, maar als een vrij veld. Niet in tijd, maar in nabijheid.

Om binnen die openheid toch een zachte oriëntatie mogelijk te maken, wordt hier gesproken over vier velden. Niet als opeenvolgende stappen. Niet als een weg die bewandeld moet worden. Niet als een ontwikkeling die voltooid raakt.

De velden vormen geen structuur die iets ordent, maar een landschap dat zich aan de blik van de aandachtige beoefenaar ontvouwt.

De velden beschrijven geen beweging in de tijd. Zij kunnen zich in elk moment tegelijk aandienen. Soms is er eerst Drempel, soms Verheldering, soms Verdieping, soms Terugkeer. Soms vallen zij samen. Hun benamingen zijn niet bedoeld als etiketten, maar als zachte oriëntatiepunten binnen een open ruimte.

Wat hier wordt aangeduid als velden, laat zich niet begrijpen als een opeenvolging, maar als een subtiel verschuiven van hoe wordt vastgehouden. Soms als een hapering, soms als een verheldering, soms als een verdiepen waarin zelfs het zien zijn houvast verliest, soms als een terugkeren naar het gewone—zonder iets dat wordt meegenomen.

De vier velden zijn niet ingevoerd om het Ongeborene uit te leggen, te verduidelijken of toegankelijk te maken.

Zij dienen geen begripsvorming en reiken geen interpretatie aan. Hun functie is veeleer om te voorkomen dat wat hier wordt aangeraakt onmiddellijk opnieuw wordt ingepast in lineair denken, betekenisopbouw of spirituele toeëigening.

Zonder deze velden zou het lezen onvermijdelijk terugvallen in vertrouwde schema's: een begin en een einde, een voortgang, een verdieping, een resultaat. Precies daar zou het Ongeborene opnieuw worden ingepast in wereldse denkpatronen—en daarmee uit het zicht verdwijnen.

De vier velden maken geen einde aan misvattingen door ze te corrigeren of te vervangen. Zij nemen enkel de bodem weg waarop zij telkens opnieuw ontstaan.

Zij voorkomen niet dat de lezer denkt, maar dat denken zichzelf organiseert als weg, als voortgang of als bezit. Zij bieden geen alternatief voor rechtlijnig lezen, maar laten zien waar lineariteit zich ongemerkt opnieuw opdringt. Zij bestrijden geen spirituele toeëigening, maar maken zichtbaar hoe snel zelfs het meest open inzicht tot eigendom verwordt.

Wat hier verdwijnt, is geen fout begrip dat door iets beters vervangen moet worden, maar de neiging om wat verschijnt onmiddellijk vast te leggen. In die zin bieden de velden geen antwoord.

Zij laten slechts datgene wegvallen waardoor een antwoord nodig leek.

Wat hier als velden wordt aangeduid, vraagt geen indeling, maar enkel een voorlopig benoemen—niet om vast te leggen, maar om te kunnen verwijzen zonder iets te bepalen.

Het eerste veld heb ik de naam **Drempel** gegeven. Het staat aan de rand van taal. De teksten hier openen geen onderwerp en bouwen geen kader. Zij vertragen het verlangen om te begrijpen.

Zij nodigen niet uit tot analyse, maar tot stil worden. Wat hier verschijnt, wil niets verklaren. Het wil iets laten aanvoelen. Niet om iets te leren, maar om het vanzelfsprekende, het gewoontegetrouwe, het geconditioneerde te laten wankelen.

Drempel is geen begin. Het is een hapering. Een kort stilstaan bij het feit dat men al te lang onderweg dacht te zijn.

Het tweede veld heet **Verheldering**. Hier wordt niet geprobeerd nieuwe inzichten toe te voegen, maar zichtbaar te maken waar oude aannames ongemerkt blijven doorwerken. Wat hier aan het licht komt, is niet wat het Ongeborene is, maar wat het nooit geweest is.

Misvattingen lossen niet op door strijd, maar door gezien te worden. Verheldering is geen verrijking. Het is vereenvoudiging. Niet door iets toe te voegen aan ervaring, maar door te zien waar ervaring onnodig wordt ingekleurd en met betekenis en identificatie wordt bekleed.

Het derde veld draagt de naam **Verdieping**. Wat eerder werd aangeraakt, mag hier dieper doorwerken, zonder richting, zonder doel. Niet door intensivering, maar door verzachting.

Verdieping is geen beweging naar binnen, maar het wegvallen van de behoefte om ergens naartoe te gaan. Wat dieper wordt, is niet de inhoud, maar de stilte waarin inhoud verschijnt.

Het vierde veld heet **Terugkeer**. Dit veld wijst niet vooruit. Het keert niet terug naar het begin, maar naar het gewone. Niet als herhaling, maar als eenvoud. Wat gezien werd, wordt niet vastgehouden. Het wordt spontaan geleefd. Niet

als toepassing. Niet als methode. Niet als verlangen. Niet als afkeer. Maar als vanzelfsprekendheid. Terugkeer heeft niets triomfantelijks. Er is niets bereikt. Er is niets voltooid. Alleen het gewone blijft over. Zoals het is. Niet zoals ‘wij’ het wensen.

Dit geheel van velden vormt geen systeem. Geen leer. Geen doctrine. De velden zijn slechts aanduidingen, zoals men in de schemering vier windrichtingen kan noemen zonder dat de ruimte daardoor verdeeld raakt.

Wie de velden als begrippen vastzet, verliest hun functie. Wie ze losjes leest, herkent hun richtingloosheid.

Dit boek vraagt niet om lineair gelezen te worden. Teksten kunnen afzonderlijk worden benaderd. In willekeurige volgorde. Herhaald. Niet om samenhang te vinden, maar om ontvankelijk en nabij te blijven.

Ontvankelijkheid is hier belangrijker dan begrip, omdat begrip geneigd is vast te leggen wat slechts wil gezien worden.

Nabijheid is belangrijker dan overzicht, omdat overzicht de lezer buiten de tekst plaatst, terwijl deze teksten vragen om te verblijven en te rusten bij wat zich toont.

Wat hier verschijnt, wil niets bijeenbrengen. Het wil niets afronden. Het wil niets bevestigen. Het wil slechts ruimte laten voor zien. Direct zien (yathābhūta-ñāṇadassana; yathābhūta-jñānadarśana).⁸

HET VELD “DREMPEL”

De teksten in dit veld willen niets openen in de gebruikelijke zin. Zij vormen geen inleiding, geen voorbereiding en geen aanloop. Zij dragen geen thema aan en schetsen geen kader. Wat hier verschijnt, is niet bedoeld om begrepen te worden, noch om te plaatsen binnen een samenhang. Zij wijzen niet vooruit en bouwen niets op.

Drempel is geen beginpunt. Het kent geen begin en geen einde. Het is een ogenblik waarop het verlangen om te begrijpen even tot rust mag komen.

Niet omdat begrijpen onjuist zou zijn, maar omdat wat hier wordt aangeraakt zich niet toont via het opstapelen van betekenissen.

Deze teksten bewegen in de nabijheid van stilte. Niet als onderwerp, niet als ervaring, maar als toon. Zij spreken niet over iets. Zij spreken vanuit een openheid. En soms spreken zij zelfs helemaal niet.

Wat hier klinkt, wil niets verklaren. Het laat iets haperen. Een vanzelfsprekendheid die even zijn grip verliest. Een vertrouwdheid die niet langer steun biedt. Een lichte verschuiving in hoe gekeken wordt.

Drempel verwijst niet naar een andere werkelijkheid. Er wordt geen sluier opgelicht en geen verborgen laag onthuld. Wat hier wordt aangeraakt, is niet elders. Het is niet achter, niet boven, niet voorbij.

Het is niet iets anders dan wat altijd al nabij was, maar zelden werd opgemerkt omdat het niets eist.

De teksten in dit veld benaderen het Ongeborene niet als begrip, niet als idee, niet als hoogste principe.

Zij omcirkelen niets en benoemen niets. Zij laten ruimte.

Niet om iets te laten verschijnen, maar om te laten verdwijnen wat het zien voortdurend vult: begrip, richting, verwachting, betekenisgeving.

Drempel is de plek waar men even ophoudt onderweg te zijn. Niet omdat men aangekomen is. Niet omdat men weet waarheen. Maar omdat de gedachte van onderweg te zijn zelf begint te vervagen.

Er wordt hier niets gevraagd. Geen houding. Geen techniek. Geen inspanning.

Alleen een bereidheid om niet meteen te antwoorden. Om een zin niet af te maken. Om een gedachte niet te volgen. Om een neiging niet te voeden. Niet als oefening. Niet als methode. Maar als een vanzelfsprekende pauze.

De teksten in dit veld zijn niet bedoeld om na elkaar gelezen te worden. Ook niet om begrepen te worden als samenhang. Zij kunnen afzonderlijk worden benaderd. Op verschillende momenten. In willekeurige volgorde. Zoals men een steen kan oprapen zonder bedoeling.

Wat hier verschijnt, wil geen beweging veroorzaken. Het wil niets in gang zetten. Het wil niets oplossen. Het wil slechts laten zien dat er niets hoeft te worden opgelost.

Drempel is geen uitnodiging tot zoeken. Het is een invitatie om even niet te zoeken. Geen verdieping. Geen verbreding. Geen verrijking.

Een hapering.

Een klein ogenblik waarin het bekende niet langer direct antwoord geeft. En misschien, heel even, een openheid waarin niets gezegd hoeft te worden.

Het Ongeborene ontstaat niet en wordt niet voortgebracht. Het wordt zichtbaar waar het voortdurende ontstaan en vergaan helder wordt gezien—en het grijpen stilvalt.

I.1 DE TEKST VAN UDĀNA 8.3

Deze eerste tekst vraagt geen aandacht in de gebruikelijke zin. Zij nodigt niet uit om iets te begrijpen, en evenmin om iets vast te houden. Ze beweegt in de nabijheid van taal, maar met een lichte terughoudendheid tegenover betekenis.

Pas daarna wordt zichtbaar wat hier gebeurt: geen interpretatie, geen doctrinaire uitleg, maar ontleding.

Niet om de Udāna 8.3 te verklaren, en evenmin om haar betekenis vast te leggen, maar om de woorden langzaam te openen, één voor één, alsof hun lading aandachtig wordt vrijgemaakt.

Pāli

• *Atthi, bhikkhave, ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhataṃ. No ce taṃ, bhikkhave, abhaviṣṣa ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhataṃ, na yidaṃ jātassa bhūtassa katassa saṅkhatassa nissaraṇaṃ paññāyetha.*

*Yasmā ca kho, bhikkhave, atthi ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhataṃ, tasmā jātassa bhūtassa katassa saṅkhatassa nissaraṇaṃ paññāyati. **

Nederlandse vertaling

• *Er is, Monniken, het Ongeborene, het Niet-gewordene, het Niet-geschapene, het Niet-geconditioneerde.*

Als, Monniken, dit Ongeborene, dit Niet-gewordene, dit Niet-geschapene, dit Niet-geconditioneerde er niet zou zijn, dan zou er hier geen ontkomen mogelijk zijn aan het geborene, het gewordenene, het geschapene, het geconditioneerde.

*Maar omdat het Ongeborene, het Niet-gewordene, het Niet-geschapene, het Niet-geconditioneerde er is, is het mogelijk te ontkomen aan het geborene, het gewordenene, het geschapene, het geconditioneerde. **

Wat hier gebeurt, kan gelezen worden als een ontleding van taal: een zacht vrijmaken van wat deze woorden niet zijn. Tegelijk is het een benadering van stilte, waarin betekenis niet wordt toegevoegd, maar vanzelf wegvalt.

De tekst leest deze udāna niet als leerstelling, maar als een spoor van aanwijzingen dat uitnodigt tot stilstand, tot vertraging van het begrijpen, tot het loslaten van de neiging om er iets van te maken.

Atthi — “Er is”

De tekst begint met een woord dat bijna niets lijkt te zeggen: *atthi—er is*. Geen beschrijving, geen verklaring, geen oorsprong. Geen '*het is ontstaan*', geen '*het wordt*', geen '*het is gemaakt*'. Enkel dit: '*er is*'.

Deze eenvoud is niet toevallig.

Atthi zet geen proces in gang, en wekt geen verwachting van een methode. Het is geen uitnodiging om iets te produceren. Het is een nuchtere vaststelling die de lezer meteen uit de sfeer van 'doen' en 'worden' haalt. Nog vóór er een begrip verschijnt, wordt de taal zelf stilgezet: '*er is*'.

In deze context markeert *atthi* een subtiele grens.

Het zegt niet dat het Ongeborene een 'ding' is. Het bevestigt enkel dat er '*een mogelijkheid is*' die niet binnen het domein van het geconditioneerde valt.

Atthi opent dus geen metafysisch raam; het laat een uitweg zien uit een gemaakte misvatting, uit een begoocheling die we ons zelf—uit pure onwetendheid—hebben wijsgemaakt.

Het wijst niet naar een object, maar naar datgene wat niet als object kan worden benaderd.

Bhikkhave — “monniken”

Bhikkhave is de aanspreekvorm voor *monniken*. Het woord plaatst de uitspraak niet in een kosmische leegte, maar in

een concrete context van beoefening, van luisteren, van ontvankelijkheid.

Niet als een 'boodschap aan de wereld', niet als de woorden van een god of een profeet, maar als een directe toespraak van een menselijke gids die tot inzicht is gekomen en zich richt tot zijn lotgenoten die de Dhamma als richtsnoer hebben genomen in hun leven.

Toch is dit woord niet exclusief. Het markeert geen groep die iets bezit dat anderen (nog) niet hebben. Het refereert naar een houding: eenvoud, beschikbaarheid, dienstbaarheid en het neerleggen van wat niet langer gedragen hoeft te worden.

In mijn aanvoelen doet de aanspreektitel *Bhikkhave* de uitspraak landen: dit gaat niet over theorie, maar over een beoefening die uitmondt in bevrijding.

Ajātaṃ — “Ongeboren”

Dan verschijnt het eerste ontkennende kernwoord: *ajātaṃ*—*niet-geboren*.⁹ Geboorte mag in de Buddha-sāsana nooit begrepen worden als louter biologisch. 'Geboren' (*jāti*; id.) staat ook voor: worden, opkomen, verschijnen, intreden in tijd, herkenbaar worden.

Ajātaṃ—*ongeboren, niet-geboren* wijst naar wat geen begin heeft, naar wat niet verschijnt als iets dat op een bepaald moment ontstaat.

Het staat volledig buiten het wereldse patroon waarin alles wat gekend wordt opkomt, bestaat en weer verdwijnt. *Niet-geboren* betekent hier: niet binnen het bereik van ontstaan. Niet binnen het domein van *saṃsāra* (id.). En juist daardoor kan *ajātaṃ* niet in ons normale, wereldse (*lokiya*; *laukika*) kader geplaatst worden.

Alles wat wij 'kennen' wordt geboren in ervaring: een gedachte, een gevoel, een gewaarwording, een herinnering.

Ajātaṃ wijst naar wat *niet* zo verschijnt.

Abhūtaṃ — “Niet-geworden”

Abhūtaṃ gaat een stap verder dan *ongeboren*. Er is immers niet enkel geen begin—een ‘ontstaan’—maar ook geen doorlopend proces.

Worden (bhūta; id.) staat voor de continue beweging van verandering: *dit* wordt *dat*, dit groeit, dit vermindert, dit verschuift, dit veroudert, dit sterft...

Met *abhūtaṃ* wordt elke ontwikkeling uitgesloten. Het Ongeborene is niet iets dat *aan het worden is*, niet iets dat in tijd rijpt tot iets anders. Het is niet onderhevig aan gradatie of verfijning.

Dit woord snijdt een uiterst subtiële verwachting door: de verwachting dat bevrijding het resultaat is van een opbouw.

De tekst ontnemt die beweging niet door te ontkennen dat er beoefening is, maar door te laten zien dat wat hier wordt aangewezen niet op die wijze kan ontstaan.

Akataṃ — “Niet-geschapen”

Akataṃ staat diametraal tegenover alles wat gemaakt wordt: scheppen, creëren, doen en maken. In ons leven grijpt het 'ik' voortdurend in: het fabriceert identiteit, het produceert standpunten, het bouwt veiligheid, het weeft onze ervaringen tot verhalen en drama's. Zelfs stilte kan gemaakt worden, zodra we haar willen bezitten.

Akataṃ ontnemt die greep. Het Ongeborene is niet het product van handelen, niet het resultaat van een prestatie, niet de bekroning van wilskracht. Wat gemaakt is, is samengesteld, is geconditioneerd. Wat samengesteld is, valt uit elkaar: het bevat geen vastheid. *Akataṃ* wijst naar wat niet causaal opgebouwd wordt en daardoor niet kan instorten.

Dit woord bewaart en bewaakt ook nederigheid. Het maakt elk bezit, elke toeëgening onmogelijk: er is niemand die kan zeggen '*ik heb dit gemaakt*'.

Asaṅkhatam — “Niet-geconditioneerd”

Dit is het woord dat alles samenvat én alles openlaat: *asaṅkhatam*—*niet-geconditioneerd*. Het geconditioneerde (saṅkhata; saṃskṛta) is wat ontstaat door oorzaken en voorwaarden, afhankelijk van aandacht, gehechtheid, tijd, steun, opvoeding—kortom: door omstandigheden. Het omvat het hele veld van geconditioneerdheid.

Asaṅkhatam wijst naar wat niet door oorzaken (hetu; id.) en voorwaarden (paccaya; pratyaya) wordt gedragen. Niet omdat het 'ergens anders' is, maar omdat het niet onderhevig is aan de wet van ontstaan en vergaan. Het is geen verfijnde versie van het geconditioneerde.

Het behoort tot een totaal andere orde—zonder dat dit als een aparte werkelijkheid kan worden opgevat.

Hier raakt de tekst de kern van afhankelijk ontstaan (paṭicca samuppāda; pratīyasamutpāda), zonder het expliciet te benoemen. Alles wat geconditioneerd is, staat in relatie, bestaat in onderlinge afhankelijkheid.

Asaṅkhatam verwijst naar wat niet in die keten van afhankelijkheid valt en daardoor werkelijke bevrijding mogelijk maakt.

No ce taṃ ... abhaviṣṣa — “als dit er niet zou zijn”

Na de vaststelling *atthi* volgt een voorwaardelijke wending: *no ce taṃ ... abhaviṣṣa*—*als dit er niet zou zijn*. De tekst opent hier geen hypothetisch betoog om iets te bewijzen, maar maakt een existentieel onderscheid zichtbaar.

De Boeddha zegt niet *hoe* het Ongeborene er is, en ook niet *waarom*. Hij zegt alleen: *als dit er niet zou zijn*, dan zou iets wezenlijks onmogelijk zijn. Daarmee wordt het Ongeborene niet verklaard, maar wel onmisbaar als voorwaarde tot bevrijding—niet als oorzaak.

Belangrijk is wat hier niet gebeurt.

Er wordt geen scheppingsverhaal geïntroduceerd, evenmin een metafysische noodzaak. De tekst blijft volledig binnen het kader van bevrijding: dat wat het verschil maakt tussen gebondenheid en bevrijding.

Jātassa bhūtassa katassa saṅkhatassa — “van het geborene, het gewordene, het geschapene, het geconditioneerde”

Deze cascade van woorden benoemt het volledige domein van wat ervaren wordt. Alles wat verschijnt valt hieronder.

Het geborene, het gewordene, het geschapene, het geconditioneerde vormt geen opsomming van verschillende dingen, maar een meervoudige aanduiding van één en dezelfde werkelijkheid, bekeken vanuit verschillende hoeken.

- Geboren—wat verschijnt.
- Geworden—wat verandert.
- Geschapen—wat samengesteld is.
- Geconditioneerd—wat afhankelijk is van oorzaken en voorwaarden.

Samen omschrijven deze woorden het veld waarin het leven zich afspeelt zoals wij het kennen. Niet als een probleem op zich, maar als het domein waarin onwetendheid (*avijjā*; *avidyā*) en misvatting (*micchā diṭṭhi*; *mithyā drṣṭi*) werkzaam zijn.

De tekst veroordeelt dit niet. Zij benoemt het slechts, nauwkeurig, zonder pathos. Het is zoals het is.

Nissaraṇaṃ — “ontkomen”, “bevrijding”

Dan verschijnt het sleutelwoord van de *udāna*: *nissaraṇaṃ*. Vaak vertaald als *ontkomen*, soms als *uitweg of bevrijding*.

Het begrip kan misleidend zijn als het gelezen wordt als een beweging weg van de wereld, haast als een ontsnapping uit het bestaan.

In deze context betekent *nissaraṇaṃ* niet het verlaten van het geconditioneerde, maar het niet langer gevangen zijn in

misvatting. Het gaat niet om *afstand*, maar om *inzicht*, om *helderheid*. Niet om ergens anders te (willen) zijn, maar om de verwarring te doorzien.

Daarom zegt de tekst niet dat het geconditioneerde moet verdwijnen. Zonder het Ongeborene zou *er geen nissaraṇa zichtbaar zijn*—geen mogelijkheid om het geconditioneerde niet als zelf te beschouwen.

Paññāyetha / paññāyatī — “wordt zichtbaar”

Het werkwoord *paññāyetha* (respectievelijk *paññāyatī*) is cruciaal. Het betekent niet '*ontstaat*' en niet '*wordt gemaakt*', maar '*wordt zichtbaar*' of '*wordt doorzien*'.

Het duidt op inzicht dat zich manifesteert als paṭivedha (prativedha)—niet als kennis die verworven wordt, maar als wijsheid die zich ontvouwt.

Bevrijding verschijnt hier niet als iets dat *geproduceerd* wordt, maar als iets dat *gezien* (janāmi passāmi; janāmi paśyāmi) wordt.

Dit bevestigt opnieuw de richting van de tekst: geen *doen*, geen *worden*, geen *bereiken*. Alleen het wegvallen van het *niet-zien*.

Waar het Ongeborene niet wordt herkend, blijft bevrijding onzichtbaar. Waar het Ongeborene wordt gezien, wordt bevrijding evident—niet als ervaring, maar als inzicht.

Yasmā ca kho ... tasmā — “omdat ... daarom”

De laatste beweging van deze cryptische tekst is eenvoudig en sluitend.

Omdat het Ongeborene er is, *daarom* is *nissaraṇa* zichtbaar. Geen causaliteit in tijd, geen hiërarchie, geen ladder. Alleen een existentieel verband: *dit* maakt *dat* mogelijk.

De tekst keert hiermee terug naar waar zij begon. Ze sluit geen cirkel, ze opent hem. Er is geen conclusie, geen dogma, geen oproep. Alleen een aanwijzing die zichzelf

bevestigt door haar eenvoud—zonder omwegen, zonder conceptuele overdaad.

I.2 UDĀNA 8.3 ALS KERN VAN DE BUDDHA-SĀSANA

De leer van de Boeddha laat zich niet herleiden tot één tekst. Zij ontvouwt zich in vele woorden en vormen. En toch zijn er uitspraken die uitnodigen tot loslaten—niet van de leer, maar van de neiging om haar vast te houden.

Udāna 8.3 is zo'n uitspraak. Niet omdat zij alles zegt, maar omdat zij niets toevoegt.

Wat de Boeddha hier aanduidt, is geen onderdeel van de leer zoals andere onderdelen dat zijn, en ook geen voltooiing ervan. Het Ongeborene wordt niet gepresenteerd als een eindpunt, noch als een hoogste staat. Het wordt enkel aangeduid als datgene zonder welke bevrijding niet mogelijk is. Zonder uitleg. Zonder voorwaarden (paccayā; pratyaya).

Juist daardoor raakt deze korte udāna aan de kern van de Buddha-sāsana.

Het geconditioneerde als veld van misvatting

De Boeddha spreekt in Udāna 8.3 niet over lijden (dukkha; duḥkha), verlangen (taṇhā; tṛṣṇā) of onwetendheid (avijjā; avidyā).

En toch zijn deze kernbegrippen onderhuids aanwezig. Het geborene en het geconditioneerde vormen het domein van ervaring—het veld van saṃsāra, waar alles verschijnt, verandert en verdwijnt.

De udāna wijst dit domein niet af en verklaart het veld (gocara; id.) niet tot illusie. De Boeddha stelt enkel vast dat zolang dit wordt aangezien voor wie wij zijn, bevrijding onmogelijk blijft. Niet omdat het verkeerd is, maar omdat het vergankelijk is.

Wat vergankelijk is, kan geen dragende grond zijn.

Hier raken de drie kenmerken van het bestaan (tilakkhaṇa; trilakṣaṇa) elkaar, zonder expliciet genoemd te worden.

Vergankelijkheid (anicca; anitya) in het gewordene (bhava; id.). Onbevredigdheid (dukkha; duḥkha) in hechting (upādāna; id.). Zelfloosheid (anattā; anātman) in het ontbreken van een kern die standhoudt.

Udāna 8.3 wijst hiernaar, zonder het te analyseren.

Afhankelijk ontstaan als domein van gebondenheid

Ook afhankelijk ontstaan (paṭicca samuppāda; paṭityas-amutpāda) wordt in deze uitspraak niet uiteengezet. Er is geen keten, geen volgorde, geen twaalf schakels. En toch is het patroon aanwezig. Het geconditioneerde is dat wat ontstaat in afhankelijkheid van oorzaken en voorwaarden.

Juist daarom kan het op zichzelf niet tot bevrijding leiden.

Udāna 8.3 doorbreekt dit patroon niet door het te ontkennen, maar door te tonen dat bevrijding er geen deel van uitmaakt. Paṭicca samuppāda beschrijft het domein van gebondenheid: saṃsāra. Zolang men bevrijding zoekt binnen wat ontstaat en vergaat, blijft men binnen dezelfde kring bewegen.

Niet uit onwil, maar uit misvatting.

De weg naar bevrijding is het helder zien, het niet langer meestappen in begoocheling, het laten uitdoven zonder het door iets te vervangen. Waar niets meer ontstaat uit onwetendheid, wordt niets nieuws gevonden, maar wordt zichtbaar wat nooit geboren werd.

De sutta wijst daarom niet naar een andere wereld, maar naar een ander zien (paññā; prajñā).

Nibbāna niet als ervaring, maar als nissaraṇaṃ

In veel boeddhistische teksten wordt nibbāna (nirvāṇa) beschreven in beelden en metaforen. Soms als vrede, soms als uitdoving, soms als het Ongeborene.

In Udāna 8.3 kiest de Boeddha resoluut voor geen beeld en geen metafoor. De udāna zegt enkel dat zonder het Ongeborene geen nissaraṇaṃ (niḥsaraṇa) mogelijk is.

Nissaraṇaṃ is hier geen ontsnapping en geen overgang naar een andere ‘plaats’. Het is het beëindigen van een misvatting, het opheffen van micchā-diṭṭhi (mithyā-drṣṭi).

Wanneer het geconditioneerde niet langer wordt aangezien voor ‘zelf’ of ‘mijn’, verliest het zijn dwingende greep. Het blijft verschijnen, maar zonder dwingende kracht.

Zo wordt nibbāna niet voorgesteld als een ervaring die men kan hebben, maar als een inzicht waarin niets meer hoeft vastgehouden te worden. Niet als iets dat ontstaat, maar als wat zichtbaar wordt wanneer niet-zien ophoudt.

Udāna 8.3 als toetssteen van bevrijding

De Buddha-sāsana is geen systeem dat men moet *beheersen*, maar een weg van bevrijding die zich spontaan *voltrekt* door inzicht. Alles wat de Boeddha onderwees—ethiek (sīla; id.), meditatie (samādhi; id.), wijsheid (paññā; prajñā)—staat ten dienste van dit ene onderscheid: het verschil tussen wat geconditioneerd is en wat niet.

Udāna 8.3 maakt dat onderscheid bijzonder helder.

Het laat zien waarom beoefening nodig is, zonder haar te beschrijven. Het wijst bevrijding aan, zonder haar te definiëren. Het opent de mogelijkheid van bevrijding, zonder een methode te geven.

In die zin schraagt deze korte tekst de hele leer, niet als samenvatting, maar als essentie. Niet omdat alles erin staat, maar omdat niets haar tegenspreekt.

Geen toevoeging, geen afronding

Wie Udāna 8.3 ziet, heeft niets nieuws geleerd.

Wat verandert, is enkel dat wat niet langer beschouwd wordt als iets anders dan wat het is.

Daarom vraagt deze uitspraak geen instemming en geen uitleg, maar wijze aandacht (yoniso manaskāra; yoniso manaskārah), ¹⁰ en het loslaten van de behoefte om haar te begrijpen.

I.3 HET ONGEBORENE – EEN AANWIJZING TOT BEVRIJDING

In de Udāna 8.3 zegt de Boeddha het volgende:

• *Er is, Monniken, het Ongeborene, het Niet-gewordene, het Niet-geschapene, het Niet-geconditioneerde.*

Als, Monniken, dit Ongeborene, dit Niet-gewordene, dit Niet-geschapene, dit Niet-geconditioneerde er niet zou zijn, dan zou er hier [in deze wereld] geen ontkomen mogelijk zijn aan het geborene, het geworden, het geschapene, het geconditioneerde.

Maar omdat het Ongeborene, het Niet-gewordene, het Niet-geschapene, het Niet-geconditioneerde er is, is het mogelijk te ontkomen aan het geborene, het geworden, het geschapene, het geconditioneerde! •

Hier spreekt de Boeddha uiterst sober, maar tegelijkertijd radicaal bevrijdend. Elk woord is zorgvuldig gekozen, en niets is bedoeld als abstracte metafysica. Dit is geen theorie over 'iets anders', ¹¹ maar een directe aanwijzing tot helder zien van wat zich aandient.

Wat de Boeddha hier zegt, raakt aan de kern van de Dhamma. Niet omdat alles hierin wordt uitgelegd, maar omdat zonder het Ongeborene geen bevrijding denkbaar is.

Zonder dit inzicht zou de Dhamma geen uitweg zijn.

Het gaat hier niet over 'kennis', maar over 'wijsheid'. Het drukt geen redeneren uit, maar een direct, niet-afgeleid weten dat voortkomt uit zien. Het is weten (janāmi; id.) dat voortkomt uit 'zien', weten dat zich ontvouwt uit 'schouwen' (passāmi; paśyāmi). Samengevat: janāmi passāmi; janāmi paśyāmi.

Wat de Boeddha aanwijst is heldere, ongeboren openheid—niet als object, omdat zij zich anders tot een concept zou verharderen. Deze openheid wordt niet gecreëerd, maar is herkenbaar waar verlangen stopt, waar hechting wordt

losgelaten, en waar identificatie met het vergankelijk ophoudt.

Anders gezegd: waar het grijpen ophoudt, wordt zichtbaar waar dukkha eindigt — al is het slechts voor één enkel moment. Dat ogenblik is geen theorie; het is herkenning van wat is, werkelijk is, zonder toevoeging of toeëigening. In de taal van de Dhamma: vipassanā (vipaśyanā).

Wanneer de Boeddha zegt:

• *Er is het Ongeborene, het Niet-gewordene, het Niet-geschapene, het Niet-geconditioneerde* *, dan benoemt hij geen verborgen wereld, geen hoogste zijn, en geen kosmisch principe.

Hij wijst naar dat wat niet ontstaat, niet verandert, niet afhankelijk is van voorwaarden. In de taal van de Dhamma: dit is nibbāna (nirvāṇa), het Ongeborene (ajāta; id.).

Alles wat wij gewoonlijk als 'ik', 'mijn leven' of 'mijn bestaan' beschouwen, behoort tot het tegenovergestelde domein: het geborene, het geworden, het geschapene, het geconditioneerde. Saṃsāra (id.).

Dat is het domein van ontstaan en vergaan, van afhankelijk ontstaan (paṭicca samuppāda; pratītyasamutpāda), van tijd, verandering, verlangen en afkeer.

Zolang men volledig geïdentificeerd is met dit domein, is er geen ontsnapping mogelijk. Dan draait men rondjes binnen hetzelfde patroon, hoe verfijnd of spiritueel dat ook gepresenteerd wordt.

Daarom zegt de Boeddha expliciet:

• *Als het Ongeborene er niet zou zijn, dan zou er geen ontkomen mogelijk zijn.* •

Zonder het Ongeborene zou bevrijding een illusie zijn. Dan zou alles vastzitten binnen oorzaak en gevolg, zonder opening, zonder einde van dukkha.

Maar—en dit vormt het kantelpunt van de hele leer—omdat het Ongeborene er is, is bevrijding mogelijk.

Dit betekent niet dat men 'naar' het Ongeborene moet gaan. Het betekent dat, wanneer het geconditioneerde volledig voorzien wordt, wanneer ontstaan en vergaan niet langer als 'ik' of 'van mij' of 'mijn' worden vastgehouden, zichtbaar wordt wat niet ontstaat.

Dit is geen toevoeging aan ervaring, maar een wegvallen van een misvatting (*micchā diṭṭhi*; *mithyā dṛṣṭi*). Dit wil zeggen dat er geen doel is, geen extase, geen bezit, geen nieuwe identiteit, geen finaliteit. Maar een stilvallen—een ophouden van grijpen en hechten.

In meditatie (*bhāvanā*; id.)¹² wordt dit geleidelijk voorbereid: door stilte, door eenvoud, door het niet-meer voeden van de Vijf Hindernissen (*pañca nīvaraṇāni*; id.),¹³ door het helder zien van vergankelijkheid, onvoldaanheid en niet-zelf. Niet om iets te bereiken, maar om niets meer te hoeven dragen.

In die zin is deze tekst uiterst dienstbaar.

Ze belooft niets, ze dwingt niets af, ze verleidt niet. De tekst zegt alleen: er is een einde mogelijk aan dit zinloos rondjes draaien—en dat einde ligt niet in de wereld, niet in iets toe te voegen, maar door gehechtheid aan wat verschijnt los te laten.

Dit is geen metafysische hoop, maar een existentieel feit dat zich openbaart waar grijpen stopt.

Niet om dit te begrijpen, maar om te zien wanneer er iets van gemaakt wordt.

Dit leert de Boeddha over het Ongeborene. Eenvoudig. Stil. Bevrijdend.

Wat hier wordt aangewezen, wordt gemakkelijk tot iets gemaakt.

1.4 WAT OVERBLIJFT WANNEER HET 'ZELF' VERDAMPT

• *Er is, Monniken, het Ongeborene, het Niet-gewordene, het Niet-geschapene, het Niet-geconditioneerde.* ¹⁴

Als, Monniken, dit Ongeborene, dit Niet-gewordene, dit Niet-geschapene, dit Niet-geconditioneerde er niet zou zijn, dan zou er hier geen ontkomen mogelijk zijn aan het geborene, het gewordenene, het geschapene, het geconditioneerde.

Maar omdat het Ongeborene, het Niet-gewordene, het Niet-geschapene, het Niet-geconditioneerde er is, is het mogelijk te ontkomen aan het geborene, het gewordenene, het geschapene, het geconditioneerde. •

Wat de Udāna-tekst niet betekent

De passage uit Udāna 8.3 verwijst niet naar een eeuwig zelf, niet naar een verborgen waarnemer, ¹⁵ en evenmin naar een zuiver bewustzijn ¹⁶ dat ergens achter de aggregaten (khandha's; skandhā's) zou schuilgaan. Zij wijst ook niet naar een onveranderlijk bewustzijn dat 'in wezen' zou zijn wie wij zijn. ¹⁷

Als we de tekst op die manier zouden lezen, botsen we onmiddellijk met anattā (anātman) en vervallen we precies in het standpunt dat de Boeddha consequent heeft verworpen.

Daarom is het belangrijk om van bij het begin helder te zijn: het Ongeborene, het Niet-gewordene, het Niet-geschapene, het Niet-geconditioneerde is geen zelf—zelfs geen subtiel zelf.

Waarom deze verwarring ontstaat

De verwarring ontstaat doordat het Ongeconditioneerde op dezelfde manier benaderd wordt als geconditioneerde verschijnselen: als een bestaand 'ding', als een entiteit, als iets dat 'vast' en 'stabiel' bestaat.

Men gaat ervan uit dat wat werkelijk is, ook 'iets' moet zijn, zij het subtieler. Vanuit die vaak onuitgesproken ontologische

aanname wordt het Ongeconditioneerde noodzakelijk gedacht als iets dat buiten de aggregaten moet bestaan en dat, omdat het wordt 'ervaren', wel een vorm van bewustzijn of gewaarzijn zal zijn. Zo ontstaat de misvatting (*micchā diṭṭhi*; *mithyā drṣṭi*) ¹⁸ dat er een stabiele kern of een waar zelf is.

Maar het Ongeconditioneerde is geen object, geen drager, geen bewustzijnsvorm en geen grond—en dus ook geen zelf.

Waar 'het Ongeconditioneerde' werkelijk naar verwijst

In de Pāli-canon wordt het Ongeconditioneerde (*asaṅkhata*; *asaṃskṛta*) niet beschreven als iets dat ontstaat, niet als iets dat blijft, niet als iets dat als object gekend wordt, en ook niet als iets dat apart staat en observeert.

Het wordt daarentegen negatief benaderd: als het einde van geboorte, het einde van worden (*bhava*; *id.*), het einde van mentale formaties (*saṅkhāra*; *saṃskāra*) en het einde van voorwaarden (*paccayā*; *pratya*).

Dit is cruciaal.

Het Ongeconditioneerde is geen 'ander' fenomeen. Het is het ophouden van het vasthouden aan fenomenen.

Waarom het geen bewustzijn is

De Boeddha is hierover elders uiterst expliciet. Bewustzijn (*viññāṇa*; *vijñāna*) is geconditioneerd. Bewustzijn ontstaat afhankelijk van zintuigbasis en object. Bewustzijn houdt op wanneer de voorwaarden wegvallen.

Als we dus zouden concluderen dat het Ongeconditioneerde 'bewustzijn' is, spreken we tientallen sutta's rechtstreeks tegen.

Zelfs verfijnde, stralende, vormloze bewustzijnstoestanden—inclusief de hoogste meditatieve absorpties (*arūpa-jhāna*'s; *arūpa-dhyāna*'s)—zijn en blijven geconditioneerd en niet bevrijdend.

Wat blijft er dan over?

Hier wordt taal subtiel. Niet om iets nieuws toe te voegen, maar om de versluiering weg te nemen.

De Boeddha wijst het Ongeconditioneerde niet aan als een ding—als 'iets'. Hij spreekt erover als nissaraṇa (niḥsaraṇa): ontsnapping, bevrijding.¹⁹

Lees daarom de tekst van de udāna opnieuw:

• *Omdat er het Ongeborene, het Niet-gewordene, het Niet-geschapene, het Ongeconditioneerde is, is er een ontsnapping mogelijk uit het geborene, het geworden, het gemaakte, het geconditioneerde.* •

De gebruikte taalstructuur is veelzeggend. Er wordt geen identiteit geformuleerd, geen 'iets' dat vast bestaat.

Er wordt uitsluitend naar bevrijding gewezen.

Het Ongeconditioneerde staat hier voor het ophouden van begeerte, het ophouden van gehechtheid, het ophouden van identificatie en het ophouden van 'worden'.

Het Ongeborene, het Ongeconditioneerde is niet 'iets' wat je bent. Het is wat overblijft wanneer de vraag 'Wat ben ik?' geen betekenis meer heeft.

Hoe dit perfect samenvalt met anattā

Anattā (anātman) betekent niet: *'Er is geen zelf, maar in het geheim is er toch nog iets anders.'*

Het betekent heel concreet: wat je ook kunt aanwijzen, vastgrijpen, je mee identificeren of waarop je kunt steunen—dat is geen zelf.

Het Ongeconditioneerde is niet toeëigenbaar. Het kan niet bezeten, bewoond of tot identiteit gemaakt worden. Juist daardoor is het zo bevrijdend. Als het bezeten, bewoond of tot identiteit gemaakt zou kunnen worden, zou het immers geconditioneerd zijn.

Een helpende manier om het te verwoorden zonder het tot een object te maken

In plaats van te vragen: 'Wat is het Ongeconditioneerde?', nodigt de Boeddha de beoefenaar uit tot een andere invalshoek: *'Wat eindigt wanneer gehechtheid eindigt?'*

En het antwoord luidt dat lijden eindigt, geboorte eindigt en het dwangmatige gevoel 'ik ben' eindigt.

Niet omdat een 'zelf' wordt gevonden, maar omdat de noodzaak ervan verdamp.

Een laatste verduidelijking

De Boeddha vermijdt om te zeggen: *'Er is een zelf'* of *'Er is geen zelf'*.

Beide uitspraken leiden ertoe dat men het 'zelf' tot een object maakt dat er eenvoudigweg niet is.

In plaats daarvan wijst hij op afhankelijk ontstaan (paṭicca-samuppāda; praṭītyasamutpāda) en op het ophouden daarvan.

Udāna 8.3 spreekt over bevrijding, niet over identiteit en niet over een illusoir 'zelf'.

Kort samengevat

Het Ongeborene, het Ongeconditioneerde is geen gewaarzijn, geen bewustzijn, geen eeuwig zelf en niets dat zich 'achter' een ervaring bevindt.

Het is het einde van de noodzaak om ergens een zelf te situeren.²⁰ En precies daarom wordt het 'ontsnapping' genoemd (nissaraṇa; niḥsaraṇa).

I.5 DE TAAL VAN HET ONZEGBARE

In de Pāli-canon worden metaforen vaak gebruikt als een vaardig hulpmiddel (*upāya*; *id.*) om te wijzen naar wat niet rechtstreeks gezegd kan worden. Het zijn geen verklaringen, maar aanwijzingen; geen doctrine, maar poorten.

De Boeddha sprak niet om te overtuigen, maar om te bevrijden. Zijn woorden waren als golven die naar de kust leiden, niet de kust zelf. Wanneer ze hun werk gedaan hebben, lost hun vorm vanzelf op in stilte.

Soms reikt taal echter niet ver genoeg.

Woorden, hoe zorgvuldig ook gekozen, raken slechts de rand van wat oneindig ruimer is. Wat wezenlijk is, wat niet geboren wordt en niet sterft, laat zich niet vangen in gedachten, noch in woorden. En toch spreken de wijzen—niet om te verklaren, maar om te duiden, zoals een vinger naar de maan wijst.

In de sutta's sprak de Boeddha vaak in beeldspraak. Onder meer over het Ongeborene (*ajāta*; *id.*), het Ongewordene (*abhūta*; *id.*), het Ongeconditioneerde (*asaṅkhata*; *asaṃskṛta*), het Doodloze (*amata*; *amṛta*). Ook elders sprak hij in beelden over dit onzegbare.

Hij noemde dit 'de veilige oever' (*khemaṭṭhāna*; *kṣema-sthāna*), ²¹ terwijl het wereldse bestaan vergeleken werd met de stroom die de yogi dient over te steken (*ogha*; *id.*). ²²

Hij sprak over een deur die openstaat, terwijl anderen blijven zoeken naar sleutels. Over de vlam die dooft wanneer de olie op is, niet als symbool van vernietiging, maar als teken van vrede.

Elk van deze beelden opent een ruimte van stilte. Ze wijzen niet naar iets dat men kent of kan kennen, maar naar wat alle kennen overstijgt.

Het Ongeborene kan niet gedacht worden, want denken behoort tot het gebied van het geboren-worden. Het kan

slechts herkend worden—niet als object van ervaring, maar als het ophouden van de neiging om ervaring te bezitten, te dragen of te situeren. Niet als een veld waarin ervaringen verschijnen, maar als het wegvallen van elke noodzaak om ze ergens te laten rusten.

Een metafoor is dan als een transparant venster: ze laat iets zien wat niet gezien kan worden, niet door haar eigen vorm, maar door de helderheid die ze doorlaat. Het beeld van de andere oever, van het vlot, van de rivier—ze nodigen allen uit tot een innerlijke beweging, tot een stil ontwaken. Ze brengen de geest tot rust in dat wat nooit bewogen heeft.

Wie de woorden niet grijpt maar loslaat, hoort in de metafoor de stilte die eraan voorafgaat. Want het Ongeborene kan niet benoemd worden, enkel aangewezen, enkel geduid. Zoals het spoor van vogels in de lucht nergens begint en nergens eindigt, zo wijzen deze beelden naar wat geen pad kent, geen richting, geen resultaat, geen streven, geen doel.

En toch—ook de metafoor moet losgelaten worden. Zoals het vlot dat gebruikt werd om over te steken niet langer meegezeuld wordt zodra de overkant bereikt is.

Woorden, beelden, zelfs elke voorstelling van het Ongeborene—ze dienen slechts om te wijzen.

Wanneer de geest zwijgt, rest enkel wat nooit gekomen is en nooit verdwijnt. Geen beschrijving, maar een opening.

Stil. Open. Zonder naam.

HET VELD “VERHELDERING”

De teksten in dit veld bouwen voort op wat in “Drempel” zacht is opengevallen. Niet door iets toe te voegen, maar door zichtbaar te maken wat meestal ongezien blijft.

Deze teksten willen geen nieuwe visie aanreiken en geen alternatief wereldbeeld construeren. Wat hier verschijnt, is geen antwoord, geen synthese en geen afronding.

Verheldering is geen verklaring. Het is een langzaam lichter worden van kijken. Een beweging van vereenvoudiging. Van afname. Niet omdat iets plots begrepen wordt, maar omdat bepaalde aannames spontaan hun vanzelfsprekendheid — hun dwingende karakter — verliezen.

In dit veld worden vertrouwde denkbewegingen voorzichtig belicht. Daarbij wordt zichtbaar hoe subtiele patronen van toeëigening werkzaam zijn: de manieren waarop de geest betekenis vastzet, identiteit construeert en zekerheid zoekt.

Ideeën die lange tijd als steun hebben gediend, mogen even in het licht gezet worden — niet om ontkracht te worden, maar om gezien te worden als efemere, voorbijgaande gedachten. Niet om verworpen te worden, maar om eenvoudig hun relatieve aard te herkennen.

Deze teksten bewegen in de nabijheid van onderscheiden en loslaten. Niet als techniek, niet als methode, maar als natuurlijke verfijning van zien. Direct zien.

Wat helder wordt, is niet wat het Ongeborene is, maar wat het nooit geweest is. Wat in deze teksten oplicht, is geen positieve beschrijving van het Ongeborene. Het is het steeds duidelijker worden dat geen enkele voorstelling, geen enkel concept en geen enkel beeld het Ongeconditioneerde kan dragen.

Verheldering richt zich niet op het vinden van een juister standpunt. Zij richt zich op het doorzien van het verlangen om standpunten te hebben, en op hoe standpunten, eenmaal geloofd, telkens opnieuw een gevoel van ‘ik’, van

centrum creëren. Niet om dat verlangen te bestrijden, maar om het zacht te zien.

Hier wordt niets ontmanteld en niets opgebouwd. Wat verschuift, is de manier waarop betekenis zich aandient. Wat eerder vast leek, wordt transparant. Wat zeker leek, krijgt ruimte.

De teksten in dit veld nodigen niet uit tot analyse. Zij vragen evenmin om aanvaarding. Wat zij laten ontstaan, is een eenvoudig, aandachtig verblijven bij wat zich toont—vóór er iets mee gedaan wordt.

Verheldering hoeft niet beschouwd te worden als een stap verder, noch als een niveau hoger. Het is enkel een subtiel terugwijken van het grijpen. Een kleine ontspanning in onze geconditioneerde drang om alles vast te leggen.

Niet om leegte te bereiken. Niet om iets te verkrijgen. Niet omdat het Ongeborene verborgen zou zijn, maar omdat elke poging tot fixatie ²³ het zicht vertroebelt.

II.1 ONWETENDHEID IN BOEDDHISTISCH PERSPECTIEF

Onwetendheid (avijjā; avidyā) in boeddhistisch perspectief is geen gemis aan kennis zoals men dat in de wereld van de vormen gewoonlijk verstaat.

In de Pāli-canon wordt avijjā omschreven als het niet-weten van de Vier Edele Waarheden (cattāri ariya saccāni; catvāri ārya satyāni).

Toch reikt het verder dan een louter intellectueel niet-begrijpen. Het is een fundamentele miskenning van hoe ervaring zich werkelijk voordoet.

In elk moment ontvouwt zich iets eenvoudigs: een gevoel rijst op, een gedachte verschijnt en verdwijnt, een geluid raakt het oor. Er is niets verborgen in dit gebeuren. En toch wordt het overschaduwd door een neiging om het anders te zien dan het is.

We nemen het vergankelijke (anicca; anitya) voor blijvend, het onbevredigende (dukkha; duḥkha) voor vervullend, het niet-zelf (anattā; anātman) voor iets dat tot een kern kan worden gemaakt.

Zo ontstaat de persoonlijkheidsopvatting (sakkāya-ditṭhi; satkāya-drṣṭi): de neiging om in de stroom van fenomenen, van verschijnselen een centrum te situeren dat zegt: “dit ben ik” of “dit is van mij”.

In die toeëigening ligt spanning besloten.

Wat voortdurend verandert, kan geen vaste grond bieden. Wat afhankelijk ontstaat, kan niet als blijvende identiteit dienen.

Toch blijft de geest zoeken naar houvast.

Onwetendheid is precies deze miskenning: het niet-zien van vergankelijkheid, onbevredigendheid en niet-zelf zoals ze zich hier en nu voordoen.

Wanneer dit zien zich verdiept, wordt duidelijk dat er niets verborgen hoeft te worden en niets toegevoegd. Wat verschijnt, verschijnt; wat verdwijnt, verdwijnt.

Het proces van ontstaan en ophouden voltrekt zich volgens oorzaken en voorwaarden (paṭicca-samuppāda; pratītya-samutpāda).

Avijjā is dan geen entiteit op zichzelf, maar het ontbreken van dit heldere zien. Ze manifesteert zich telkens wanneer de geest zich verliest in toeëigening, verzet of verlangen naar bestendigheid.

Het gevaar van nihilisme ligt evenzeer in een misvatting: de gedachte dat alleen wat zintuiglijk waarneembaar is werkelijk zou zijn. Maar ook dat is een standpunt, een constructie van de geest.

Het boeddhistisch pad wijst niet naar een metafysische grond, noch naar een verborgen essentie. Het wijst naar het ophouden van onwetendheid. Waar avijjā uitdooft, dooft ook de keten van conditionering uit die leidt tot hernieuwd worden.

Het Ongeconditioneerde (asaṅkhata; asaṃskṛta), het Doodloze (amata; amṛta), het Ongeborene (ajāta; id.) wordt in de canon niet beschreven als een wezen of een achterliggende realiteit, maar als het einde van geboorte, het einde van worden, het einde van lijden.

In dat ophouden wordt saṃsāra niet omgevormd tot iets anders; het proces van toeëigening en verblinding komt eenvoudig tot stilstand. Wat overblijft, is geen andere wereld, maar het uitdoven van wat gebonden hield.

Ontwaken is dan niets toevoegen, niets verkrijgen en niets worden. Het is het helder zien van wat steeds al vergankelijk, onbevredigend en niet-zelf was.

Geen macht buiten ons kan dit zien schenken. Het ontstaat waar inzicht rijpt en onwetendheid wegvalt.

Het Ongeborene wordt niet gevonden als iets dat men bezit of ervaart. Het wordt aangeduid als de beëindiging van datgene wat altijd tot hernieuwde binding leidde.

Wat rest, is geen identiteit, geen kern en geen metafysische zekerheid — maar bevrijding.

II.2 ONTWAKEN IS NIET AFHANKELIJK VAN EEN GOD

In de leer van de Boeddha wordt ontwaken niet gezocht in de bescherming van een god of in de genade van een hogere macht. Het pad dat de Boeddha aanwijst, is een weg van directe ervaring en inzicht.

Wat de mens aan saṃsāra bindt, is niet de wil van een god, doch onwetendheid (avijjā, avidyā) en gehechtheid (upādāna; id.). En wat die binding losmaakt, is helder zien, juist verstaan, en het doorbreken van de kringloop van onwetendheid, verlangen en afkeer.

De Boeddha onderwees dat ieder mens de mogelijkheid in zich draagt om de werkelijkheid te doorzien zoals die is (yathābhūta ñāṇadassana; yathābhūta-jñānadarśana). Er is geen tussenpersoon die bevrijding kan schenken, geen opperwezen dat verlichting genereert.

De Boeddha is niet geïnteresseerd in het metafysisch vaststellen van het al dan niet bestaan van een god. Die vraag staat niet centraal in zijn onderricht. Wat telkens terugkeert, is een andere focus: wat leidt tot het einde van dukkha, en wat niet.

Ontwaken is het gevolg van een zuivering van hart en geest, waarin de Vijf Hindernissen (pañca nīvaraṇāni; pañca nivāraṇāḥ) tot rust komen en inzicht zich spontaan ontvouwt.

Het is een pad van beoefening, een pad van loslaten: loslaten van illusie, van gehechtheid aan een vast zelf, loslaten van het grijpen naar zekerheid in het bestaan—in dat wat voortdurend verandert.

Indien goden al zouden bestaan—in de boeddhistische overlevering worden vele deva's vermeld—dan zijn zij onderhevig aan geboorte en dood, aan vergankelijkheid en dukkha.

Hun bestaan overstijgt de mens niet in wijsheid. Ook zij worden gedragen door oorzakelijkheid (paṭicca-samuppāda;

pratītyasamutpāda) en ook zij zijn onderhevig aan de kringloop van saṃsāra.

Boeddha's ontwaken toont aan dat de weg naar bevrijding niet afhankelijk is van goden of deva's, maar van het inzicht dat alle verschijnselen, hoe subtiel of verheven ook, geen blijvend fundament bezitten (anattā; anātman).

Wanneer de vraag wordt gesteld of er een god nodig is om te ontwaken, raakt zij daarom aan iets dat veel dieper is dan een filosofisch standpunt. Zij raakt aan de menselijke neiging om grond, zekerheid of toevlucht buiten zichzelf te zoeken.

Voor velen functioneert het idee van een hogere macht—hoe verfiend of symbolisch ook opgevat—als een laatste houvast in een onzekere wereld.

Ook binnen spirituele beoefening kan dat idee, soms ongemerkt, een subtiële vorm van afhankelijkheid worden: de verwachting dat bevrijding geschonken wordt, gedragen wordt, of van buitenaf mogelijk gemaakt wordt. Precies daar raakt deze vraag aan de essentie van het boeddhistische pad.

Samengevat: een mens heeft geen god nodig om tot ontwaken te komen. Niet zozeer omdat het bestaan van goden *per se* ontkend zou moeten worden, maar omdat ontwaken geen kwestie is van geloof of afhankelijkheid, maar van zien.

Direct zien.

Het is het moment waarop het hart begrijpt dat niets kan worden vastgehouden, en dat precies in dat inzicht bevrijding oplicht.

Het pad van de Boeddha vertrekt niet vanuit geloof, maar vanuit de mogelijkheid van helder zien. Het vraagt geen geloof in een scheppende instantie, maar moed om de eigen geest te aanschouwen, eerlijk en zonder omwegen.

Het vraagt geen overgave aan een bovennatuurlijke macht, maar vertrouwen in de eenvoud van dit moment, waarin dukkha doorzien wordt en het grijpen en hechten ophoudt.

In de sutta's van de Pāli-canon wordt duidelijk dat de Boeddha metafysische speculatie (avyākata-vragen) niet als bevrijdend beschouwde. Vragen naar het ontstaan van de wereld, het al dan niet bestaan van een schepper, of het lot van de Tathāgata na de dood, worden consequent terzijde geschoven als niet-leidend tot het einde van dukkha. Wat telt, is telkens opnieuw: wat leidt tot bevrijding, en wat niet.

Wanneer de Boeddha spreekt over goden of deva's, doet hij dat niet om hun bestaan te ontkennen, maar om hun plaats te verduidelijken.

Ook zij bevinden zich binnen de orde van voorwaardelijk ontstaan (paṭicca-samuppāda; pratītya-samutpāda) en zijn onderhevig aan vergankelijkheid, geboorte en dood.

In geen enkele canonieke tekst worden zij voorgesteld als scheppende instantie of als bron van bevrijding.

Daarom wijst de Boeddha steeds opnieuw naar het fundament. Niet naar iets buiten de mens, maar naar het vermogen tot zien.

• *Het kwade doet men zichzelf aan: alleen door zichzelf raakt men bezoedeld. Het kwade wordt door zichzelf ongedaan gemaakt: door zichzelf wordt men gezuiverd.* ♣ ²⁴

En:

• *Wees een eiland voor jezelf, wees je eigen toevlucht, zoek geen andere toevlucht; met de Dhamma als eiland, met de Dhamma als toevlucht.* ♣ ²⁵

Deze woorden maken duidelijk dat bevrijding niet wordt geschonken of gerealiseerd, maar zich ontvouwt door helderheid.

Dit is voor mij de stille uitnodiging van de Boeddha: niet om iets te geloven, niet om iets te ontkennen, maar om te zien

wat er overblijft wanneer elke uiterlijke grond wordt losgelaten.

In die eenvoud is geen god nodig, en ook geen ontkenning ervan. Alleen dit inzicht, dat niets vastgehouden kan worden —en dat precies daarin een onverwachte vrijheid ademt.

II.3 VERGELIJKINGEN & METAFOREN

De taal van de Boeddha wil niet overtuigen, maar verhelderen. Zij wijst niet naar een leer die moet worden geloofd, maar naar een werkelijkheid die in directe ervaring onderzocht kan worden.

In de sutta's van de Pāli-canon spreekt de Boeddha in woorden die tegelijk eenvoudig en zorgvuldig zijn: woorden die aansluiten bij het alledaagse en juist daardoor de geest openen voor inzicht.

Wie aandachtig leest, merkt dat de Boeddha vaak spreekt in vergelijkingen (*upamā*; *id.*) en in beeldspraak via metaforen (*pariyāya-nirutti*; *paryāya-nirukti*). Deze vormen zijn geen versiering van de leer, maar hulpmiddelen die de geest helpen loskomen van vaste opvattingen.

De vergelijking functioneert als *upāya* (*id.*)—een vaardig middel. Zij vertrekt vanuit iets herkenbaars en maakt daardoor zichtbaar wat anders moeilijk te vatten is.

Wanneer de Boeddha bijvoorbeeld zegt dat een ongetrainde geest is als een vis die spartelt buiten het water, of dat de wijze mens is als de lotus die boven het moeras uitbloeit, dan verwijzen deze beelden niet naar een verborgen werkelijkheid, maar naar herkenbare patronen van ervaring.

De vergelijking brengt het abstracte terug naar het directe. De metafoor werkt subtieler. Wanneer de Boeddha spreekt over het vlot dat men achterlaat na de overtocht, dan wijst dat beeld niet enkel op een middel, maar op de noodzaak om zelfs het middel los te laten. De metafoor doorbreekt gehechtheid—ook gehechtheid aan de leer zelf.

In dit onderscheid toont zich de verfijnde werking van taal in de canon. De vergelijking ondersteunt het begrijpen. De metafoor ondermijnt het vastgrijpen.

Beide dienen echter hetzelfde doel: het verminderen van misvatting.

Naarmate inzicht rijpt, verandert ook de relatie tot taal. Wat eerst een uitleg leek, wordt een aanwijzing. Wat als aanwijzing werd verstaan, blijkt uiteindelijk overbodig wanneer het zien helder wordt.

In de diepte van meditatie verliest taal haar functie als drager van standpunten. Woorden worden niet langer gebruikt om identiteit te bevestigen of zekerheid te construeren. Zij worden eenvoudig herkend als voorwaardelijk ontstaan, als verschijnselen onder andere verschijnselen.

Taal wordt dan niet verheven, maar doorzien. De Dhamma wordt niet vastgehouden als leerstuk, maar begrepen als aanwijzing die haar werk doet en daarna losgelaten wordt—zoals het vlot dat men niet meedraagt nadat de overkant bereikt is.

Zo vervult taal haar rol zonder zichzelf tot fundament te maken.

Wat overblijft wanneer woorden hun functie hebben vervuld, is geen verborgen essentie en geen achterliggende werkelijkheid. Het is het ophouden van het grijpen naar uitleg, betekenis en zekerheid.

In die eenvoud wordt duidelijk waarom de Boeddha sprak in beelden: niet om een metafysische waarheid te onthullen, maar om de geest te bevrijden van haar neiging om alles als vast en als 'ik' te beschouwen.

Waar niets meer wordt vastgehouden, verliest taal haar functie als aanwijzing.

Wanneer toeëigening eindigt, eindigt ook de noodzaak van beeldspraak.

II.4 DIRECT ZIEN

Is er een onderscheid tussen ‘zien’ en ‘direct zien’ (janāmi passāmi; janāmi paśyāmi)? ²⁶

Wanneer in de Pāli-teksten gesproken wordt over ‘direct zien’ gaat het niet om een weten dat zich voedt met redeneren of herinnering.

Het is geen kennis die opgebouwd wordt door woorden, concepten, begrippen, dogma's of leerstellingen. Het is het ogenblik waarop de sluier wegvalt en de dingen gezien worden zoals ze zijn (yathābhūta-ñāṇadassana; yathābhūta-jñānadarśana).

Dit zien is niet iets dat men kan produceren.

Het gebeurt stil, eenvoudig, en vanzelf, in het open veld van ervaring. Een gevoel rijst op, een gedachte verdwijnt, een geluid raakt het oor—en in dat eigenste ogenblik is er een rechtstreeks gewaar worden, zonder toevoeging, zonder verhaal.

Concreet: het is het zien van de vergankelijkheid (anicca; anitya), van de onbevredigendheid (dukkha; duḥkha), van het niet-zelf (anattā; anātman) van alle geconditioneerde dingen —niet als concepten, maar als de levende werkelijkheid die zich ontvouwt in dit moment.

Wat in de woorden van de Dhamma wordt ‘gezien’ door studie en overweging (pariyatti; paryāpti), is als het kijken naar de weerspiegeling van de maan in het water—helder, maar nog niet de maan zelf.

Door meditatie-beoefening (paṭipatti; pratipatti) rijpt dit inzicht verder, tot het moment waarop het onderscheid oplost tussen spiegeling en wat zich toont.

Dan blijft enkel ‘direct zien’ over, het onmiddellijke schouwen wat paṭivedha (prativedha) genoemd wordt: rechtstreeks

doorzien. ²⁷ Hier houdt het zoeken op, want wat men zocht, is nooit weggeweest.

Wanneer de Boeddha spreekt over dit 'direct zien', wijst hij naar een andere dimensie van kennen: niet het verstand dat analyseert en concludeert, maar het hart dat doorziet.

Het is het ontwaken van inzicht dat niet van buitenaf komt, maar dat in stilte spontaan verschijnt. Hier wordt niets nieuws toegevoegd; hier valt weg wat verhuld was.

Janāmi passāmi is dus geen weten over iets, maar een zuiver schouwen van wat is—zoals dauw die oplost bij het ochtendlicht, waardoor het landschap, dat er altijd al was, helder zichtbaar wordt.

II.5 DE DRIE POORTEN VAN BEVRIJDING & HET ONGEBORENE

In de Tatiyanibbāna Sutta, Udāna, 8.3, zegt de Boeddha:

• Er is, Monniken, het Ongeborene, het Niet-gewordene, het Niet-geschapene, het Niet-geconditioneerde.

Als, Monniken, dit Ongeborene, dit Niet-gewordene, dit Niet-geschapene, dit Niet-geconditioneerde er niet zou zijn, dan zou er hier [in deze wereld] geen ontkomen mogelijk zijn aan het geborene, het geworden, het geschapene, het geconditioneerde.

Maar omdat het Ongeborene, het Niet-gewordene, het Niet-geschapene, het Niet-geconditioneerde er is, is het mogelijk te ontkomen aan het geborene, het geworden, het geschapene, het geconditioneerde! •

Deze woorden wijzen niet naar een andere wereld, en ook niet naar een verborgen kern in de dingen. Zij wijzen naar het uitdoven van wat geconditioneerd is. Niet naar iets dat toegevoegd wordt, maar naar wat zichtbaar wordt wanneer toeëigening ophoudt.

Het Ongeborene is geen plaats en geen toestand. Het is geen ervaring naast andere ervaringen. Het wordt niet gevonden door zoeken, en niet behouden door vasthouden. Het is wat zichtbaar wordt wanneer geboorte en worden (bhava; id.) niet langer gevoed worden door verlangen.

De traditie spreekt in dit verband over drie bevrijdingen—drie poorten. Het zijn geen afzonderlijke werkelijkheden, maar verschillende wijzen waarop het loslaten zich voltrekt.

28

In de eerste poort, suññata-vimokkha ²⁹—bevrijding in leegte—wordt zichtbaar dat geen enkel geconditioneerd verschijnsel een blijvende kern bezit. Vorm, gevoel, waarneming, wilsvorming, bewustzijn: zij ontstaan afhankelijk en verdwijnen weer. Nergens is iets te vinden dat als 'ik' kan worden vastgehouden. Wanneer dit niet alleen

begrepen maar doorzien wordt, verliest gehechtheid haar houvast.

In de tweede poort, animitta-vimokkha ³⁰—bevrijding zonder teken—valt het gebruik van kenmerken en aanduidingen stil. De geest grijpt niet langer naar wat verschijnt via naam, vorm of betekenis. Wat zich aandient, wordt niet langer vastgelegd als ‘dit ben ik’ of ‘dit is van mij’. Het verschijnen en verdwijnen wordt eenvoudig gezien.

In de derde poort, appan̐hita-vimokkha, ³¹—bevrijding zonder gerichtheid—dooft elk streven uit. Er is geen zoeken naar worden, geen verlangen naar voortbestaan, geen subtiele beweging naar iets anders dan wat is. Wanneer verlangen ophoudt, houdt ook het voeden van geboorte op.

Leegte, stilte, niet-gerichtheid—drie benaderingen van één bevrijding: het beëindigen van toeëigening, projectie en verlangen.

Het Ongeborene is niet iets dat verschijnt. Het is wat zichtbaar wordt wanneer vasthouden ophoudt.

Wanneer de neiging om te grijpen volledig tot rust komt, is er niets meer dat geboren hoeft te worden.

Geen toevoeging. Geen bezit. Geen worden.

En juist daarom: vrijheid.

II.6 HET ONZICHTBARE ZIEN

Het is niet nodig het zichtbare te wantrouwen. Wat gezien, gehoord, gevoeld en gedacht wordt, behoort tot het veld van het geconditioneerde (saṅkhata; saṃskṛta). Het ontstaat afhankelijk van oorzaken en voorwaarden, en het verdwijnt wanneer die voorwaarden ophouden.

Vorm, gevoel, waarneming, wilsformaties en bewustzijn—zij verschijnen en verdwijnen volgens wetmatigheid. Zij zijn vergankelijk (anicca; anitya), onbevredigend (dukkha; duḥkha) en niet-zelf (anattā; anātman). Hierin ligt niets dat vastgehouden kan worden als blijvende kern.

Wanneer de Boeddha spreekt over het Ongeconditioneerde (asaṅkhata; asaṃskṛta), het Ongeborene (ajāta; id.) of het Doodloze (amata; amṛta), verwijst hij niet naar een verborgen werkelijkheid achter de verschijnselen. Hij wijst naar het ophouden van wat afhankelijk ontstaat.

Het ‘onzichtbare’ is geen tweede domein naast het zichtbare. Het is geen subtiele sfeer die achter, onder of boven de verschijnselen verborgen ligt. Het is dat wat zich toont wanneer het grijpen naar het geconditioneerde volledig tot rust komt.

Zolang de geest zoekt naar houvast in wat verschijnt, blijft hij gebonden aan ontstaan en vergaan. Maar wanneer helder wordt gezien dat alle verschijnselen afhankelijk ontstaan (paṭicca-samuppāda; pratītya-samutpāda), verliest het vasthouden zijn kracht. Niet omdat iets anders verschijnt, maar omdat het voeden van worden (bhava; id.) ophoudt.

Dit zien is geen speculatie en geen geloof. Het is een rechtstreeks doorzien van de aard van verschijnselen. Wat ontstaat, ontstaat afhankelijk. Wat afhankelijk ontstaat, kan niet blijvend worden vastgehouden.

Wanneer dit inzicht verdiept, wordt de spanning om iets te zijn, te worden of te behouden zachter. Er hoeft niets toegevoegd te worden. Er hoeft niets verdedigd te worden.

In die eenvoud dooft de neiging tot toeëigening uit. Wat overblijft, is geen ervaring en geen toestand. Het is het beëindigen van het voeden van geboorte. Het is het uitdoven van verlangen.

Daarom sprak de Boeddha:

• *Er is, Monniken, het Ongeborene, het Niet-gewordene, het Niet-geschapene, het Ongeconditioneerde...* 32

Niet om een verborgen werkelijkheid aan te duiden, maar om te tonen dat bevrijding mogelijk is.

Wanneer dit werkelijk wordt doorzien, ontstaat vanzelf een houding van eenvoud. Niet omdat men iets bereikt heeft, maar omdat er niets meer is dat verdedigd moet worden.

Stilte wordt natuurlijk. Eenvoud wordt vanzelfsprekend. Dienstbaarheid is geen ideaal, maar een uitdrukking van niet-toeëigening.

Het zichtbare blijft verschijnen en verdwijnen. Maar wat niet langer gevoed wordt, hoeft niet opnieuw te ontstaan.

Geen grond. Geen kern. Geen worden.

II.7 DE POORT NAAR HET ONGEBORENE

Hoewel ‘direct ervaren’ (paccanubhūti; praty-anubhūti) en ‘leeg zien’ (suññatā; śūnyatā) in meditatieve context soms dicht bij elkaar liggen, zijn ze niet volledig synoniem.

Paccanubhūti verwijst naar het onmiddellijke, niet-conceptuele gewaarzijn van wat zich aandient in lichaam en geest. Het is het open en ongefilterde ervaren van verschijnselen zoals ze opkomen en vergaan.

Wanneer dit directe ervaren wordt doordrongen van stille helderheid, ontvouwt zich vipassanā (vipaśyanā) ³³—het doorzicht dat ziet zonder te grijpen, begrijpt zonder te benoemen. Uit deze transparante helderheid rijpt yathābhūta-ñāṇadassana: ³⁴ het helder zien van de werkelijkheid zoals ze is, vrij van projectie, verwachting of oordeel.

In dat doorzicht wordt ‘leeg zien’ zichtbaar—het inzicht in de lege aard van alle verschijnselen: leeg van vastheid, leeg van een zelfstandig ‘ik’, leeg van iets om aan vast te houden.

Wanneer niets meer wordt vastgehouden, ontvouwt zich het Ongeconditioneerde (asaṅkhata; asaṃskṛta): ³⁵ ongevormd, stil, vrij van ontstaan en vergaan.

Zo is paccanubhūti de poort, vipassanā het doorzien dat daarin tot helderheid komt, suññatā de leegte die daarin zichtbaar wordt, en het Ongeborene dat zich ontvouwt wanneer elk vasthouden eindigt.

II.8 VAN WORDING NAAR HET ONGEBORENE

De Boeddha sprak over wedergeboorte als het telkens opnieuw ontstaan van ervaring: niet als de reis van een ziel, niet als het voortbestaan van een blijvende kern, maar als het opnieuw verschijnen van een wereld wanneer de oorzaken daarvoor aanwezig zijn.³⁶

Alles wat ontstaat, ontstaat omdat het gedragen wordt door voorwaarden.³⁷ Wanneer die voorwaarden veranderen, verandert ook wat verschijnt. Wanneer die voorwaarden uitdoven, houdt ook dat wat door hen gedragen werd op te verschijnen. Dit is geen leerstuk om te geloven, maar een uitnodiging om te kijken hoe ervaring zich nu, in dit moment, ontvouwt.

Alles wat wij ervaren—zien, horen, voelen, denken—rijst op, blijft even en verdwijnt. In deze voortdurende stroom van ontstaan en vergaan wordt zichtbaar dat wat wij gewoonlijk 'ik' noemen geen vaste kern heeft, maar een opeenvolging is van gebeurtenissen³⁸ die elkaar zacht en snel opvolgen. Wanneer verlangen of gehechtheid aanwezig is, vormt dit de voedingsbodem voor een nieuwe ervaring, een nieuwe 'geboorte' van een wereld die wij 'mijn leven' noemen.³⁹

Niets in die stroom blijft identiek bestaan.

Elke gedachte, elk gevoel, elke impuls verschijnt op basis van oorzaken die in ons werkzaam zijn: gewoonte, verlangen, neigingen.⁴⁰ Wie dit rustig observeert, ziet hoe voortdurend een nieuw 'ik' geboren wordt en weer verdwijnt.

Aan de basis van deze stroom ligt een eenvoudige maar alles doordringende wet: alles ontstaat afhankelijk van oorzaken en voorwaarden. Niets staat op zichzelf. Niets is autonoom. Niets blijft bestaan wanneer de oorzaken wegvallen.

Deze wet omvat zowel het fysieke als het mentale. Ook gedachten, emoties en intenties⁴¹ verschijnen omdat iets hen voorafgaat en draagt. Het hele veld van ervaring is een spel van oorzaken.

De Boeddha leerde dat deze causaliteit niet eindigt wanneer het lichaam sterft. Wat wij dood noemen, is het uiteenvallen van de fysieke dragers van ervaring, maar de oorzaken die ervaring vormgeven—onwetendheid, verlangen, neigingen, intenties—zijn daarmee niet noodzakelijk verdwenen.

Zolang die oorzaken aanwezig zijn, zal ervaring opnieuw oplichten ⁴² wanneer er passende voorwaarden verschijnen.

Dit noemde de Boeddha ‘wedergeboorte na het sterven’: niet de overgang van een persoon of een ziel, maar het voortgaan van oorzakelijkheid.

Hij gebruikte hiervoor de metafoer van de kaarsvlam: zoals een kaars wordt aangestoken door de vlam van een andere, zo is de nieuwe vlam niet identiek aan de vorige, en toch ook niet geheel verschillend. Zij ontstaat uit de hitte en energie die werden doorgegeven.

De vroegste teksten spreken over verschillende ervaringsdomeinen ⁴³— lichte en vreugdevolle, donkere en pijnlijke—waarin bewustzijn kan opkomen wanneer de oorzaken daarvoor aanwezig zijn. Deze domeinen kunnen letterlijk worden verstaan, maar ook als innerlijke landschappen. Haat wekt een duistere wereld, mildheid een lichte.

Wat verschijnt, hier of na de dood, is geen mysterie, maar het gevolg van de innerlijke gewoonten en neigingen die in dit leven zijn opgebouwd.

De Boeddha onderwees dit proces niet om het te bestendigen, maar om te tonen dat het beëindigd kan worden. Alles wat door verlangen wordt geboren, eindigt wanneer verlangen uitdooft. Alles wat door oorzaken wordt gedragen, eindigt wanneer die oorzaken wegvallen. Waar niets meer wordt vastgegrepen, komt niets nieuws meer op.

Waar geen verlangen meer is, ontstaat geen wording (bhava). ⁴⁴ Waar geen wording is, houdt geboorte (jāti) ⁴⁵ op.

Zoals de Boeddha onderwijst in het afhankelijk ontstaan: waar het grijpen ophoudt, houdt ook de wording op.

Wanneer het inzicht volledig doordringt dat alles wat ontstaat ook weer vergaat, valt de drang weg om het steeds opnieuw te laten ontstaan. Dan wordt er niets meer voortgebracht uit verlangen: het verschijnen gaat verder, maar wordt niet langer toegeëigend.

Dit einde noemt de Boeddha nibbāna: ⁴⁶ het uitdoven van de oorzaken die tot ontstaan leiden. Hij beschreef dit als het Ongeborene, het Ongewordene, het Niet-geschapene, het Ongeconditioneerde.

Het is geen ervaring die ontstaat, maar het ophouden van dat wat ontstaat. Een vrijheid die niet geconditioneerd is, niet voortgebracht wordt. Een stilte die niet afhankelijk is van iets. Wanneer de keten van afhankelijk ontstaan tot rust komt, hoeft niets meer te verschijnen.

II.9 OVER VERGANKELIJKHEID EN HET ONGEBORENE

Reflecteren over vergankelijkheid (anicca; anitya) is niet bedoeld om ons ongelukkig te maken. Toch raakt het ons vaak diep, soms pijnlijk. Want wie werkelijk kijkt, ziet hoe alles waar het hart zich aan hecht—geliefden, herinneringen, lichamen, gedachten, zelfs de meest verfijnde gevoelens—onderhevig is aan verandering. Geen enkel moment, geen enkele gedachte, gewaarwording, gevoel, concept of ervaring kan vastgehouden worden.

Alles wat verschijnt, draagt de kiem van verdwijnen in zich.

Dit besef kan verdriet brengen. Niet het verdriet van wanhoop, maar het stille verdriet van inzicht: het weten dat niets blijvend is, dat alles zich ontvouwt en weer oplost in een onafgebroken dans van ontstaan en vergaan.

Dit verdriet hoeft niet vermeden te worden. Het opent het hart voor iets veel diepers dan bezit of verlies, een bevrijding die niet afhankelijk is van tijd of verandering.

Zonder dit verdriet, zonder de schok van vergankelijkheid werkelijk te voelen, blijven we hangen in een wensdroom van controle—een subtiele afkeer of verzet tegen het natuurlijke ritme van het bestaan.

Wie bereid is om die kwetsbaarheid toe te laten, wie stil durft te worden bij het verdwijnen, ontdekt dat juist daar een zachte helderheid ontwaakt.

In die helderheid wordt zichtbaar dat vergankelijkheid geen vijand is. Zij toont de breekbaarheid van alles wat ontstaat en ondergraaft zo de neiging om het blijvend te willen maken.

Het Ongeborene is geen fundament dat verschijnselen draagt, maar dat wat niet tot stand komt door oorzaken (hetu; id.) en voorwaarden (paccaya; pratyaya). Het is niet aanwezig in de fenomenen als hun kern, en ook niet buiten hen als een verborgen werkelijkheid.

Het Ongeborene wordt slechts zichtbaar wanneer het ontstaan niet langer wordt vastgehouden. ⁴⁷ Zodra de gehechtheid aan het vergankelijke wegvalt, verschijnt er geen onderliggende grond, maar een bevrijding van grijpen, van vasthouden (upādāna; id.). Zoals een vlam dooft wanneer haar brandstof ontbreekt, zo komt het worden tot stilstand wanneer verlangen niet langer wordt gevoed.

Wanneer het verdriet van vergankelijkheid volledig wordt doorzien, lost het op in gelijkmoedigheid (upekkhā; upeksā). Niet een onverschilligheid, maar een helder evenwicht dat begrijpt hoe alles wat ontstaat kwetsbaar is.

In dat open zien wordt geen scheiding meer geconstrueerd tussen het vergankelijke en een vermeende tijdloosheid; er is enkel het heldere kennen van wat verschijnt en verdwijnt.

Zo toont vergankelijkheid zich niet als een vloek, maar als een leraar—als een poort waar grijpen kan wegvallen.

Door anicca (anitya) werkelijk te zien, verliest het hart zijn houvast in het tijdelijke. ⁴⁸ Wat zich dan toont is geen blijvende essentie, maar het uitdoven van toeëigening. Waar niets meer wordt vastgehouden, wordt niets nieuws voortgebracht uit verlangen.

In de stilte die volgt op dit loslaten wordt duidelijk: wat ophoudt, hoeft niet betreurd te worden, omdat het nooit een vaste kern bezat. Wat wij ‘verlies’ noemen, is het uiteenvallen van voorwaarden. Wanneer toeëigening eindigt, eindigt ook het lijden dat aan verlies verbonden was.

Wanneer de yogi werkelijk doorziet dat anicca het weefsel van al het geconditioneerde vormt, verliest hij zijn illusoire greep op het tijdelijke. Dan is er geen nieuw begrip, maar een diep weten dat bevrijdt.

Daar waar grijpen wegvalt, waar niets meer vastgehouden wordt, waar alles wat zich aandient wordt gekend zonder toeëigening, houdt het worden (bhava; id.) op. ⁴⁹

Dit ophouden noemde de Boeddha nibbāna (nirvāṇa): het Ongeborene, het Ongewordene, het Ongeconditioneerde

(asaṅkhata; asaṃskṛta) — niet als dragende grond, maar als het ophouden van wat door oorzaken werd voortgebracht.

II.10 AFHANKELIJK ONTSTAAN, VANUIT HET ONGEBORENE

Er zijn woorden die niet proberen uit te leggen, maar zachtjes wijzen—zoals een vinger naar de maan niet de maan is, en toch het oog helpt om in de juiste richting te kijken.

Zo is het met Afhankelijk Ontstaan (paṭicca samuppāda; pratītyasamutpāda). Het lijkt een leerstuk, een formule, een beschrijving van ontstaan en vergaan. Maar wie in stilte luistert, merkt dat deze woorden geen wereldbeeld willen bouwen.

Zij verfijnen louter het zien. Zij verhelderen wat zich voltrekt.

• *Wanneer dit er is, ontstaat dat. Wanneer dit er niet is, kan dat niet ontstaan.* •

In deze eenvoud zit geen enkele theorie of metafysica verscholen. Ze wijst rechtstreeks. Alles wat verschijnt—een gedachte, een stemming, een herinnering, een verlangen—komt op onder voorwaarden (paccaya; pratyaya).

Niets staat op zichzelf. Niets verschijnt uit zichzelf.

Wat als 'ik' wordt ervaren, ontstaat in afhankelijkheid van voorwaarden. En wanneer die condities wegvallen, valt ook dat uiteen wat men 'ik' noemde.

Vanuit het gewone wereldse perspectief lijkt dit een kringloop van oorzaken en gevolgen, een aaneenschakeling zonder zichtbaar begin. De beoefenaar kan proberen een eerste schakel te vinden, maar elke oorsprong blijkt opnieuw afhankelijk. Wat ontstaat, steunt op iets anders. En wat dat 'iets anders' is, blijkt op zijn beurt weer afhankelijk te zijn.

Wanneer dit rustig en nauwkeurig gezien wordt, verschuift de aandacht. Niet naar een eerste begin. Niet naar een verborgen grond. Niet naar een dragend principe. Maar naar het eenvoudige feit van voorwaardelijkheid zelf.

Dit ontstaat wanneer dat aanwezig is. Dit verdwijnt wanneer dat ontbreekt.

Zo eenvoudig. Zo onpersoonlijk. Zo vrij van bedoeling.

• *Wanneer dit er is, ontstaat dat.* • Niet door sturing. Niet door een verborgen intentie. Maar omdat voorwaarden samenkomen.

• *Wanneer dit er niet is, kan dat niet ontstaan.* • Niet door een ingrijpen. Niet door een macht die iets verhindert. Maar omdat zonder voorwaarden niets kan verschijnen.

Hier wordt Afhankelijk Ontstaan geen kosmologie en geen metafysica. Het is een stille aanwijzing naar het directe, het onmiddellijke.

Alles wat ontstaat is afhankelijk. Alles wat afhankelijk is, is vergankelijk. Wat vergankelijk is, kan geen blijvende kern dragen.

Wanneer gehechtheid aanwezig is, ontstaat lijden. Wanneer gehechtheid wegvalt, valt lijden weg.⁵⁰

Wanneer onwetendheid aanwezig is, vormt zich het gevoel van een zelf. Wanneer onwetendheid uitdooft, vindt dat zelf geen steun meer om zich te handhaven.

In de leer wordt gesproken over het Ongeborene (ajātaṃ; id.), het Ongeconditioneerde (asaṅkhatam; asaṃskṛtaṃ).

Niet als oorsprong van het geconditioneerde.

Niet als achtergrond waartegen verschijnselen zich afspelen.

Niet als dragende werkelijkheid.

Het wordt slechts aangeduid om te tonen dat het geconditioneerde niet alles is.

Wanneer het geconditioneerde ophoudt, wanneer de keten van afhankelijk ontstaan niet langer wordt voortgedreven door onwetendheid en gehechtheid, wordt het Ongeborene niet langer verhuld.

Dit is geen plaats.

Geen toestand die men kan bezitten, zich toeëigenen.

Geen ervaring die men kan vasthouden.

Het is enkel het eindigen van wat afhankelijk is.

Zoals een vlam dooft wanneer brandstof ontbreekt, zo dooft het lijden wanneer de voorwaarden niet langer aanwezig zijn.

Wat zich hier toont, wordt niet beschreven in termen van ontstaan of vergaan, omdat het niet tot het geconditioneerde behoort.

Vanuit dit inzicht groeit een onverwachte eenvoud. Er hoeft niets toegevoegd te worden aan wat verschijnt. Er hoeft niets verdedigd te worden dat vergankelijk is.

Eenvoud kan bestaan in het niet-verstrikken in steeds verwijndere verklaringen.

Stilte kan verder dragen dan analyse—niet omdat analyse verkeerd is, maar omdat analyse deel uitmaakt van het geborene.

Dienstbaarheid kan bestaan in het niet-vermeerderen van wat reeds afhankelijk is.

Wanneer dit helder gezien wordt, verliest het idee van een ‘resultaat’ zijn glans. Niet omdat er geen bevrijding is, maar omdat bevrijding geen object is dat verworven wordt.

Wat zichtbaar wordt, is eenvoudiger dan eenvoudig: alles wat ontstaat is afhankelijk, en wat afhankelijk is, is niet blijvend. Wanneer dit volledig doorzien wordt, dooft elk vasthouden, elke toeëigening (upādāna; id.) uit.

Misschien is dat voldoende. Niet het verkrijgen van iets nieuws. Niet het vinden van een diepere grond. Maar het eindigen van wat afhankelijk is. Het tot rust komen van de keten. Het stilvallen van wat steeds opnieuw wil worden (bhava; id.).

En in dat stilvallen, wordt niets toegevoegd. Er wordt enkel niets meer vastgehouden.

II.11 HET GECONDITIONEERDE EN HET ONGEBORENE

Er is de wereld van het geconditioneerde—saṅkhata (saṃskṛta). De wereld die verschijnt wanneer oorzaken (hetu; id.) en voorwaarden (paccaya; pratyaya) elkaar ontmoeten. Een wereld in voortdurende beweging. Een wereld van ontstaan (uppāda; utpāda) en vergaan (vaya; vyaya), van momenten die opkomen en weer verdwijnen. Verschijnen en oplossen.

Een wereld waar niets vast, niets blijvend is.

In deze wereld staat niets op zichzelf. Alles is afhankelijk. Wat zich aandient, doet dat niet uit eigen kracht, maar in samenhang met iets anders.

Wat we 'ik' noemen, beweegt hier als een samenstelling van indrukken, gevoelens, intenties en gedachten die elkaar raken in een voortdurend proces van wederzijds ontstaan (paṭicca-samuppāda; praṭitya-samutpāda).

In dit domein klinkt de onmiskenbare toon van vergankelijkheid (anicca; anitya).

Alles verschuift.

Alles verandert.

Alles ontglipt.

Wat geboren wordt (jāti; id.), draagt de kiem van verdwijnen in zich. Hier wordt dukkha (duḥkha) verstaan: niet als straf, niet als oordeel, maar als de stress die onvermijdelijk is waar afhankelijkheid heerst.

Wie dit zorgvuldig onderzoekt, vindt geen vaste kern, geen blijvende drager van ervaring.

Slechts processen.

Slechts voorwaarden die samenkomen en weer uiteenvallen.

Wat men vasthoudt, glijdt weg.

Wat men wil bestendigen, verandert.

Het geconditioneerde laat zich niet fixeren, omdat het nooit onafhankelijk, nooit 'vast' is geweest.

En toch spreekt de Boeddha niet uitsluitend over het geconditioneerde. Hij wijst ook naar het Ongeborene (ajātaṃ; id.), het Ongeconditioneerde (asaṅkhataṃ; asaṃskṛta).

Niet als tegenpool in een kosmisch dualisme. Niet als een tweede werkelijkheid naast het zichtbare. Maar als dat wat niet onderworpen is aan ontstaan en vergaan.

Het Ongeconditioneerde wordt slechts aangeduid om te tonen dat het geconditioneerde niet het laatste woord heeft.

Wanneer de keten van afhankelijk ontstaan niet langer wordt voortgedreven door onwetendheid en gehechtheid, wanneer het vasthouden uitdooft, dan is er het Ongeconditioneerde.

51

Niet als een verworven object.

Niet als een mystieke toevoeging.

Maar als het ophouden van dat wat afhankelijk was.

Dit Ongeconditioneerde wordt niet beschreven in termen van beweging of verandering, omdat het niet tot het geconditioneerde behoort.

Het kent geen begin, geen einde, geen wording. Het is geen toestand die men kan bezitten of zich toeëigenen. Geen ervaring die men kan reproduceren. Het is eenvoudigweg niet afhankelijk.

Daarin ligt de bevrijdende betekenis.

Niet dat er iets nieuws verschijnt, maar dat wat afhankelijk was tot rust komt. Zoals een vuur dooft wanneer brandstof ontbreekt, zo dooft het lijden wanneer de voorwaarden niet langer aanwezig zijn.

Wat zich dan toont, wordt niet benoemd in termen van winst of verlies. Het valt buiten de categorieën waarmee het geconditioneerde wordt begrepen.

Zo zijn het geconditioneerde en het Ongeconditioneerde geen twee werelden, maar twee aanduidingen binnen het

onderricht. Het ene verwijst naar wat ontstaat onder voorwaarden. Het andere naar wat niet ontstaat wanneer voorwaarden niet langer aanwezig zijn.

Het ene toont vergankelijkheid (anicca; anitya).
Het andere toont beëindiging, uitdoving—nirodha (id.)

In dit zien groeit eenvoud. Niet de eenvoud van een overtuiging, maar de eenvoud van het niet-meer-vastgrijpen. Wat afhankelijk is, hoeft niet langer verdedigd te worden. Wat vergankelijk is, hoeft niet langer verstevigd te worden.

Stilte kan bestaan in het niet-verstrikken in verklaringen die het tijdelijke willen bestendigen.

Dienstbaarheid (sevā; id.) kan bestaan in het niet-vermeerderen van wat toch uiteenvalt.

Het geconditioneerde nodigt uit tot inzicht (paññā; prajñā): zien hoe alles ontstaat en vergaat.

Het Ongeconditioneerde wijst naar bevrijding (vimutti; vimukti): het eindigen van het vasthouden.

Niet als twee werkelijkheden, maar als twee aanduidingen binnen één onderricht dat leidt tot loslaten.

Wanneer dit helder wordt, hoeft niets toegevoegd te worden. Er hoeft niets bevestigd te worden. Het geconditioneerde wordt gezien zoals het is. Het Ongeconditioneerde wordt niet gemaakt, maar erkend als dat wat niet afhankelijk is.

En in dat erkennen, verstilt het zoeken. Niet omdat er iets zou gevonden zijn, maar omdat er niets meer hoeft vastgehouden te worden.

II.12 HET GECONDITIONEERDE VERSUS HET ONGEBORENE

Er is een beweging in de wereld die we zelden werkelijk zien: de voortdurende stroom van het geconditioneerde.

Gedachten die opkomen omdat iets ze doet opkomen.
Emoties die ontstaan omdat er een aanleiding is.
Handelingen die voortvloeien uit impulsen die zelf weer voortkomen uit vroegere indrukken.

Niets verschijnt zomaar. Alles draagt de stempel van iets anders.

In de taal van de Boeddha heet dit het geconditioneerde: *sāṅkhata* (*samskr̥ta*)—dat wat ontstaan is door oorzaken en voorwaarden, dat wat afhankelijk is van iets dat eraan voorafging.

Het geconditioneerde leeft in tijd, in beweging, in 'worden' (*bhava*; *id.*). Het verandert, het zoekt, het kijkt om zich heen op zoek naar bevestiging, stabiliteit, veiligheid of betekenis.

Een illusie, maar toch zo immens met ons verweven dat het voelt alsof het de kern van ons bestaan vormt.

Wanneer dit alles geobserveerd wordt vanuit het perspectief van het Ongeborene (*ajāta*; *id.*), verandert de inhoud van deze concepten. Het geconditioneerde wordt dan niet ontkend, niet bekritiseerd, niet weggeduwd.

Het wordt gewoon doorzien. Elk fenomeen dat verschijnt, verschijnt afhankelijk van voorwaarden. Wat wegvalt, is de neiging om het te dragen, te bezitten of te situeren.

Het geconditioneerde is als een golf in de oceaan: helder, tijdelijk, gevormd... maar zonder eigen bestaan. De golf lijkt zich los te maken van de oceaan, lijkt zichzelf te dragen, maar haar ontstaan ligt altijd in iets dat haar voorafgaat.

De golf is nooit los geweest van voorwaarden.

Wanneer het geconditioneerde zo wordt gezien, ontstaat er een onverwachte eenvoud. Niets hoeft anders te zijn dan het is.

Een gedachte komt op omdat daar een oorzaak voor is.
Een emotie beweegt omdat er een voorwaarde voor bestaat.
Een keuze wordt gemaakt omdat een reeks van vroegere indrukken zich mengt met de omstandigheden van dit moment.

Er is geen onafhankelijke entiteit—niets dat uit zichzelf bestaat, niets dat buiten afhankelijkheid staat, niets dat zich als blijvende grond kan handhaven.⁵²

Er ontvouwt zich slechts de dans van de voorwaarden.

En toch is dit geen fatalisme.

Want binnen het verschijnen van die dans wordt zichtbaar dat wat niet ontstaat wanneer de voorwaarden wegvallen.

Iets dat geen begin kent.
Geen einde.
Geen 'worden'.

Het Ongeborene wordt niet gevonden als een grond, maar als het ophouden van wat afhankelijk was.

Eenvoud bestaat in het niet-toevoegen: niets hoeft versierd te worden om waar te zijn.

Stilte bestaat zonder nood aan weten: het Ongeborene heeft geen verklaring nodig om herkenbaar te zijn.

Dienstbaarheid aan de waarheid bestaat dan in het niet-ingrijpen: het geconditioneerde mag haar eigen spel spelen.

Het geconditioneerde toont zijn aard doordat het verschijnt en verdwijnt. Het Ongeborene wordt niet zichtbaar als een verschijnsel, maar als het wegvallen van verschijnen en verdwijnen—als het uitdoven van de oorzaken van ontstaan: verlangen (*taṇhā*; *trṣṇā*) en onwetendheid (*avijjā*; *avidyā*).⁵³

Tussen beide bestaat geen tegenstrijdigheid. Wat ontstaat, vergaat. Wat niet ontstaat, behoeft geen einde.

Het tijdelijke maakt zichtbaar wat tijdelijk is; het ophouden van het tijdelijke toont dat wat niet ontstaat.

Zo wordt duidelijk: het geconditioneerde is niet het probleem. Het probleem ontstaat wanneer men het geconditioneerde gaat aanzien voor het blijvende, wanneer men dat wat beweegt, behandelt alsof het een vaste kern vormt.

Wanneer de beoefenaar helder ziet, valt de verwarring weg. Niet door inspanning, maar door inzicht.

Wat overblijft, is een eenvoudige wijze van aanwezig zijn: het geconditioneerde wordt gekend als geconditioneerd. Het Ongeconditioneerde wordt niet gezocht, omdat het niet tot stand gebracht kan worden.

Dit mondt niet uit in een grote realisatie of een uitzonderlijke ervaring, maar in een nuchtere eenvoud. Niets wordt toegevoegd, niets wordt vastgehouden.

Misschien is dat ware dienstbaarheid: het geconditioneerde laten verschijnen en verdwijnen zonder hechting, zonder toeëigening. Niet omdat er een andere werkelijkheid achter schuilt, maar omdat inzicht geen grond zoekt.

Zo wordt duidelijk dat het geconditioneerde en het Ongeborene elkaar niet tegenspreken. Het ene ontstaat en vergaat. Het andere wordt niet geboren en hoeft daarom niet te eindigen.

In die herkenning ligt bevrijding: niet als toestand, niet als bezit, niet als toeëigening, maar als het uitdoven van wat zich vastklampt.

II.13 LEEGTE EN BEWUSTZIJN: 2 WOORDEN, 2 WERELDEN

(Wat hier wordt belicht, wijst niet naar het Ongeborene, maar naar een verwarring die het vaak overschaduwet.)

Onlangs werd mij deze vraag gesteld:

“ In het boeddhisme spreekt men over leegte. In advaita vedānta spreekt men over Bewustzijn. Alles lijkt te verschijnen en te verdwijnen in beide. Zijn leegte en Bewustzijn dan hetzelfde? ”

Dit is een vraag die ontstaat wanneer woorden zorgvuldig worden beluisterd en onderlinge overeenkomsten niet vanzelfsprekend worden aangenomen.

In de boeddhistische traditie verwijst ‘leegte’ (suññatā; śūnyatā) niet naar een onderliggend fundament, en ook niet naar een blijvend Bewustzijn waarin dingen zouden opduiken.

Leegte betekent dit: alle verschijnselen — inclusief het ‘ik’ — bezitten geen eigen, zelfstandige kern. Ze ontstaan door een veelheid aan oorzaken en voorwaarden, blijven bestaan zolang die aanwezig zijn, en verdwijnen wanneer die veranderen.

Leegte is geen substantie, geen fundament, geen dragende achtergrond. Leegte is de aard van verschijnselen zelf.

Niets staat op zichzelf.

Niets blijft.

Niets bezit een blijvende essentie.

Er kan nergens een onafhankelijke entiteit worden gevonden.

Dit inzicht laat geen ruimte voor een blijvende metafysische grond, hoe subtiel ook. Bevrijding wordt zichtbaar waar geen fundament meer wordt gezocht.

In advaita vedānta verwijst ‘Bewustzijn’ (Brahman) naar iets anders: een Absolute Werkelijkheid die wordt verstaan als

onveranderlijk en eeuwig, waarin alles verschijnt en weer oplost.

Dit Bewustzijn wordt verstaan als de Ultieme Werkelijkheid, het fundament waaruit alles voortkomt en waarin alles terugkeert.

Hier verschijnt een ander wereldbeeld. In advaita is er één blijvende essentie.

Leegte en Bewustzijn zijn daarom geen verschillende woorden voor dezelfde realiteit.⁵⁴

Ze wijzen niet naar hetzelfde en drukken geen vergelijkbare visie uit. Ze ontstaan binnen twee tradities die elk een eigen inzicht hebben ontwikkeld, twee verschillende manieren om de werkelijkheid te duiden.

Binnen het boeddhisme wordt gezien dat er nergens een blijvende essentie is. Voor advaita bestaat er één blijvende essentie.

Meer hoeft er niet gezegd te worden om het onderscheid te zien. Elk pad spreekt zijn eigen taal. Elk begrip wijst binnen zijn eigen context naar datgene wat als bevrijdend wordt verstaan.

II.14 ZIEN ZOALS HET IS

Aandacht (manasikāra; manaskāra) ⁵⁵ maakt gewaar zijn mogelijk. Niet als een inspanning, maar als beschikbaarheid —een 'toewending van de geest'.

Hier ontwikkelt zich helderheid.

Wanneer aandacht tot rust komt, ontstaat een direct, niet-conceptueel zien (sati; smṛti): ⁵⁶ een kijken zonder tussenkomst, zonder zoeken, zonder verhalen en drama's.

Wat verschijnt toont zich zoals het is (yathā-bhūta; id.). ⁵⁷

In dat zuivere zien, ontstaat begrijpen (sampajāñña; saṃprajanya) ⁵⁸ vanzelf. Niet-bedacht, niet-geforceerd —een intuïtief doorzien van ontstaan en vergaan.

Waar begrijpen volledig helder wordt, verliest begeerte (taṇhā; tṛṣṇā) ⁵⁹ haar houvast.

Met het wegvallen van begeerte valt gehechtheid (upādāna; id.) ⁶⁰ weg. De kramp van vasthouden verdwijnt.

Wat overblijft is een stille openheid.

In deze openheid wordt zichtbaar dat alle bezoedelingen uitgeblust zijn (āsavakkhaya-ñāṇa; āsraṇakṣaya-jñāna). ⁶¹

Zo wordt bevrijding (vimutti; vimukti) ⁶² zichtbaar: bevrijding zonder centrum, zonder 'ik'. Een eenvoud die niets draagt en niets afwijst. Het Ongeborene dat niet ontstaat en niet vergaat.

II.15 WANNEER 'WORDEN' (BHAVA) TOT RUST KOMT

In de oude teksten van de Pāli-canon heeft het begrip 'bhava' twee gezichten. Soms betekent het 'worden': het voortdurend oplichten van ervaring, de subtiele stroom van ontstaan en vergaan die elk moment draagt. Soms verwijst het naar 'bestaan' in meer letterlijke zin: een geboorte, een leven, een vorm waarin verschijnselen zich tijdelijk voordoen.

Daarom zegt de Boeddha van een arahant—iemand die volledig ontwaakt is—*nāparam itthattāyāti*:⁶³ er is geen verdere wording, geen nieuw bestaan, geen nieuwe cyclus van komen-en-gaan.

Wanneer in meditatie wordt gesproken over het einde van illusie, bedoelen we echter iets dat veel dichterbij de directe beleving ligt. Niet het stoppen van het fysieke leven, en niet het beëindigen van een toekomstige wedergeboorte, maar het wegvallen van het subtiele gevoel van 'mijn' leven, 'mijn' worden, 'mijn' pad.

Het 'ik'—het innerlijke centrum dat hoopt, vreest, bezit, grijpt en hecht, valt stil. Het lost op zoals een schaduw oplost wanneer het licht toeneemt. Wat overblijft is stil, ongeboren (*ajāta*; id.), niet-geconditioneerd (*asaṅkhata*; *asaṃskṛta*).

Zolang het lichaam ademt, gaat het leven gewoon verder—wandelen, zien, spreken, voelen... Maar het beweegt zonder toeëigening. Er is niemand die zegt: "dit ben ik." Er is slechts beweging die zichzelf toont en weer verdwijnt, vrij van het idee dat er iemand is die haar draagt of bezit. Het leven ontvouwt zich vanzelf; ervaring ontspant in haar eigen oorspronkelijkheid—spontaan.

Zo raken twee heel verschillende perspectieven elkaar zonder elkaar tegen te spreken.

Op het niveau van voorwaardelijkheid (*paṭicca-samuppāda*; *pratītyasamutpāda*): er ontstaat geen nieuw bhava, geen verdere wording. De keten van afhankelijk ontstaan wordt niet opnieuw in gang gezet. Wat uitgeblust is, ontbrandt niet opnieuw.

Op het niveau van directe ervaring (paccanubhūti; pratyakṣa): er verschijnt geen innerlijke eigenaar. Geen verborgen kern die 'ik' zegt, geen iemand die leeft of wordt.

Wat overblijft is een transparant verschijnen en verdwijnen — vrij, open, niemands eigendom.

Nibbāna dooft niet het leven, maar de illusie. Niet ervaring zelf valt weg, maar het grijpen dat ervaring verduistert. In die helderheid wordt alles licht: eenvoudig, natuurlijk, zacht. Wat hier zichtbaar is, wordt niet geboren en vergaat niet.

Het is het einde van het 'gemaakte' — de verhalen, drama's en constructies van onze eigen geest — niet het einde van het werkelijke. Wanneer bhava tot rust komt, valt alleen de illusie weg — dat wat nooit werkelijk ontstaan is.

Dat is wat de Boeddha bedoelde in de Tatiyanibbāna Sutta:
64

• *Er is, Monniken, het Ongeborene, het Niet-gewordene, het Niet-geschapene, het Niet-geconditioneerde.*

Als, Monniken, dit Ongeborene, Niet-gewordene, Niet-geschapene, Niet-geconditioneerde er niet was, dan zou er geen ontsnapping kenbaar zijn uit het geborene, geworden, gemaakte, geconditioneerde.

Maar omdat er, Monniken, het Ongeborene, Niet-gewordene, Niet-geschapene, Niet-geconditioneerde wél is, daarom is er ontsnapping mogelijk uit het geborene, geworden, gemaakte, geconditioneerde. •

II.16 WAAR HET ONGEBORENE ZICHTBAAR WORDT

Het Ongeborene ontstaat niet en wordt niet voortgebracht. Het wordt zichtbaar wanneer het voortdurende ontstaan en vergaan helder wordt gezien — en het grijpen stilvalt.

Wanneer de Boeddha spreekt over het Ongeborene, het Doodloze, het Ongeconditioneerde — ajāta, amata, asaṅkhata — wijst hij niet naar een entiteit, noch naar een ruimte of openheid, maar naar het ophouden van dat wat ontstaat wanneer voorwaarden samenkomen.

In de Udāna 8.3 wordt dit verwoord als: *• Er is, monniken, het Ongeborene, het Niet-gewordene, het Niet-geschapene, het Niet-geconditioneerde. •*

Het Ongeborene is geen mystiek object, maar een aanduiding van de beëindiging van ontstaan en vergaan. Het wordt niet gevonden als iets dat aanwezig is, maar als dat wat zichtbaar wordt wanneer het proces van worden (bhava; id.) tot rust komt.

Wanneer de yogi zich niet langer hecht aan het spel van verschijnen en verdwijnen, wordt duidelijk dat wat afhankelijk is, ophoudt.

Daarin wordt niets nieuws gevonden; er valt enkel iets weg.

Ook in andere contemplatieve tradities wordt gesproken over bevrijding in termen die verwijzen naar het einde van zoeken en vasthouden.

In de traditie van advaita wordt een gelijkaardige intuïtie verwoord met andere woorden. Daar wordt gesproken over Bewustzijn (Brahman) als een blijvende werkelijkheid die wordt verstaan als onveranderlijk en eeuwig, waarin alles verschijnt en weer oplost.

Hier ontstaat een wezenlijk verschil in benadering. In advaita wordt gesproken over een ultieme grond of werkelijkheid. In het boeddhisme wordt gezien dat er nergens een blijvende

grond gevonden kan worden, en dat bevrijding zichtbaar wordt wanneer elk zoeken naar een fundament ophoudt.

Wat beide benaderingen gemeen hebben, is dat zij spreken over het einde van gehechtheid en het wegvallen van identificatie. Maar de wijze waarop dit wordt begrepen en verwoord, verschilt wezenlijk.

Advaita spreekt over de herkenning van ātman als één met Brahman; de Boeddha beschrijft dit als het uitdoven van alle noties van zelf (anattā; anātman). Waar advaita spreekt in termen van eenheid en identiteit, wijst de boeddhistische leer naar het volledig wegvallen van elke vorm van identificatie.

Wanneer een yogi dit beseft — niet als theorie, maar in het moment waarop grijpen ophoudt en ervaring niet langer wordt toegeëigend — verdwijnt elke vraag naar oorsprong vanzelf.

De boeddhistische traditie beschrijft dit als asaṅkhatam dīṭṭham: *'het ongeconditioneerde is gezien'*.

Dit verwijst niet naar het zien van iets, maar naar het ophouden van dat wat gezien wordt als 'van mij' of 'ik'.

Het Ongeborene is geen toestand, geen mystieke bestemming, geen hoogste werkelijkheid.

Het is de eenvoud die overblijft wanneer niets meer wordt vastgehouden. In de boeddhistische verwoording spreekt men daarom over de beëindiging van conditionering en het vredige, ongeboren karakter van nibbāna.

Er wordt niets toegevoegd, niets bereikt, niets gerealiseerd — er wordt enkel niet langer vastgehouden.

Zo verhouden het Ongeborene en advaita zich: niet als twee uitdrukkingen van één en dezelfde werkelijkheid, maar als twee verschillende benaderingen die elk hun eigen taal en uitgangspunt hebben.

Waar de ene spreekt over een blijvende werkelijkheid, spreekt de andere over het ophouden van elke zoektocht naar zo'n werkelijkheid.

En toch eindigen beide in stilte. Niet omdat zij hetzelfde zouden zeggen, maar omdat woorden hier hun houvast verliezen.

Een stilte waarin niets meer wordt geconstrueerd, niets meer wordt vastgehouden, en waarin het proces van 'worden' zich niet langer voortzet (bhava nirodha; id.).⁶⁵

II.17 HET ONGEBORENE — NIET GOD, NIET BRAHMAN, NIET LĪLĀ

Een gevorderde yogi vraagt me waarin het Ongeborene verschilt van begrippen als God, Brahman of Līlā. Op het eerste gezicht lijken deze woorden te verwijzen naar iets gelijkaardigs: een oorsprong, een grond, een geheim dat voorafgaat aan de wereld. Maar wanneer we aandachtig en zonder vooroordeel kijken, wordt zichtbaar hoe verschillend hun betekenis werkelijk is.

In de boeddhistische traditie (Udāna 8.3) wordt het Ongeborene (ajāta; id.)⁶⁶ omschreven als het Niet-gewordene (abhūta; id.),⁶⁷ het Niet-geschapene (akata; akṛta),⁶⁸ het Ongeconditioneerde (asaṅkhata; asaṃskṛta).⁶⁹

Het Ongeborene is geen entiteit, niet iets dat bestaat op de manier van verschijnselen, niet iets dat als ‘zijn’ kan worden vastgelegd. Het verschijnt niet als vorm (rūpa; id.), niet als gevoel (vedanā; id.), niet als perceptie (saññā; saṃjñā), niet als mentale aandrijving (saṅkhāra; saṃskāra), en niet als bewustzijn (viññāṇa; vijñāna) dat zich op iets richt.

Het is geen ruimte en geen enkele vorm van aanwezigheid— in de betekenis van acaṣaṃ sukhāṃ: de volledige afwezigheid van dukkha—vrij van elke vorm van toeëigening, zonder ‘ik’, zonder doel. Niet iets dat aanwezig is, maar wat overblijft wanneer niets meer wordt vastgehouden.

Wanneer dit door de yogi werkelijk wordt ingezien, wordt vanzelf duidelijk waarin het Ongeborene verschilt van God, van Brahman en van Līlā.

Binnen theïstische tradities verwijst God naar een kracht of een aanwezigheid die iets doet: scheppen, leiden, bewaren, liefhebben, oordelen, beschermen. Zelfs wanneer God zeer abstract wordt voorgesteld, blijft er een spoor van persoonlijkheid, intentie of bedoeling aanwezig.

Het Ongeborene heeft niets van dit alles.

Het schept niet, bestuurt niet, verlangt niet en geeft geen opdrachten. Het is niet iemand die of iets dat boven de

wereld staat, maar de stille afwezigheid van elke vorm van worden, doen of willen. Waar God altijd in relatie staat tot de wereld, valt het Ongeborene buiten elke relatie, omdat elke relatie tot het domein van het samengestelde behoort, tot het geconditioneerde, tot dat wat ontstaat en vergaat.

In advaita vedānta wordt Brahman beschreven als het Absolute Bewustzijn (cit), de Ultieme Werkelijkheid, die wordt samengevat in sat–cit–ānanda: Zijn – Bewustzijn – Gelukzaligheid. Brahman is de grond van de wereld, de essentie van het Zelf, de levende tegenwoordigheid in alles wat bestaat.

Het Ongeborene is geen bewustzijn, zelfs geen absoluut bewustzijn. Het wordt niet beschreven als gelukzaligheid, niet als aanwezigheid, niet als essentie. Het draagt de wereld niet, en het is geen zelf (attā; ātman). Het is niet iets dat 'is' in een positieve zin. Het is eenvoudig datgene wat niet ontstaat, en daarom ook niet vergaat. Vrij van elke eigenschap, vrij van elke vorm van zijn en niet-zijn.

In het hindoeïsme verwijst Līlā naar het kosmische spel: de dans van creativiteit, spontaniteit en voortdurende beweging. Een dynamiek van ontstaan en vergaan waarin alles verschijnt als expressie van vrijheid (svātantrya; svātantrya). ⁷⁰ Līlā is beweging, ritme, speelsheid. Het drukt iets uit; het wordt zichtbaar als wereld.

Het Ongeborene daarentegen speelt niet.

Het manifesteert niets en drukt niets uit. Het is niet verbonden met beweging, niet met ontstaan, niet met tijd. Niet als een bron die iets voortbrengt, maar daar waar niets wordt voortgebracht en niets wordt vastgehouden.

Het staat niet aan het begin van de schepping: het is niet verbonden met enige vorm van ontstaan of manifestatie.

Het Ongeborene is geen begin en geen oorsprong, maar de afwezigheid van elk ontstaan.

Waar geen ontstaan kan worden vastgesteld en geen causaliteit kan optreden, daar wordt het Ongeborene

aangeduid—niet als oorsprong, maar als de afwezigheid van elke oorsprong.

God beweegt de wereld.
Brahman doordringt de wereld.
Līlā speelt de wereld.

Maar het Ongeborene is de stille afwezigheid van al deze bewegingen: geen schepping, geen aanwezigheid, geen spel.

Het is zonder grond, zonder steunpunt—niets waarop kan worden gerust, niets om in te verblijven. Geen oorsprong, geen verklaring, niets dat moet zijn.

Het Ongeborene laat zich niet vatten in enige vorm van metafysisch denken.

Misschien is dit de eenvoudigste aanduiding: het Ongeborene laat zich niet verheerlijken, niet vastgrijpen, niet definiëren. Het wordt zichtbaar wanneer ‘doen’ (maken), ‘worden’ en ‘willen’ vanzelf uitdoven.

Een stilte waarin niets wordt vastgehouden en niets wordt veranderd.

II.18 HET ONGEBORENE EN ANATTĀ

Er wordt in de boeddhistische traditie gesproken over het Ongeborene—dat wat niet ontstaat, niet vergaat, niet afhankelijk is van voorwaarden.

Niet als een plaats, niet als een toestand die verworven wordt, maar als datgene wat niet onderhevig is aan wording. Niet als iets dat zich aandient, maar als datgene wat zich niet manifesteert en daarom ook niet kan verdwijnen. Stil. Onberoerd. Ongeconditioneerd.

De Boeddha verwijst hier expliciet naar wanneer hij zegt dat er *“het Ongeborene, Niet-gewordene, Niet-geschapene, Ongeconditioneerde”* is, en dat juist daarom bevrijding mogelijk is. Zonder dit Ongeconditioneerde zou er geen ontsnapping mogelijk zijn uit wat geboren, geworden en samengesteld is.

Deze verwijzing, bewaard in Udāna 8.3, vormt geen metafysische uitspraak, maar een existentieel ankerpunt: het wijst niet naar iets dat bestaat, maar naar datgene wat niet meegezogen wordt in het proces van verschijnen en verdwijnen.

Tegelijkertijd onderwijst de Boeddha anattā (anātman): het ontbreken van een blijvend, zelfstandig zelf in wat ervaren wordt.

Lichaam, gevoel, waarneming, mentale formaties en bewustzijn—alles verschijnt afhankelijk, verandert onafgebroken en lost weer op. Niets daarin kan duurzaam worden vastgehouden als ‘dit ben ik’, ‘dit is van mij’ of ‘dit is mijn zelf’.

Op het eerste gezicht lijken dit twee tegenstrijdige manieren van spreken: het ene wijst naar het Ongeconditioneerde, het andere naar het geconditioneerde. Maar in directe ervaring raken ze elkaar in stilte.

Wanneer anattā niet langer begrepen wordt als leerstelling, maar doorzien wordt in het onmiddellijke ervaren—wanneer

werkelijk gezien wordt dat er nergens een kern te vinden is die bezit, bestuurt of standhoudt—dan valt ook de grond weg waarop geboorte nog aan iets of iemand kan worden toegeschreven. Want geboorte veronderstelt iets dat geboren wordt—een drager, een ‘iemand’.

Daar waar geen ‘iemand’ wordt aangetroffen, kan ook geen ‘zelf’ meer geboren worden. Dan wordt enkel nog het proces van ontstaan en vergaan gezien zoals het is.

Anattā vernietigt niets. Het onthult slechts dat wat steeds als ‘zelf’ werd aangenomen, nooit een zelfstandige werkelijkheid heeft gehad.

En precies daarin opent zich het Ongeborene.

Niet als iets dat bereikt wordt na het loslaten, maar als wat zichtbaar wordt wanneer niets meer wordt vastgehouden.

Het Ongeborene staat niet tegenover vergankelijkheid, noch vormt het een hoger domein naast de wereld van ervaring.

Het is eenvoudigweg dat wat nooit deelnam aan het spel van ontstaan en vergaan. Anattā maakt dit zichtbaar door elke identificatie—grof en subtiel—te laten uitdoven.

Zolang er identificatie is, zelfs met inzicht, met beoefening of met het pad zelf, blijft er een subtiële beweging van worden. Maar wanneer ook die beweging wordt doorzien als niet-zelf, ontspant het zoeken. Niet uit onverschilligheid, maar uit helderheid.

Wat dan rest, is geen ervaring die vastgehouden kan worden. Geen geestestoestand die benoemd moet worden. Geen ‘ik’ dat bevrijd is. Alleen het wegvallen van datgene wat steeds opnieuw geboren werd in identificatie, in toeëigening.

In die zin is anattā geen ontkenning, maar een diepe verlichting van ballast. En het Ongeborene geen beloning, maar de vanzelfsprekende stilte die verschijnt wanneer niets meer wordt toegevoegd.

Waar toeëigening eindigt, verliest geboorte haar grond. Waar geen geboorte is, hoeft niets te sterven.

Het Ongeborene is dan niet ver weg. Niet verheven. Niet bijzonder. Maar hier in dit moment—de eenvoud van wat niet wordt vastgehouden.

II.19 HET ONGEBORENE EN AFHANKELIJK ONTSTAAN

Afhankelijk ontstaan beschrijft geen wereldbeeld en geen kosmologie. Het is geen verklaring van hoe alles bestaat, maar een nauwkeurige beschrijving van hoe lijden ontstaat — en hoe het eindigt. Het toont geen oorsprong in de tijd, maar een dynamiek van dit moment: *dít* verschijnt, omdat *dat* verschijnt; *dít* verdwijnt, wanneer *dat* verdwijnt.

In afhankelijk ontstaan is alles beweging. Voorwaarde en gevolg. Impuls en respons. Niets staat op zichzelf, niets houdt zichzelf in stand. Wat ontstaat, doet dat niet uit eigen kracht, maar leunend op wat eraan voorafgaat.

En toch spreekt de Boeddha, midden in deze continue dynamiek, over het Ongeborene.

Dat lijkt paradoxaal.

Hoe kan er iets ongeborn zijn, wanneer alles wat we ervaren afhankelijk ontstaat?

Hoe kan het Ongeconditioneerde aanwezig zijn binnen een leer die zo radicaal de nadruk legt op causaliteit en wording?

De sleutel ligt niet in het toevoegen van het Ongeborene aan afhankelijk ontstaan, maar in het doorzien waar afhankelijk ontstaan eindigt.

Afhankelijk ontstaan beschrijft het proces van wording: onwetendheid conditioneert formaties, formaties conditioneren bewustzijn, en zo ontvouwt zich het hele veld van ervaring, tot en met geboorte, veroudering en dood.

Dit proces wordt niet onderbroken door wilskracht, noch door inzicht op afstand, maar door het wegvallen van de voorwaarden zelf.

Wanneer onwetendheid niet langer functioneert, komt het proces tot stilstand.

De Boeddha verwoordt dit helder: zoals het ontstaan van lijden afhankelijk is van voorwaarden, zo is ook het beëindigen ervan afhankelijk—niet van nieuwe oorzaken, maar van het uitdoven van wat het proces gaande houdt.

Het Ongeborene verschijnt hier niet als een nieuw element binnen de keten, maar als datgene wat niet meer wordt voortgebracht wanneer de keten stilvalt.

Afhankelijk ontstaan toont hoe geboorte telkens opnieuw wordt geactiveerd—niet enkel biologisch, maar existentieel.

Elk moment van vastgrijpen, identificatie of toeëigening is een vorm van geboorte. Elk moment waarop ervaring wordt genomen als ‘van mij’ of ‘dit ben ik’, wordt het proces hernieuwd.

Het Ongeborene daarentegen is geen gevolg van dit proces, maar ook geen voorwaarde *binnen* dit proces. Het is dat wat zichtbaar wordt wanneer het proces niet langer wordt aangedreven.

Daar waar geen voorwaarden meer worden geactiveerd, wordt niets voortgebracht. Daar waar niets wordt voortgebracht, is geen wording. Daar waar geen wording is, is het Ongeborene niet afwezig—maar eenvoudig niet versluierd.

Dit betekent niet dat afhankelijk ontstaan overgaat in iets anders. Het betekent dat het niet langer plaatsvindt. Zoals vuur dooft wanneer brandstof ontbreekt, zonder ergens heen te gaan.

Het Ongeborene is in die zin geen alternatief bestaan, maar de afwezigheid van het mechanisme dat bestaan steeds opnieuw produceert als lijden.

Afhankelijk ontstaan laat zien hoe subtiel en onpersoonlijk dit mechanisme werkt. Het toont dat niemand het stuurt, niemand het bezit, niemand het controleert. En precies daardoor valt sturen weg.

Wat stilvalt, is niet het leven, maar de dwang tot wording.

Het Ongeborene is dan geen ontsnapping uit het leven, maar de beëindiging van het voortdurend 'iemand worden' in het leven. Geen eindpunt, geen bestemming, maar het wegvallen van een proces dat nooit noodzakelijk was.

In deze zin is afhankelijk ontstaan dienstbaar aan het zichtbaar worden van het Ongeborene. Het toont—zonder metafysica, zonder mystiek—dat bevrijding niets anders vraagt dan het niet langer voeden van wat door allerlei voorwaarden in stand wordt gehouden.

Wanneer de voorwaarden uitdoven, is er geen geboorte. Wanneer er geen geboorte is, hoeft niets bevrijd te worden. Wat overblijft, kan niet benoemd worden als ervaring. Niet als toestand. Niet als verworven inzicht. Maar wel als stilte waarin niets meer hoeft te ontstaan.

II.20 HET ONGEBORENE EN SAKKĀYA-DIṬṬHI

Sakkāya-diṭṭhi wordt vaak vertaald als ‘persoonlijkheidsvisie’ of ‘zelf-opvatting’. Maar die woorden missen iets van de subtiliteit die de Boeddha ermee aanwijst.

Het gaat hier niet om een expliciete overtuiging—niet om het luid verkondigen van een ‘ik’—maar om een stille, bijna vanzelfsprekende vergissing: de neiging om ervaring te lezen vanuit een centrum, vanuit het perspectief van ‘ik’, ‘mij’, ‘mijn’.

Deze vergissing hoeft zelfs niet uitgesproken te worden.

Ze leeft in de reflex om te zeggen: dit overkomt mij, dit ben ik, dit hoort bij mij. En precies daarin wordt telkens opnieuw geboorte mogelijk.

Sakkāya-diṭṭhi is niet de gedachte ‘ik besta’, maar de diepere aanname dat er iets is waaraan ervaring toebehoort.

De Boeddha plaatst deze vergissing aan het begin van de keten die binding in stand houdt—en dus ook aan het begin van de bevrijding wanneer zij wordt doorzien.

Ze wordt benoemd als de eerste van de tien boeien (saṃyojana; id.), omdat ze de toegangspoort vormt tot alle verdere binding. Zolang ervaring wordt geïnterpreteerd als ‘van iemand’, blijft er een drager verondersteld—en waar een drager wordt aangenomen, kan geboorte plaatsvinden.

Dit wordt helder zichtbaar in de analyse van de vijf khandha’s. Lichaam, gevoel, waarneming, formaties en bewustzijn worden daar niet beschreven om een nieuw zelfbeeld te construeren, maar om precies dat zelfbeeld te ontmantelen. Niet één van deze aspecten kan terecht worden opgevat als ‘dit ben ik’.

Sakkāya-diṭṭhi ontstaat niet omdat men deze analyse niet kent, maar omdat men haar nog niet heeft doorleefd.

Het is immers perfect mogelijk om de leer te begrijpen en tegelijk de vergissing intact te laten. Dan wordt zelfs inzicht iets dat ‘van mij’ is. En precies daar wordt het pad opnieuw een plaats van wording.

Het Ongeborene staat hier niet tegenover sakkāya-diṭṭhi als een verheven waarheid tegenover een fout idee. Het is eerder datgene wat niet kan verschijnen zolang de vergissing werkzaam is. Want het Ongeborene veronderstelt geen drager. Geen eigenaar. Geen centrum van ervaring.

Zolang er iemand is die bevrijding wil, blijft er wording. Zolang er iemand is die meent te begrijpen, blijft er geboorte. Zelfs de meest verfijnde spirituele identiteit is nog steeds een plaats waar ervaring zich hecht.

Het voorzien van sakkāya-diṭṭhi is daarom geen intellectuele correctie, maar een existentieel kantelpunt. Niet: ik zie nu dat er geen zelf is, maar: ik kan nergens meer vinden waar ervaring aan toebehoort.

Daar waar die vergissing uitdooft, hoeft niets vernietigd te worden. Er sterft geen zelf. Er valt eenvoudig iets weg dat altijd al verondersteld werd.

En precies daar wordt het Ongeborene zichtbaar—niet als object van kennis, maar als afwezigheid van toeëigening.

Het Ongeborene is niet wat overblijft nadat het zelf is verdwenen. Het is dat wat nooit geboren werd, omdat het nooit werd toegeëigend. Het verschijnt niet. Het wordt niet ervaren. Het wordt niet gekend als iets.

Maar het wordt zichtbaar—als de stilte waarin geen ‘ik’ meer nodig is om aanwezig te zijn.

In deze zin is sakkāya-diṭṭhi de meest intieme sluier. Niet grof, niet luid, maar vertrouwd. En het loslaten ervan is geen handeling, maar een inzicht dat zich voltrekt wanneer niets meer wordt vastgehouden—zelfs het loslaten niet.

Waar geen drager meer wordt aangenomen, kan niets geboren worden. Waar niets geboren wordt, hoeft niets

bevrijd te worden. En waar niets bevrijd hoeft te worden, is het Ongeborene niet langer verborgen. Niet verheven. Niet ver weg. Maar als dat wat nooit iemand is geweest.

II.21 WANNEER ONDERRICHT ZICHZELF MOET LOSLATEN

Er zijn momenten waarop spreken blijft voortgaan terwijl de bron waaruit het ontstond stil is geworden. Niet uit onwil, niet uit gebrek aan inzet, maar uit gewoonte.

Wat ooit ontsproot aan direct zien, ⁷¹ wordt zorgvuldig herhaald. De woorden blijven correct, de vorm herkenbaar, de intentie oprecht.

En toch beweegt er nauwelijks nog iets.

De Dhamma is geen bezit dat kan worden overgedragen, noch een verzameling uitspraken die haar waarheid door herhaling bewaart. Zij wordt zichtbaar waar oorzaken en voorwaarden (paccaya; pratyaya) hun greep verliezen.

Waar werkelijk inzicht (paññā; prajñā) ontstaat, wordt niets vastgehouden — zelfs de Dhamma niet. Wanneer spreken losraakt van dit proces van loslaten, kan herhaling een subtiele vorm van gehechtheid (upādāna; id.) worden.

Dit spanningsveld wordt bijzonder voelbaar wanneer onderricht ingebed raakt in structuren en organisatievormen.

Niet omdat structuur op zich problematisch is, maar omdat zij nood heeft aan continuïteit, herkenbaarheid en herhaalbaarheid.

Wat eens uit direct zien voortkwam, wordt dan gaandeweg een vorm die moet blijven functioneren. De leraar komt onder druk te staan om de vorm te bewaren, ook wanneer de innerlijke beweging die haar ooit droeg, verfijnt of tot rust komt.

Zo kan het gebeuren dat spreken ongemerkt verschuift van dienstbaarheid naar behoud. Niet als persoonlijk falen, maar als een natuurlijke spanning tussen direct inzicht en het voortbestaan van een geconditioneerde vorm.

In die spanning kan onderricht iets theatraals aannemen — niet als bewuste misleiding, maar als het hernemen van een

rol die ooit spontaan ontstond. Woorden, gebaren en intonatie worden een vertrouwd script. Wat ooit uit direct zien voortkwam, wordt opgevoerd zoals een toneelstuk dat zijn oorspronkelijke ruimte heeft verloren.

Wanneer onderricht zo tot rol wordt, verschuift spreken van direct zien naar representatie. De leraar belichaamt dan niet langer het loslaten, maar het voortbestaan van een vorm die ooit behulpzaam was.

In boeddhistische termen raakt dit aan gehechtheid aan voortbestaan (bhava-taṇhā; bhava-tṛṣṇā) en aan het vasthouden aan vorm en correctheid (sīlabbata-parāmāsa; śīlavrata-parāmarśa) — niet als fout, maar als een stille terugkeer van hechten (upādāna; id.).

Dat de woorden juist zijn, volstaat niet.

Ook een correcte beschrijving kan verstarren wanneer zij niet langer gedragen wordt door direct zien. De Dhamma veroudert niet, maar zij verstijft wanneer zij niet meer wordt doorleefd. Niet omdat herhaling verkeerd zou zijn, maar omdat inzicht zich kenmerkt door verheldering, niet door bevestiging.

Waar werkelijk gezien wordt, verandert het spreken vanzelf.

Niet noodzakelijk door nieuwe ideeën, maar door eenvoud. Taal wordt soberder, gebaren zachter, de stem minder overtuigend en meer doorlaatbaar. Zekerheden lossen op.

Wat overblijft is een spreken dat niet wil bevestigen, maar dient — of zwijgt wanneer ook dat niet meer nodig is.

De vergissing bestaat erin te denken dat trouw aan de Dhamma samenvalt met onveranderlijkheid.

In werkelijkheid vraagt trouw om voortdurende ontlediging, ook van het eigen leraarschap. Wat gisteren nog behulpzaam was, kan vandaag een hindernis zijn.

Vorm wordt losgelaten wanneer zij haar functie heeft vervuld. Dat is geen verraad aan de Dhamma, maar haar natuurlijke beweging.

Waar spreken niet langer voortkomt uit direct contact met vergankelijkheid (anicca; anitya), onbevredigdheid (dukkha; duḥkha) en niet-zelf (anattā; anātman), wordt het een echo van het verleden.

Levend onderricht ontstaat telkens opnieuw — of verdwijnt vanzelf wanneer het niet meer nodig is.

In dat verdwijnen raakt het aan wat geen vorm verdraagt: het Ongeborene (ajāta; id.), het Ongeconditioneerde (asaṅkhata; asaṃskṛta).

Daar waar zelfs de Dhamma niet meer wordt vastgehouden, wordt niets verloren. Integendeel: juist daar wordt zichtbaar wat nooit ontstaan is, en dus ook niet kan verdwijnen.

II.22 NIET GEBOREN, NIET WORDEN

Elk verlangen leeft van belofte. Het houdt ons voor dat vervulling mogelijk is, dat rust te vinden valt in het verkrijgen, dat vrede ontstaat door toevoeging.

Maar wie aandachtig kijkt, ziet dat verlangen nooit eindigt.

Het verbruikt gewoon wat het produceert. Razendsnel. Zodra het ene verlangen tot zwijgen komt, staat het volgende al klaar. Niet uit kwaadwilligheid, maar uit zijn intrinsieke aard.

Zo wordt het leven een subtiele herhaling. Niet omdat we falen, maar omdat verlangen geen eindpunt kent.

Het beweegt in cirkels, niet in bevrijding.

Het voedt het voortdurende ‘worden’ (bhava; id.)—de gedachte dat dit moment niet volstaat, dat er nog iets ontbreekt om gelukkig te zijn.

Dit ‘worden’ lijkt op leven, maar creëert in wezen slechts voortdurende onrust. Het schept tijd, verwachting, toekomst.

Het schept geboorte—telkens opnieuw. En waar geboorte is, volgt sterven onvermijdelijk. Niet als tragedie, maar als logisch gevolg.

Wanneer dit werkelijk wordt gezien—direct wordt gezien—verschuift iets fundamenteels. Niet de dood blijkt het probleem te zijn, maar het steeds opnieuw geboren worden. Niet het einde, maar het steeds opnieuw worden. De eindeloze herhaling van verschijnen, hechten, verdwijnen.

Hier wordt een andere mogelijkheid zichtbaar. Niet als antwoord, niet als oplossing, maar als inzicht: bevrijding ligt niet in een andere vorm van worden. Niet in een meer geraffineerde identiteit, niet in een meer verheven toestand, niet in een spirituele voltooiing.

Bevrijding ligt in het beëindigen van datgene wat steeds weer geboren wordt.

Het Ongeborene wordt hier niet zichtbaar als iets dat bereikt wordt of bereikt moet worden. Het is geen bestemming, geen toestand, geen onderliggende werkelijkheid, geen fundament waarop het bestaan rust. Het is dat wat zichtbaar wordt wanneer het worden uitdooft. Wanneer verlangen ons niet langer voortstuwt. Wanneer niets meer hoeft te verschijnen om dit moment te rechtvaardigen.

Het Ongeborene is geen ervaring. Het is de afwezigheid van noodzaak tot ervaring. Geen uitbreiding, maar uitdoving. Geen lichtflits, maar koelte.

Daarom spreekt bevrijding niet in termen van verwerving, maar van loslaten. Niet van opstijgen, maar van uitdoven. Niet van meer, maar van genoeg—en zelfs dat niet.

In die koelte valt niets weg wat wezenlijk is.

Wat verdwijnt, is enkel de dwang om iemand te moeten zijn, ergens te moeten komen, iets te moeten volbrengen. Wat overblijft, is niet 'iets', maar rust. Acalaṃ sukhaṃ.

Het Ongeborene is niet verborgen achter de wereld. Het wordt zichtbaar precies daar waar de wereld niet langer hoeft te ontstaan.

En zo blijkt bevrijding niet het tegenovergestelde van leven, maar het einde van de misvatting dat leven voortgebracht moet worden.

II.23 WAAR GEEN GEBOORTE IS

Er is verlangen. En waar verlangen is, daar ontstaat beweging. Niet uiterlijk zichtbaar, maar onafwendbaar. Verlangen wijst voorbij wat is. Het zoekt vervulling, voortgang, resultaat, 'worden'.

Dit 'worden' —bhava—is geen gebeurtenis in de wereld, maar een innerlijk voortstuwen: de drang om te verschijnen, om iemand te zijn, om ergens verder te gaan. Het is het steeds opnieuw aannemen van vorm, het subtiele ontstaan van een 'ik' dat zich wil handhaven.

Waar 'worden' is, daar is geboorte. Telkens opnieuw. Niet noodzakelijk als lichamelijke geboorte, maar als existentieel verschijnen: een positie, een identiteit, een verhaal dat opnieuw wordt bevestigd. Een voortdurende hergeboorte.

En wat geboren wordt, sterft. Onvermijdelijk. Niet als tragedie, niet als straf, maar als gevolg. Elke geboorte draagt sterven in zich. Zo volgt lijden (dukkha; duḥkha). Niet omdat iets verkeerd loopt, maar omdat dukkha in elke geboorte vervat zit.

Zolang dit mechanisme niet tot rust komt, is er geen ontkomen aan het geborene, het geworden, het geschapene, het geconditioneerde. De kringloop herhaalt zich, niet uit kwaadaardigheid, maar uit verkeerd zien of verkeerd verstaan (micchā diṭṭhi; mithyā drṣṭi).

Maar er is—niet als een gedachte, niet als een belofte, niet als een ervaring—het Ongeborene. Het Niet-gewordene. Het Niet-geschapene. Het Ongeconditioneerde.

Niet als iets dat bereikt wordt, maar als datgene wat zichtbaar wordt wanneer het 'worden' ophoudt. Wanneer verlangen niet langer voortstuwt. Wanneer bhava geen grond meer vindt. Wanneer niets meer hoeft te verschijnen.

Daar is geen geboorte. En waar geen geboorte is, daar is geen sterven. En waar geen sterven is, kan dukkha geen voet aan de grond krijgen.

Dit is geen andere wereld. Geen hogere staat. Geen voltooiing. Het is slechts het stillen van datgene waardoor de wereld steeds opnieuw ontstaat.

Daarom is bevrijding geen verwerving, maar ontsnapping (nissaraṇa; niḥsaraṇa). Geen toevoeging, maar loslaten. Zoals koelte ontstaat wanneer het vuur gedoofd is.

Omdat het Ongeborene niet ontbreekt, is ontkomen mogelijk aan het geborene, het gewordene, het geschapene, het geconditioneerde. Niet door iets nieuws te worden, maar door het ophouden van geboorte, van het steeds hernieuwde ‘worden’.

II.24 'WORDEN' ALS VERSCHIJNING

In de leer van de Boeddha wordt 'worden' (bhava; id.) niet ontkend. Het ontstaat, beweegt, verandert en verdwijnt. Het is zichtbaar in elke ervaring, in elke neiging, in elke beweging waarin iets wil blijven.

Het toont zich telkens opnieuw in het veld van het ervaren (phassa; sparśa), in de subtiële dynamiek van verlangen (taṇhā; tṛṣṇā), en in de voortzetting van bestaan (bhava; id.).

En toch wordt bhava illusoir genoemd wanneer het wordt gedefinieerd als zelf (atta; ātman) of als toevlucht (saraṇa; śaraṇa). Illusoir betekent hier niet dat het er niet is. Het betekent dat het niet is wat het lijkt te zijn.

Wat ontstaat, doet dat altijd binnen voorwaarden (paccaya; pratyaya). Wat voortgaat, doet dat nooit uit zichzelf. En wat verschijnt, draagt geen kern in zich die kan worden vastgehouden als 'dit ben ik' of 'hier kan ik rusten'.

Bhava ontvouwt zich—maar niet als iets blijvends (nicca; nitya), niet als iets eigens, niet als iets dat werkelijk veiligheid (khema; kṣema) biedt.

Zolang 'worden' wordt gezien als een grond om op te rusten, als een identiteit om te beschermen, of als een richting om naartoe te bewegen, blijft het zichzelf voortzetten.

En dat niet omdat het moet, maar omdat het verkeerd wordt begrepen. In deze onwetendheid (avijjā; avidyā), in dit misverstand (micchā diṭṭhi; mithyā dṛṣṭi) verschuilt zich de illusie, de schone schijn.

Wanneer het zien stiller wordt, eenvoudiger, bevrijd van toeëigening (upādāna; id.), wordt bhava transparant.

Het verschijnt nog steeds, maar zonder druk. Zonder claim. Zonder belofte. Het wordt ervaren als beweging, niet als bestemming, niet als 'resultaat', maar als proces (saṅkhāra; saṃskāra), niet als bestaansgrond.

In die helderheid verliest 'worden' zijn dwingende kracht.

Niet door het te onderdrukken, niet door het te overstijgen,
maar door het niet langer te verwarren met wie of wat we in
werkelijkheid zijn.

Wat verschijnt mag verschijnen.

Wat verdwijnt mag verdwijnen.

Er hoeft niets vastgehouden te worden (anupādāna; id.).

Zo wordt het inzicht (paññā; prajñā) helder. Het bevrijdt niet
door iets toe te voegen, maar door iets te laten vallen: de
illusoire overtuiging dat 'worden' een thuis is, waar het veilig
toeven is.

Door dit inzicht ontvouwt zich eenvoud. In die stilte wordt
zichtbaar dat wat niet 'wordt', niet ontstaat en niet vergaat:
het Ongeborene (ajāta; id.), het Ongeconditioneerde
(asaṅkhata; asaṃskṛta).

En precies daarin ligt bevrijding (vimutti; vimukti) die niets
opeist en alles toelaat.

II.25 HET OPHOUDEN VAN GEBOREN-WORDEN

In Udāna 8.3 wijst de Boeddha ondubbelzinnig op een dimensie die hij aanduidt als het Ongeborene, het Niet-gewordene, het Niet-geschapene, het Ongeconditioneerde.

Deze passage is geen poëtische metafoor, maar een existentieel zwaartepunt van de Dhamma.

Zonder dit Ongeconditioneerde, zo stelt de Boeddha expliciet, zou bevrijding niet mogelijk zijn.

Het Ongeborene wordt hier niet beschreven als een toestand binnen ervaring, noch als een object van bewustzijn.

Het is veeleer datgene wat niet ontstaat binnen de orde van voorwaarden (paccaya; pratyaya), en daardoor niet onderhevig is aan verval, verlies of toeëigening.

De vraag die zich dan aandient, is niet wat het Ongeborene is, maar hoe het zichtbaar wordt wanneer elke vorm van grijpen uitdooft.

Een direct antwoord klinkt in de woorden tot Bāhiya in de Bāhiya Sutta, Udāna 1.10. De Boeddha wijst daar niet naar een metafysisch principe, maar naar een radicale eenvoud in alles wat ervaren wordt:

• *In deze Leer, Bahiya, moet je jezelf trainen. En wel aldus: in mijn zien zal niets dan zien zijn. In mijn horen niets dan horen. In mijn voelen niets dan voelen. In mijn denken niets dan denken. In mijn waarnemen niets dan waarnemen.*

Op deze manier moet je jezelf oefenen, Bahiya. Wanneer Bahiya, in hetgeen je ziet, slechts is wat gezien is; in hetgeen je hoort, slechts is wat gehoord is; in hetgeen je voelt, slechts is wat gevoeld is; in hetgeen je denkt, slechts is wat gedacht is, in je waarnemen, slechts wat je waargenomen hebt, Bahiya, dan zul 'jij' daar niet zijn.

Wanneer 'jij' daar niet bent, dan zal je noch hier zijn, noch aan de andere zijde. Je zal ook niet tussen beide in zijn. Dit, Bahiya, is het einde van dukkha. °

Wat hier wegvalt is niet de ervaring, maar de toeëigening van de ervaring. Er verschijnt geen waarnemer achter het zien, geen 'ik' dat zich nestelt in het kennen.

Zodra dit gebeurt, zegt de Boeddha, is er geen 'jij' daarin, geen 'jij hier of daar', en daarmee geen plaats meer waar lijden kan ontstaan.

De correlatie met het Ongeborene is hier niet symbolisch, maar structureel.

Waar geen toeëigening is, wordt de keten van conditionering niet verder gevoed. Waar conditionering stopt, vindt geen geboorte meer plaats—niet van identiteit, niet van bezit, niet van een 'zelf' dat zich moet handhaven.

Het Ongeborene wordt dus niet bereikt door een bijzondere ervaring, maar toont zich door het wegvallen van datgene wat steeds opnieuw tot geboorte leidt: identificatie.

Men kan zeggen dat Udāna 8.3 het Ongeconditioneerde benoemt, terwijl de Bāhiya Sutta toont wat er gebeurt wanneer niets meer wordt toegevoegd aan wat verschijnt. Niet als techniek, maar als een existentieel kantelpunt.

Wanneer zien slechts zien is, wordt niets geboren. En waar niets geboren wordt, wordt zichtbaar wat altijd al ongeboren was.

II.26 TWEE PERSPECTIEVEN OP ERVARING

Wanneer de Boeddha spreekt over het geborene (jāta; id.) en het Ongeborene (ajāta; id.), introduceert hij geen metafysisch dualisme.

Hij beschrijft geen twee werkelijkheden, geen twee niveaus die naast of tegenover elkaar bestaan. Wat hij aanwijst, is subtieler en tegelijk radicaler: twee perspectieven op ervaring (dassana; darśana).⁷²

Het geborene verwijst naar ervaring zoals zij verschijnt binnen het kader van afhankelijk ontstaan (paṭicca-samuppāda; pratītyasamutpāda).

Alles wat wordt waargenomen, gedacht of gevoeld, wordt daar begrepen als iets dat ontstaat (uppāda; utpāda), verandert (vipariṇāma; id.) en weer verdwijnt (vaya; vyaya).

Dit perspectief impliceert tijd (kāla; id.), causaliteit (hetu-paccaya; hetu-pratyaya), toeëigening (upādāna; id.) en identificatie (ahaṅkāra; id.). Binnen dit kader spreken we van saṃsāra (id.).

Het Ongeborene daarentegen duidt niet op een andere sfeer, maar op het volledig wegvallen van dat kader. Wanneer geboorte niet langer wordt verondersteld—niet conceptueel, maar existentieel—verliest ervaring haar karakter van ontstaan en vergaan.

Niet omdat verschijnselen (dhamma; dharma) ophouden te verschijnen, maar omdat zij niet langer worden gezien als ‘ontstaan zijnde’.

Wat zichtbaar wordt, is het Ongeconditioneerde (asaṅkhata; asaṃskṛta), dat de Boeddha nibbāna (nirvāṇa) noemt.⁷³

Dat beide termen naar één ervaringsveld verwijzen, betekent niet dat zij dezelfde status hebben.

Het geborene is een wijze van verschijnen die afhankelijk is van onwetendheid (avijjā; avidyā); het Ongeborene is geen alternatieve beschrijving daarvan, maar het uitdoven ervan.

Daarom kan nibbāna niet worden opgevat als een hogere vorm van saṃsāra, noch als zijn verborgen kern.

De Boeddha vermijdt consequent de uitspraak dat saṃsāra en nibbāna identiek zijn.

Tegelijk maakt hij duidelijk dat bevrijding geen beweging is in ruimte of tijd. Wat eindigt, is niet ervaring (vedanā; id.), niet waarneming (saññā; saṃjñā), niet bewustzijn (viññāṇa; vijñāna), maar het toeschrijven van geboorte aan wat verschijnt.

In die zin is nibbāna niet ‘ergens anders’, maar precies dat wat kenbaar wordt wanneer geboorte volledig tot stilstand is gekomen.

Het spreken over het geborene en het Ongeborene is dus geen ontologische uitspraak,⁷⁴ maar een didactisch en bevrijdend onderscheid.

Ze beschermt tegen zowel nihilisme (uccheda-diṭṭhi; uccheda-dṛṣṭi) als absolutisme (sassata-diṭṭhi; śāśvata-dṛṣṭi), en richt de aandacht op wat bevrijdt: het loslaten van elke vorm van ontstaan als zelf (attā; ātman) of als iets dat werkelijk bestaat op zichzelf.

II.27 HET ONGEBORENE IN DE PĀLI-CANON

De vraag of de Boeddha, naast Udāna 8.3, elders in de Pāli-canon verwijst naar het Ongeborene, raakt aan een gevoel en tegelijk wezenlijk spanningsveld binnen de Dhamma.

Niet omdat het antwoord complex is, maar omdat het zich afspeelt op de grens waar taal haar functie verliest. Waar woorden ophouden richting te geven, begint wat slechts door loslaten (vossagga; visarga) benaderd kan worden.

Udāna 8.3 neemt binnen de canon een uitzonderlijke plaats in. Hier spreekt de Boeddha over het Ongeborene, het Niet-gewordene, het Niet-geschapene, het Ongeconditioneerde.

Niet om het te definiëren, maar om iets duidelijk te maken: zonder deze dimensie zou er geen bevrijding mogelijk zijn uit geboorte, ontstaan en vergaan. De tekst opent een venster — en laat het meteen weer los. Er wordt niets uitgewerkt, niets verklaard, niets vastgelegd.

De uitzonderlijkheid van deze passage is geen toeval. Ze is uiterst betekenisvol. In de rest van de Pāli-canon vermijdt de Boeddha vrijwel consequent elke positieve beschrijving van een ultieme werkelijkheid. Niet uit terughoudendheid, maar uit inzicht. Wat benoemd wordt, wordt gegrepen en vastgehouden. Wat vastgehouden wordt, wordt opnieuw een object van verlangen. En wat tot object van verlangen wordt, kan niet tot bevrijding leiden.

Naast Udāna 8.3 is er nog één andere plaats in de Pāli-canon waar dezelfde taal voorzichtig weerklinkt. In Itivuttaka 43 wordt opnieuw gesproken over het Ongeborene, het ongewordene, het Niet-geschapene, het ongeconditioneerde.

Ik citeer uit mijn vertaling van de Itivuttaka: ⁷⁵

• *Het geborene, het tot-wording-gebrachte, het gemaakte, het geconditioneerde, het kortstondige, het voor bederf en dood voorbestemde. Deze broeihaard van ziekten en bederf,*

voortgekomen uit voedsel en uit 'worden', is het niet waard om er vreugde in te scheppen.

De uitweg hiervoor is de innerlijke vrede—voorbij het denken, eeuwig, het Ongeborene, het niet-tot-wording gebrachte, het ongemaakte, het ongeconditioneerde, vrij van verdriet en vrij van smet, het einde van alle ellende—het stillen van het geconditioneerde. Geluk. •

Ook hier verschijnt het Ongeborene niet als leerstelling, maar als noodzakelijke achtergrond: zonder deze dimensie zou er geen ontsnapping zijn uit geboorte en dood. De woorden openen iets—en laten het meteen weer los.

Daarop volgt onmiddellijk een terugkeer naar de taal van beëindiging. In Itivuttaka 44 spreekt de Boeddha over de twee nibbāna-elementen: nibbāna met residu en nibbāna zonder residu.

Niet wat gerealiseerd wordt staat hier centraal, maar wat ophoudt. Begeerte, haat en verwarring doven uit. Wat nog draagt, dooft uit. Wat nog tot geboorte leidt, verliest zijn grond.

Zo wordt het Ongeborene niet verder ingevuld, maar opnieuw beschermd tegen toeëigening. Het verschijnt—en verdwijnt opnieuw in stilte. Van hieruit keert de canon terug naar haar vertrouwde taal.

Diezelfde beweging van uitdoven klinkt ook door in andere sutta's.

Er wordt gesproken over het doorzien en beëindigen van verlangen als sleutel tot bevrijding. Verlangen wordt niet enkel gezien als oorzaak van lijden, maar als datgene wat het proces van worden voedt. Waar verlangen stopt, stopt ook de dynamiek van ontstaan. Wat overblijft, wordt niet ingevuld. Het blijft open, ongrijpbaar, stil.

Hetzelfde zien we in de vele passages over nirodha—beëindiging. Steeds opnieuw benadrukt de Boeddha niet wat gerealiseerd wordt, maar wat beëindigd wordt.

Geboorte eindigt. Worden eindigt. De gebondenheid aan het tijdelijke eindigt. Niet door iets nieuws toe te voegen, maar door niets meer vast te houden.

Dat Udāna 8.3 hierin zo uitzonderlijk is, zegt iets wezenlijks. Niet dat het Ongeborene elders ontbreekt, maar dat de canon als geheel trouw blijft aan een pedagogie van eenvoud en dienstbaarheid.

De leer wil niet imponeren, niet verklaren, niet bezitten. Ze wil bevrijden. Ze wil een weg zijn die zich onttrekt aan systematisering en toeëigening. Een wezenlijk onderscheid met veel latere interpretaties.

Daarom verschijnt het Ongeborene zelden als woord, maar meestal als richting. Als een beweging weg van toeëigening. Als een uitnodiging tot loslaten, stilvallen, uitdoven. Als een diep vertrouwen in de vaststelling dat wanneer niets meer wordt vastgehouden, niets ontbreekt.

In die zin is Udāna 8.3 geen fundament waarop gebouwd moet worden, maar een opening die onmiddellijk weer losgelaten mag worden. Wie eraan blijft hangen, mist waarnaar het wijst. Wie het laat rusten, kan misschien iets proeven van wat nooit geboren werd—en daarom ook nooit kan vergaan.

Wat een bevrijding. Wat een inzicht.

Zo blijft het Ongeborene in de Pāli-canon geen leerstelling, maar een stille achtergrond. Niet iets om te verkondigen, maar iets om ruimte voor te maken. Acalaṃ sukhaṃ.

In stilte. In eenvoud. In dienstbaarheid aan wat bevrijdt door niets te zijn.

II.28 HET GEBORENE EN HET ONGEBORENE

In de Pāli-canon spreekt de Boeddha herhaaldelijk over wat ontstaat en vergaat, en over dat wat niet ontstaat.

Dit onderscheid vormt geen metafysische tweedeling, maar een existentieel inzicht dat zich toont in directe ervaring. Het geborene en het Ongeborene verwijzen niet naar twee domeinen, maar naar twee manieren waarop ervaring zich onthult.

Het **geborene** omvat alles wat verschijnt binnen tijd en causaliteit. Het ontstaat afhankelijk van voorwaarden (*paccaya*; *pratya*ya), heeft een begin, verandert en verdwijnt. Lichaam en geest, gevoelens en waarnemingen, gedachten en intenties—zij behoren allen tot dit domein. Het geborene is dynamisch, vloeibaar, nooit vast. Juist daarom kan het niet dienen als blijvende grond of toevlucht.

Wie zich eraan hecht, ontmoet onvermijdelijk verlies, onzekerheid en spanning. Toch is het geborene niet fout of af te wijzen. Het is eenvoudigweg wat zich voordoet wanneer voorwaarden samenkomen. De vergissing ontstaat wanneer het geborene wordt aangezien voor iets dat blijvend veiligheid kan bieden, of wanneer men er een zelf in veronderstelt en zich ermee identificeert. Daar, precies daar, wortelt *dukkha*.

Het **Ongeborene** daarentegen wordt niet voortgebracht. Het is niet afhankelijk, niet samengesteld, niet onderhevig aan ontstaan en vergaan. De Boeddha beschrijft het niet als een object van ervaring, maar als datgene wat bevrijding mogelijk maakt. Niet omdat het toegevoegd wordt, maar omdat het zichtbaar wordt wanneer verlangen, grijpen en worden tot stilstand komen.

Het Ongeborene is geen toestand die bereikt wordt door inspanning, geen verfijnde bewustzijnsstaat, geen subtiële ervaring die men kan vasthouden of herhalen. Het openbaart zich juist in het loslaten van elke beweging naar meer, anders of beter. Wanneer de neiging tot worden uitdooft,

blijft geen gemis over, maar vrijheid—ongeconditioneerd, onberoerd.

Het onderscheid tussen het geborene en het Ongeborene is daarom geen theoretische kwestie, maar een uitnodiging tot zien.

Direct zien.

Zolang men zoekt binnen het geborene, blijft men bewegen binnen het domein van ontstaan en vergaan, binnen saṃsāra. Wanneer dat zoeken zelf wordt doorzien en losgelaten, toont zich wat nooit geboren werd en nooit verdwijnt.

Zo wordt duidelijk: het geborene is wat verschijnt. Het Ongeborene is wat zichtbaar wordt wanneer bevrijding plaatsvindt. Niet als leerstuk, niet als overtuiging, maar als een stille herkenning die niets vraagt en niets achterlaat.

II.29 BEWUSTZIJN, VERGANKELIJKHEID EN HET ONGEBORENE

Ons bewustzijn is geen vast iets dat overal doorheen beweegt. Het verschijnt en verdwijnt, telkens opnieuw. Deze eenvoudige vaststelling raakt aan een diep en bevrijdend inzicht dat in de Dhamma steeds opnieuw wordt aangereikt, niet als theorie, maar als uitnodiging tot helder zien.

In de directe ervaring toont bewustzijn zich niet als een continue stroom met een blijvende kern. Het is geen entiteit die van moment tot moment wordt megedragen. Wat zich aandient, is steeds een specifiek verschijnen: kijken verschijnt, horen verschijnt, denken verschijnt. En telkens wanneer het verschijnt, verdwijnt het ook weer. Zonder residu, zonder spoor—in de directe ervaring.

Dit zien ondermijnt op een stille manier de neiging om bewustzijn te beschouwen als 'iets van mij', of als 'iets dat blijft'. Het raakt het subtiele verlangen naar continuïteit, naar een dragende achtergrond waarin alles veilig zou kunnen voortbestaan. Wat overblijft, is geen verlies, maar eenvoud.

In dat helder zien van verschijnen en verdwijnen wordt het geborene doorzichtig. Alles wat ontstaat, draagt reeds het verdwijnen in zich.

Alles wat gekend wordt, is voorwaardelijk. En juist doordat dit volledig wordt gezien, zonder verzet en zonder verlangen, valt het grijpen zelf weg—niet als object van bewustzijn, maar als het einde van het grijpen naar bewustzijn zelf.

Dat wat niet verschijnt en niet verdwijnt, wordt in de Dhamma het Ongeborene genoemd. Niet omdat het ergens verborgen ligt, maar omdat het zich niet laat kennen als ervaring.

Het is geen toestand, geen bewustzijn, geen aanwezigheid die kan worden gegrepen en vastgehouden. Het toont zich enkel negatief: als het wegvallen van worden (bhava; id.), als het uitdoven (nirodha; id.) van elke neiging om iets te laten voortbestaan.

Wanneer bewustzijn niet langer wordt gezien als iets dat ‘door alles heen beweegt’, maar als iets dat telkens opnieuw verschijnt en verdwijnt, wordt de deur naar het Ongeborene niet geopend door iets toe te voegen, maar door niets meer vast te houden.

In die eenvoud wordt stilte geen doel, maar een natuurlijke gevolgtrekking. En dienstbaarheid geen opdracht, maar een vanzelfsprekend antwoord op helder zien.

II.30 VERSCHIJNEN EN VERDWIJNEN VAN ALLE VORMEN

Binnen de Buddhadhamma wordt niets wat verschijnt beschouwd als blijvend, zelfstandig of dragend.

Alle vormen—zowel grof als subtiel—ontstaan afhankelijk van voorwaarden (paccaya; pratyaya) en lossen weer op wanneer die voorwaarden wegvallen.

Dit geldt voor vormen, voor gevoelens, voor waarnemingen, voor mentale formaties en zelfs voor bewustzijn zelf.

Vorm is geen vaste entiteit die door de tijd beweegt, maar een telkens opnieuw oplichtend gebeuren. Elk moment is nieuw. Geen moment blijft bestaan.

Wat verschijnt, verschijnt nu—en verdwijnt weer. Er is geen stroom die iets draagt; slechts een opeenvolging van ontstaan en vergaan, leeg van kern, vrij van eigenaar.

Zolang dit slechts *gedacht wordt*, blijft vorm betoverend. Zij lijkt houvast te bieden, continuïteit te suggereren, een ‘ik’ te dragen.

Maar wanneer dit proces *direct gezien wordt*—zonder toevoeging van verhalen, zonder verzet—verliest vorm haar claim op waarheid. Niet door afwijzing, maar door helderheid.

In direct zien openbaart zich een fundamentele verschuiving: wat verschijnt en verdwijnt, kan niet het Ongeborene zijn.

Het Ongeborene wordt niet ervaren als een nieuwe vorm, niet herkend als een toestand, niet vastgehouden als inzicht. Het wordt juist gekend door de afwezigheid van worden.

Wanneer geen enkele vorm nog als toevlucht wordt genomen, blijft niet leegte als concept over, maar bevrijding.

Niet iets dat verschijnt, maar het ophouden van moeten worden. Niet iets dat verdwijnt, maar het einde van verdwijnen als probleem.

Zo toont het verdwijnen van alle vormen geen tekort, maar een deur.

Een deur die niet opent naar iets anders, maar naar het niet-meer-gebonden zijn aan wat komt en gaat: bevrijding.

II.31 HET ONGEBORENE EN DE VIJF HINDERNISSSEN

Wanneer de Boeddha spreekt over het Ongeborene, het Ongeconditioneerde, wijst hij niet naar een verborgen werkelijkheid naast deze wereld, maar naar een dimensie die zichtbaar wordt wanneer het proces van ‘worden’ (bhava; id.) tot stilstand komt. Het Ongeborene is geen plaats, geen staat en geen ervaring.

Het Ongeborene is de afwezigheid van ‘worden’ zelf.

De Vijf Hindernissen (pañca nīvaraṇāni; id.) vormen in deze optiek dan ook geen morele tekortkomingen, maar existentiële bewegingen.

Zij zijn immers uitdrukkingen van ‘worden’.

Zintuiglijk verlangen (kāmacchanda; id.) wil iets ervaren wat er nog niet is.

Afkeer (vyāpāda; id.) wil iets laten verdwijnen wat er wél is.

Sloomheid en traagheid (thīna-middha; styāna-middha) dempen het directe ervaren.

Rusteloosheid en spijt (uddhacca-kukkucca; auddhatya-kaukrtya) versnipperen het.

Twijfel (vicikicchā; vicikitsā) blijft hangen tussen richtingen, zonder te rusten in wat is.

In elk van deze bewegingen wordt de geest actief. Er ontstaat een voorkeur, een afkeer, een identiteit, een verwachting.

Daarmee bevindt men zich onvermijdelijk in het domein van het geborene, in de wereld van saṃsāra: dat wat ontstaat, verandert en vergaat. Niet omdat dit verkeerd is, maar omdat dit nu eenmaal de aard is van conditionering.

Het Ongeborene kan daarom niet ontvouwd worden zolang de geest nog iets wil ‘worden’. Zelfs het verlangen naar

bevrijding, wanneer het niet voorzien wordt, blijft een subtiele vorm van 'worden'. Het zoeken naar het Ongeborene houdt het zoeken in stand.

De correlatie tussen het Ongeborene en de Vijf Hindernissen wordt helder wanneer men ziet dat het uitdoven van de Hindernissen geen prestatie is, maar een gevolg van inzicht.

Welk inzicht?

Wanneer verlangen volledig gezien wordt als verlangen, zonder toeëigening.

Wanneer afkeer wordt herkend zonder verzet.

Wanneer traagheid wordt voorzien zonder strijd.

Wanneer onrust wordt toegestaan zonder erin mee te gaan.

Wanneer twijfel wordt gezien als beweging, niet als probleem.

In dat direct zien verliezen de Hindernissen hun drijvende kracht. Niet omdat zij worden onderdrukt, maar omdat zij niet langer worden gevoed. En waar het voeden stopt, stopt het 'worden'.

Wat dan verschijnt, is geen nieuwe toestand. Er verschijnt niets nieuws. Juist daarin ligt de radicaliteit van het Ongeborene. Het is geen ervaring naast andere ervaringen, maar het einde van de noodzaak om ervaring te maken. Het is niet een bewustzijnsstaat, maar de afwezigheid van alle grijpen.

Zo worden de Vijf Hindernissen poorten in plaats van obstakels. Zij tonen waar de geest nog wil 'worden', en daarmee ook waar rust mogelijk is.

Waar zij tot stilte komen, wordt zichtbaar wat altijd al ongeboren was—niet als iets om vast te houden, maar als dat waarin niets vastgehouden hoeft te worden.

In die zin wijst Udāna 8.3 niet naar een verre bevrijding, maar naar een onmiddellijke herkenning: waar het ‘worden’ eindigt, valt niets meer te zoeken.

II.32 HET STILLE HART VAN DE VIER WAARHEDEN

Wanneer de Boeddha in Udāna 8.3 spreekt over het Ongeborene, het Niet-gewordene, het Niet-geschapene, het Ongeconditioneerde, doet hij iets opmerkelijks. Hij introduceert geen metafysisch beginsel, geen absolute werkelijkheid naast de wereld van verschijnselen. Hij wijst op een existentieel noodzakelijke dimensie, zonder welke bevrijding ondenkbaar zou zijn.

Deze passage wordt vaak apart gelezen, alsof zij een uitzonderlijke uitspraak vormt binnen de Pāli-canon. Maar wie aandachtig kijkt, ziet dat zij diep verankerd ligt in de structuur van de Vier Edele Waarheden.

De Eerste Edele Waarheid beschrijft niet louter lijden (dukkha; duḥkha) als pijn of ongemak. Zij wijst op de fundamentele instabiliteit van het geborene. Alles wat verschijnt—lichamelijk, mentaal, emotioneel—is onderhevig aan verandering. Juist omdat het ontstaat, kan het niet blijvend bevredigen. Dukkha is hier geen pessimistische diagnose, maar een nuchtere vaststelling van de aard van het ‘worden’ (bhava; id.).

De Tweede Edele Waarheid toont hoe dit ‘worden’ zichzelf in stand houdt. Verlangen (taṇhā; tṛṣṇā) is geen oppervlakkige hunkering, maar een diep ingesleten beweging: de neiging om ervaring toe te eigenen, te bevestigen, te verlengen. Zo wordt het geborene telkens opnieuw geboren. Niet enkel van leven tot leven, maar van moment tot moment.

De Derde Edele Waarheid vormt een keerpunt. Zij stelt niet dat het bestaan vernietigd moet worden, maar dat het ‘worden’ kan ophouden. Wanneer verlangen tot rust komt, wanneer toeëigening wegvalt, stopt de voortstuwing. Wat verschijnt, verdwijnt—zonder dat er iets nieuws hoeft te ontstaan om dit te vervangen. Precies hier opent zich het zicht op het Ongeborene.

Het Ongeborene is geen toestand die bereikt wordt, geen subtiele bestaansvorm, geen verborgen essentie achter de wereld. Het is wat zichtbaar wordt wanneer het ‘worden’ niet

langer actief is. Het wordt niet voortgebracht, maar is enkel zichtbaar in het wegvallen van het 'worden'. Niet iets dat ontstaat, maar datgene wat nooit onderworpen was aan ontstaan.

De Vierde Edele Waarheid beschrijft de voorwaarden waaronder dit mogelijk wordt. Niet als een lineaire weg naar een eindpunt, maar als een verfijning van leven, aandacht en inzicht. Ethiek zuivert handelen, aandacht verfijnt zien, wijsheid doorziet toeëigening. Wat gaandeweg uitdooft, is niet de wereld, maar de drang om haar te bezitten.

In dat loslaten wordt niets toegevoegd. Integendeel, valt er iets stil.

Zo blijkt het Ongeborene niet los te staan van de Vier Edele Waarheden, maar hun stille horizon te zijn. Zonder het Ongeborene zou de Derde Waarheid moeilijk denkbaar zijn als bevrijding. Zonder de Vier Edele Waarheden zou het Ongeborene onbenaderbaar blijven, zonder directe relatie tot ervaring.

De Dhamma wijst niet naar een andere wereld, maar naar het einde van het 'worden'. Niet door vlucht, maar door helder zien. Niet door iets te 'worden', maar door het 'worden' te laten uitdoven.

En wat dan zichtbaar wordt, kan niet benoemd worden—maar ook niet meer verloren gaan.

II.33 HET ONGEBORENE IS GEEN BESTEMMING

Wanneer men spreekt over het Ongeborene ontstaat gemakkelijk een misverstand dat zo oud is als het denken zelf: het Ongeborene wordt in de verbeelding een plaats, een toestand, of een verfijnde vorm van zijn. Alsof bevrijding uiteindelijk neerkomt op een subtiel verder-bestaan, een bestendigde rust, een onaantastbare kern die de beoefenaar eindelijk gevonden zou hebben.

Maar precies daar bevindt zich de valkuil.

Zodra nibbāna (nirvāṇa) wordt begrepen als een verfijnde bestaanswijze, verschijnt er opnieuw iets dat ermee correleert. Een 'ik' dat ernaartoe beweegt, ernaar reikt, het wil ervaren, het wil bezitten. Het Ongeborene wordt dan een object van spirituele ambitie, een laatste veilige haven, een metafysische garantie.

Wat finaal bedoeld was als bevrijding, wordt zo ongemerkt opnieuw opgenomen in het gewoontepatroon van toeëigening.

Het is merkwaardig hoe hardnekkig de geest zichzelf blijft voortzetten. Wanneer zintuiglijk verlangen wordt doorzien, volgt verfijning. Wanneer het grove verlangen wegvalt, ontstaat verlangen naar subtiel zijn. Zelfs wanneer het woord 'zelf' conceptueel is afgebroken, kan het terugkeren als een bijna onzichtbare structuur: als iemand 'die het Ongeborene kent', of iemand die 'rust in nibbāna'.

Maar het Ongeborene is niet de bekroning van bestaan.

Het is niet het ultieme bestaan, niet het zuivere bestaan, niet het eeuwige bestaan.

Het is het einde van het bouwproject, het einde van de innerlijke aannemer. Het is het uitdoven van de impuls om nog iets te maken van ervaring—zelfs van de meest verheven ervaring.

Daarom is nibbāna geen verfijnde identiteit, geen laatste zelfbeeld in het licht. Het is de beëindiging van de reflex tot identificatie. Niet de vervolmaking van het 'ik', maar de ontmanteling van het maken van een 'ik'.

In de contemplatie over het Ongeborene wordt dit punt cruciaal.

Zolang het Ongeborene nog wordt voorgesteld als een domein waarin men kan binnengaan, blijft er een subtiële dualiteit bestaan: hier de beoefenaar, daar het doel. Hier het pad, daar de bestemming.

Zodra de geest werkelijk begrijpt dat nibbāna niets is wat men 'heeft' of 'is', valt het laatste houvast weg. En precies in dat uitdoven verschijnt eenvoud.

Wat overblijft is geen verheven status, maar een radicale onthechting. Geen metafysische overwinning, maar een stille beëindiging van het innerlijke grijpen. Geen verhevenheid, maar de onweerlegbare eenvoud van een geest die niets meer nodig heeft om vrij te zijn.

Het Ongeborene laat zich niet toeëigenen.

En wanneer dat wordt herkend door de yogi die ziet, wordt helder waarom de ware geur van bevrijding geen triomf is, maar stilte. Geen uitbreiding, maar eenvoud. Geen verheffing, maar dienstbaarheid. Uitdoving.

II.34 VIER BENAMINGEN, ÉÉN STILTE

In de Pāli-canon spreekt de Boeddha over bevrijding met verschillende begrippen. Soms lijkt het alsof hij ons meerdere bestemmingen aanreikt: het Ongeborene, het Doodloze, het Ongeconditioneerde en Nibbāna.

Maar wie stil genoeg leest, merkt iets anders.

Het zijn geen verschillende eindpunten. Het zijn verschillende ingangen. Niet vier waarheden naast elkaar, maar vier manieren om hetzelfde zonder-vorm te benaderen.

Toch zijn het geen perfecte synoniemen. Elke term draagt een eigen accent, een eigen richting van kijken.

En precies daarin schuilt de subtiliteit van de Dhamma: bevrijding is niet één concept dat je kunt vastnemen, maar een verschuiving van perspectief waardoor alle concepten hun houvast verliezen.

Wanneer de Boeddha meerdere benamingen gebruikt, is dat geen terminologische rijkdom om ons intellect te voeden, maar een zachte strategie om het intellect te onthechten.

Het gaat niet om taal. Het gaat om ontwaken.

Nibbāna (nirvāṇa) is de meest bekende term. Deze verwijst naar uitdoving, het uitdoven van een vlam wanneer de brandstof verdwijnt. Niet het uitdoven van leven, maar het uitdoven van het vuur dat ons voortjaagt: begeerte (lobha; id.), weerstand, afkeer (dosa; dveṣa), onwetendheid (moha (id.).

Wat dooft is de dorst (taṇhā; tṛṣṇā). Wat ophoudt is het grijpen (upādāna; id.). Wat stilvalt is het eindeloze ‘worden’ (bhava; id.).

Nibbāna is daarom geen summum van ervaring, maar het einde van de koorts, van de hitsigheid.

Niet een verheven toestand die men kan herhalen, maar een vrijheid die ontstaat wanneer de geest niets meer hoeft om zichzelf te bevestigen.

Nibbāna klinkt zo bijna als een werkwoord, maar dat is het niet. Het ontvouwt zich slechts als aanduiding van wat bevrijding doet—het dooft uit.

Het Ongeborene is ajāta (id.). Hier verschuift de focus. Nibbāna toont de bevrijding als uitdoving, ajāta toont haar als niet-ontstaan. Wat niet geboren is, kan niet sterven. Wat nooit ontstaan is, hoeft niet gered te worden.

Het Ongeborene wijst naar datgene wat niet in tijd verschijnt en daarom ook niet door tijd verzwolgen wordt.

Maar let op: dit is geen ontologische theorie, geen kosmisch ‘iets’ achter de wereld. Het is een existentieel inzicht. In elk moment waar identificatie ontstaat, wordt een ‘ik’ geboren. Waar het grijpen ontstaat, ontstaat ook de wereld als probleem.

Waar het verhaal begint, begint het lijden.

Ajāta wijst dus niet alleen naar het Ongeborene als dat wat niet in wording verschijnt, maar ook naar de doorbraak van het zien: het herkennen dat het hele proces van ‘worden’ geen vaste kern bezit. Het Ongeborene is dan niet een ding dat men bereikt, maar het einde van de reflex om zichzelf te maken.

Het Doodloze is amata (Skt. amṛta). Het klinkt als de tegenpool van dood, maar het wijst dieper dan biologie.

Want wat sterft, is niet enkel het lichaam. Wat sterft, is ook elk moment van identiteit. Elk moment van controle. Elk moment van gehechtheid aan een zelfbeeld.

In die betekenis sterft de ongeoefende mens (puṭhujjana; pṛthagjana) ontelbare keren per dag: omdat hij telkens opnieuw geboren wordt als *dit* of *dat*.

Amata benoemt dan het wonder dat optreedt wanneer het hart niet langer leeft in angst voor verlieservaring. Niet omdat verlies ophoudt, maar omdat het einde van toeëigening (upādāna; id.) ook het einde van existentiële dreiging is.

Er is een vrede die niet meer bedreigd wordt. Geen vlucht, maar een openheid die het sterven niet meer hoeft te overwinnen. Het Doodloze is daarom geen belofte voor later, maar een stille helderheid in het huidige moment. In elk moment.

Het Ongeconditioneerde heet asaṅkhata (asaṃskṛta). Dit is misschien de meest precieze term. Alles wat ontstaat, is samengesteld (saṅkhata; saṃskṛta). Het is afhankelijk van oorzaken en voorwaarden (paccaya; pratyaya). Het is een constructie, een fabricaat.

Daarom is het vergankelijk (anicca; anitya), onbevredigend (dukkha; duḥkha) en niet-zelf (anattā; anātman). Wat geconditioneerd is, kan niet als werkelijk fundament dienen, kan geen blijvende steun zijn.

Asaṅkhata wijst dan naar datgene wat niet gemaakt is—niet opgebouwd, niet geproduceerd, niet afhankelijk. Het is het einde van fabricatie. Het einde van het bouwen aan het ‘ik’, ‘mij’ en ‘mijn’. Maar ook het einde van het subtiële maken van iets uit meditatie, uit inzicht, uit spiritualiteit.

En precies hier ligt het gevaar dat deze term ontmaskert: zelfs nibbāna kan men willen maken. Men kan er een ideaal van maken, een ervaring, een herinnering, een nieuw bezit.

Maar het Ongeconditioneerde laat zich niet bezitten. Het kan niet worden vastgehouden, omdat het nooit ontstaan is.

In de kern wijzen deze termen dus naar hetzelfde: bevrijding van dukkha.

Nibbāna spreekt over uitdoving.

Ajāta over niet-geboren zijn.

Amata over niet-sterven.

Asaṅkhata over niet-geconditioneerd zijn.

Vier woorden, één stilte.

En wie deze woorden niet enkel begrijpt maar doorziet, zal merken dat het Ongeborene geen object wordt in de geest.

Integendeel: het is precies het einde van objectivering, de uitdoving van identificatie. Het einde van behoefte aan houvast. Het einde van zekerheid. Het einde van het zoeken naar een ultiem ‘iets’, naar een ‘ziel’. ⁷⁶

Daarom is de Dhamma eenvoudig. Niet gemakkelijk, maar eenvoudig. Wanneer het Ongeborene wordt herkend, blijft er niets meer over om te verdedigen.

Het leven kan nog golven, stormen, breken en weer samenkomen. Maar wat het hart als ‘ik’ vasthield, ontspant. Wat de geest als ‘mijn’ claimde, wordt doorzichtig. Wat ooit oprees als een probleem, blijkt slechts een proces.

Want waar geen ‘ik’ meer moet bevestigd worden, ontstaat openheid.

In die openheid groeien mildheid, mededogen (*karuṇā*; id.) en gelijkmoedigheid (*upekkhā*; *upekṣā*). Niet als inspanning, maar als het natuurlijke gevolg van niet-toeëigening.

Zo wordt *nibbāna* geen plaats om te bereiken, maar het einde (*nirodha*; id.) van wat door oorzaken wordt voortgebracht.

En dat is het Ongeborene.

II.35 HET ONGEBORENE ALS DIMENSIE VAN INZICHT

Wie spreekt over het Ongeborene betreedt een gebied waar taal tegelijk noodzakelijk en misleidend is. Woorden kunnen een richting aanwijzen, een ervaring aanraken, een uitnodiging formuleren. En toch weet iedere contemplatieve onderzoeker dat wat wezenlijk is, zich niet in woorden laat vangen. Zelfs het meest precieze begrip kan te grof zijn. Zelfs het meest verheven woord kan verhullen.

Daarom is de vraag niet louter filosofisch maar existentieel, en voor de beoefening zelfs beslissend: wat bedoelen we eigenlijk wanneer we het Ongeborene benoemen?

In de theravāda-traditie klinkt dit als volgt: ajātaṃ (het Ongeborene), abhūtaṃ (het Niet-gewordene), akataṃ (het Niet-geschapene) en asaṅkhataṃ (het Ongeconditioneerde).

Maar hoe moeten we dit begrijpen? Is het Ongeborene een ding, een toestand, of een dimensie van inzicht?

Wanneer het Ongeborene als een ding wordt opgevat, verschijnt het vanzelf als een object: iets dat ‘ergens’ bestaat, los van ons, buiten deze wereld. Een ultieme substantie. Een onaantastbare kern van het universum. Een metafysisch ‘iets’ dat men zou kunnen bereiken, bezitten of begrijpen.

Op het eerste gezicht lijkt dit eerbiedig. Maar onder de oppervlakte sluipt een gevaarlijke dwaalgedachte binnen: het Ongeborene wordt een object van verlangen (taṇhā; tṛṣṇā). Het wordt iets dat het ‘ik’ wil verkrijgen.

En zodra dit gebeurt, wordt het opgenomen in precies dat gewoontepatroon waaruit bevrijding wil loskomen: grijpen (upādāna; id.).

Wanneer het Ongeborene een ding wordt, ontstaat er ook een denkbeeldige afstand: hier is saṃsāra, daar is het Ongeborene. Hier ben ik de zoeker, daar is het gezochte.

Zelfs wanneer dat ‘vormloos’ of ‘oneindig’ wordt genoemd, blijft het functioneren als een dichotomie, als object tegenover subject.

Maar wat tegenover mij staat, hoe verfijnd ook, blijft ‘iets’. En wat ‘iets’ is, kan vastgehouden worden. Kan verloren worden. Kan bedreigd worden. Kan begrepen of verkeerd begrepen worden.

Het Ongeborene wordt zo onvermijdelijk een nieuw bouwwerk van zienswijzen (dīṭṭhi; dṛṣṭi), en het ‘ik’ vindt opnieuw een schuilplaats in een subtielere vorm van identiteit, een nieuwe ahaṅkāra.

Vaker wordt het Ongeborene niet als ding gezien, maar als bewustzijnsstaat: een ervaring van diepe vrede, van leegte (suññatā; śūnyatā), van transparantie, van tijdloosheid. Een domein, een ‘veld’ (gocara; id.) zonder stoorzenders. Een mentale rust die niet meer wankelt.

Deze benadering ligt dicht bij de praktijk, omdat ze vertrekt vanuit directe ervaring. De beoefenaar herkent: er is een mogelijkheid om te verblijven in iets wat onaangeraakt lijkt—een helderheid waarin de geconditioneerde wereld haar dwingende karakter verliest.

En toch zit ook hier een subtiële valstrik.

Elke toestand komt en gaat. Ze is afhankelijk van een veelheid aan voorwaarden (paccaya; pratyaya): stilte, afzondering (viveka; id.), concentratie (samādhi; id.), energie (virīya; vīrya), omstandigheden. Zelfs de hoogste jhāna (dhyāna) blijft binnen het domein van het geconditioneerde, het gemaakte: saṅkhata (saṃskṛta).

Wie het Ongeborene opvat als toestand kan in een eindeloos project belanden: hoe kan ik dit behouden? Hoe kan ik terugkeren? Hoe kan ik dit beschermen?

En daar verschijnt opnieuw gehechtheid (upādāna; id.), niet aan een object buiten ons, maar aan een innerlijke ervaring. Zo wordt wat bevrijding is ongemerkt vervangen door beheer. De beoefening wordt strategie. En waar strategie is,

is spanning. Waar spanning is, is angst. Waar angst is, is opnieuw ‘worden’ (bhava; id.). En waar ‘worden’ is, daar is geboorte (jāti; id.). Het Ongeborene als toestand kan zo paradoxaal genoeg een verfijnde vorm van hergeboorte worden.

Daarom is er een derde mogelijkheid—stiller, eenvoudiger, bevrijdender. Het Ongeborene is geen ding, en ook geen loutere mentale toestand, maar een dimensie van inzicht (paññā; prajñā).

Dat betekent: het is niet iets dat je hebt, maar iets dat zichtbaar wordt—iets dat zich spontaan ontvouwt—wanneer het grijpen wegvalt.

Niet iets dat je verkrijgt als resultaat van beoefening, maar iets dat zich onthult wanneer onwetendheid (avijjā; avidyā) niet langer de blik verduistert.

In deze benadering is het Ongeborene geen object tegenover jou, en geen ervaring in jou, maar een radicale omkering in zien: een doorbraak waarin het hele mechanisme van toeëigening stopt.

Men zou kunnen zeggen: het Ongeborene wordt niet bereikt —het wordt herkend wanneer het ‘worden’ stopt. Dan is ajātaṃ geen entiteit, maar een bevrijd perspectief. Niet een plaats, maar een inzicht waarin het hart niet langer hoeft te worden wat het dacht te moeten zijn.

In dit licht wordt duidelijk dat geboorte niet enkel biologisch is. Geboorte is ook psychologisch. Existentieel. Moment na moment.

Iedere keer dat er grijpen is, is er geboorte. Iedere keer dat er verzet is, is er geboorte. Iedere keer dat er een ‘ik’ zich manifesteert dat wil controleren, verklaren, beschermen, bezitten of afwijzen, is er geboorte.

Zo bekeken is geboorte het voortdurend verschijnen van toeëigening: van mij (mama); ‘ik ben’ (asmi).

En waar toeëigening is, daar ontstaan ook de wortels van dukkha: verlangen (*rāga*; id.); afkeer (*dosa*; *dveṣa*); onwetendheid (*moha*; id.).

Wanneer dit mechanisme doorzien wordt, niet als theorie maar als levende ervaring, wordt het Ongeborene zichtbaar als datgene wat nooit geboren was: de ongeconditioneerde (*asaṅkhatam*; *asaṃskṛta*) vrijheid, die verschijnt wanneer het geconditioneerde niet langer wordt vastgehouden.

In stilte (*tuṇhībhāva*; *tūṣṇībhāva*), in edele stilte (*ariya-tuṇhībhāva*; *ārya-tūṣṇībhāva*), wordt zichtbaar hoe snel de geest iets creëert. Hoe snel hij iets benoemt: dit is het, nu heb ik het, dit moet ik vasthouden.

Maar in werkelijke stilte is er geen bezit. Is er enkel openheid. En in die openheid kunnen verschijnselen verschijnen en verdwijnen zonder dat er een eigenaar nodig is.

Daar wordt duidelijk: het Ongeborene bevindt zich niet buiten de stroom van verschijnen en verdwijnen, maar wordt zichtbaar in het feit dat niets werkelijk vast te houden is. Niet als concept, maar als bevrijding.

De geest wil het ingewikkeld maken. Hij wil metafysica bouwen, systemen uitdenken, verklaringen zoeken. Maar het Ongeborene is niet ingewikkeld. Het is geen puzzel.

Het is eenvoudig—bijna pijnlijk eenvoudig: wanneer er geen gehechtheid is, is er vrijheid.

Wanneer *upādāna* ophoudt, houdt *bhava* op. Wanneer *bhava* ophoudt, houdt *jāti* op. En wanneer *jāti* ophoudt, valt ook *dukkha* stil.

Niet alleen als een doctrine, maar vooral als iets dat direct zichtbaar wordt. Afhankelijk ontstaan—in omgekeerde richting.

En dan dienstbaarheid. Wanneer het Ongeborene niet langer als ding of toestand wordt gezien, verdwijnt ook de neiging om er betekenis aan te hechten, om er status aan te

verlenen. Het wordt geen trofee, geen titel, geen bewijs. Het wordt eenvoud. Mildheid. Ethiek.

Waar geen toeëigening is, kan geven (dāna; id.) spontaan worden. Waar geen zelfproject bestaat, kan heilzaam handelen (kusala; id.) ontstaan. Waar geen 'ik' verdedigd moet worden, wordt luisteren zuiver. Dienstbaarheid is dan geen moreel gebod, maar de natuurlijke geur van een hart dat niets meer hoeft vast te houden.

Is het Ongeborene een ding?

Nee—want dan maken we er een object van, en grijpen we opnieuw. Is het Ongeborene een toestand? Niet werkelijk—want toestanden komen en gaan, en ook daaraan kan gehechtheid ontstaan.

Het Ongeborene is het best te benaderen als een dimensie van inzicht (paññā; prajñā): een zien dat geboorte (jāti; id.) doorziet, niet in theorie maar in het levende moment. Een helderheid die niets toevoegt, maar iets wegneemt: de drang om te 'worden'.

Het Ongeborene is niet dat wat je vindt aan het einde van de weg. Het is dat wat zichtbaar wordt wanneer de weg, de wandelaar en het doel stilvallen. En in die stilstand is er geen bezit. Alleen uitdoving. Alleen vrijheid.

II.36 HET ONGEBORENE IS GEEN ERVARING

Er is op het pad een subtiele misvatting mogelijk die zelfs bij gevorderde yogi's kan ontstaan: het Ongeborene proberen te benaderen alsof het een meditatie-ervaring is.

Alsof het een toestand is die zich spontaan aandient, een beleving die opkomt, zich verdiept, en vervolgens weer verdwijnt. Alsof het in het spectrum van het ervaarbare ligt, als een uiterst verfijnde variant van vrede of gelukzaligheid.

Het Ongeborene laat zich niet vangen in dit proces van ontstaan en vergaan, in die stroom van opkomen en verdwijnen. Niet omdat het 'te verheven' of 'te mystiek' zou zijn, maar omdat het eenvoudigweg niet behoort tot de orde van ervaring.

Het Ongeborene is niet iets dat verschijnt in het veld van de zintuigen of van de geest; het is géén extra verschijnsel (dhamma; dharma) tussen de vele andere.

Het is datgene waarin de stroom van verschijnen en verdwijnen niet langer wordt toegeëigend.

Wanneer de Boeddha spreekt over het Ongeborene (ajāta; id.), het Ongeconditioneerde (asaṅkhata; asaṃskṛta), dan is de toon opvallend sober. Niet verheerlijkend, niet ervaringsgericht — niet iets dat je 'beleeft' — niet speculatief.

Het wordt niet beschreven als een innerlijke piekervaring, maar aangeduid als een noodzakelijke voorwaarde: zonder deze ongeconditioneerde dimensie is bevrijding onmogelijk.

Niet omdat het een ultieme ervaring zou zijn, maar omdat het de beëindiging mogelijk maakt van het mechanisme dat telkens opnieuw lijden (dukkha; duḥkha) produceert: dorst (taṇhā; tṛṣṇā), gehechtheid (upādāna; id.), 'worden' (bhava; id.).

Dan wordt ook zichtbaar dat bevrijding niet gaat over de kwaliteit van een ervaring, maar over de beëindiging van gebondenheid.

Bevrijding betekent hier niet: je goed voelen. Niet: je geest stil krijgen. Niet: een verheven eenheidservaring bereiken.

Bevrijding betekent: het einde van gebondenheid. Het uitdoven van onvoldaanheid, van onvrede (dukkha; duḥkha). Het doorsnijden ervan tot aan de wortel.

Dit is geen verbetering van het bestaan, maar ontsnapping (nissaraṇa; id.) uit de greep van dukkha, uit de kringloop van het ‘worden’ (bhava; id.). Het is geen subtiele vervolmaking van saṃsāra, maar het ophouden van de aandrift om erin verder te draaien.

Ervaring is op zich niet verkeerd. Meditatie kent talloze ervaringen: kalmte, ruimte, helderheid, energie (pīti; pīṭi), verstillings (passaddhi; praśrabdhi). De geest kan transparant worden, stil als een bergmeer zonder wind. Zelfs diepe gelijkmoedigheid (upekkhā; upekṣā) kan zich tonen als iets dat onaantastbaar lijkt. De beoefenaar kan dan denken: dit moet het zijn.

Maar hier kan een misvatting ontstaan.

Want waar ervaring is, is verandering. Wat opkomt, zal ook weer verdwijnen. Alles wat ervaren wordt is geconditioneerd (saṅkhata; saṃskṛta), ontstaan uit oorzaken, afhankelijk van voorwaarden, onderhevig aan wegvallen.

Zelfs het meest verheven innerlijke veld—denk aan de arūpa-jhāna's (arūpa-dhyāna's)—blijft een verschijnsel binnen afhankelijk ontstaan (paṭicca-samuppāda; pratītya-samutpāda). Het blijft afhankelijk van lichaam, adem, aandacht, verstillings, omstandigheden. Dat is ook de kwetsbaarheid ervan.

Wanneer de beoefenaar het Ongeborene gaat zoeken als ervaring, ontstaat onvermijdelijk subtiele hunkering: het opnieuw willen zijn, hebben en ‘worden’. Het leidt tot het vasthouden aan wat niet vast te houden is. Het herhalen van wat niet herhaalbaar is.

En precies daar wordt het pad subtiel ondergraven. Want bevrijding is niet het verkrijgen van iets bijzonders, maar het

beëindigen van het grijpen. Het is het loslaten — het volledig loslaten (paṭinissagga; pratinihsarga). Het is het passieloos worden (virāga; id.), uitdoving (nirodha; id.), bevrijding (vimutti; vimukti).

Daarom wordt het Ongeborene door de Boeddha niet 'omschreven' zoals men een meditatie-object beschrijft. Omschrijven is in de Dhamma functioneel: het helpt onderscheiden, begrijpen, oefenen, loslaten, uitdoven.

Maar het Ongeborene bevindt zich buiten het domein van wereldse objecten en kenmerken. Je kan het niet aanwijzen zoals je een gevoel aanwijst. Je kan het niet ontleden zoals je een bewustzijnsstaat ontleedt.

Alles wat beschreven kan worden, is geconditioneerd, is samengesteld, is gevormd (saṅkhata; saṃskṛta): een dhamma met kenmerken, grenzen, met een begin en een einde. Zelfs 'ruimte' (ākāsa; ākāśa) heeft een kwaliteit. Zelfs 'nietsheid' (ākāññā; ākimcanya) kan ervaren worden. Zelfs 'eenheid' (ekatta; ekatva) is nog steeds een ervaring binnen bewustzijn (viññāṇa; vijñāna).

Het Ongeborene wordt daarom niet neergezet als een object van kennis, maar als het einde van een fundamentele vergissing: het idee dat er ergens, in iets, in een toestand, in een leven, in een wordingsproces, een blijvende kern te vinden valt. Een kern, een 'ziel'.

Wat inzicht (paññā; prajñā) uiteindelijk blootlegt, is niet een verheven toestand waarin het 'zelf' zich overtreft, maar het doorzien van niet-zelf (anattā; anātman).

Het Ongeborene is niet een ervaring waarin het 'ik' een rol speelt. Het is de uitdoving van de illusie van een 'ik' dat iets moet bereiken.

Daarom is het begrip 'voorwaarde' (paccayā; pratyaya) hier zo belangrijk.

Het Ongeborene is geen bezit, geen trofee van de beoefening, geen finale meditatie-ervaring die men kan claimen.

Het is de mogelijkheid waardoor de kringloop van saṃsāra beëindigd wordt. Niet door een nieuwe staat te produceren, maar door het vuur geen brandstof meer te geven. Zolang er toeëigening is, zolang er gehechtheid is, blijft er ‘worden’.

Wanneer dit grijpen afneemt, verschijnt stilte.

Niet de stilte als meditatie-effect, maar de stilte van het niet-fabriceren, het ophouden van formaties (saṅkhāra; saṃskāra). Een stilte die niet geproduceerd wordt, omdat ze niet afhankelijk is van produceren.

Daar wordt eenvoudig zichtbaar. Niet als vereenvoudiging van technieken, maar als het verdwijnen van overbodige innerlijke spanning: de druk om iets te worden, iets te bereiken, iemand te zijn.

En in die eenvoud verschijnt ook dienstbaarheid. Niet als morele plicht, maar als natuurlijke uitdrukking van een geest die niet rond zichzelf cirkelt.

Wanneer de illusie van afgescheidenheid verzacht, wordt het vanzelf minder nodig om te winnen, te imponeren, te bewijzen, te verdedigen. Men wordt minder een project, en meer een aanwezigheid.

In het licht van liefdevolle vriendelijkheid (mettā; maitrī) en mededogen (karuṇā; id.) wordt het bestaan minder een strijd om bevestiging, en meer een stille betrokkenheid. Niet zozeer omdat de beoefenaar ‘goed’ wil zijn, maar omdat het gewicht van zelfgerichtheid niet langer alles bepaalt.

Daarom wordt het Ongeborene niet omschreven als ervaring. Ervaring kan inspireren, kan ondersteunen, kan verdiepen. Ze kan zelfs noodzakelijk zijn als oefenveld. Maar ervaring kan nooit het eindpunt zijn.

Bevrijding is niet ‘de mooiste ervaring’. Bevrijding is het einde van de drang om in ervaring identiteit te zoeken.

Het Ongeborene is geen licht dat verschijnt in de geest. Het is het uitdoven van de behoefte om licht te bezitten. Het is

geen toestand waarin men vertoeft. Het is het einde van de behoefte om te vertoeven.

Het is geen hoogste bewustzijnservaring. Het probleem is niet ‘bewustzijn’ (viññāṇa; vijñāna), maar gehechtheid (upādāna; id.). Het is datgene waardoor men ziet dat ook bewustzijnservaring niet kan bevrijden zolang bewustzijn nog wordt toegeëigend.

Daarom is het Ongeborene sober. Stil. Niet om geheimzinnig te doen, maar omdat elke beschrijving het onmiddellijk zou vervormen tot iets wat het niet is: een object in het veld van ‘worden’.

Het pad eindigt niet in een ervaring. Het pad eindigt door de ontsnapping uit wat ervaring tot gevangenis maakt.

II.37 HET GEBORENE ALS SAṆKHĀRA

Het geborene, zoals de Boeddha het aanwijst, is niet enkel het biologische geboren-worden, maar de volledige wereld van verschijnen: het telkens opnieuw ontstaan van ervaring, van lichaam en geest, van waarnemen en denken, van willen en vasthouden. Het is het domein van wording (bhava; id.), van beweging, van tijdelijkheid, van saṃsāra.

In die zin is het geborene een stroom, een proces en geen substantie, geen blijvende kern, geen ‘ziel’. Het toont zich als een onafgebroken komen en gaan waarin niets ooit definitief bezit kan worden, en waarin niets de status krijgt van een veilige grond.

Wanneer we dan vragen of het geborene gelijk is aan saṅkhāra's (saṃskāra's), raken we aan het hart van de Dhamma. Saṅkhāra draagt immers een dubbele betekenis in zich die, wanneer ze doorzien wordt, een ongewoon helder licht werpt op wat wij normaal ‘leven’ noemen.

Enerzijds verwijst saṅkhāra naar alles wat samengesteld is, alles wat geconditioneerd is, alles wat afhankelijk is van oorzaken en voorwaarden: wat door paṭicca-samuppāda (pratītya-samutpāda) ontstaat.

Anderzijds wijst saṅkhāra tegelijk op de vormende kracht zelf: de impulsen, drijfveren, intenties en tendensen die ervaring kneden, richting geven en herhalen. In deze tweede betekenis verschijnt saṅkhāra als de onzichtbare architect van wording: cetanā (id.) als wilsimpuls, als de onderliggende beweging die de stroom van bewustzijn (viññāṇa; vijñāna) telkens opnieuw kleurt en voortstuwt.

Vanuit dit perspectief kunnen we met opmerkelijke eenvoud zeggen: ja, het geborene behoort volledig tot het domein van saṅkhāra's.

Alles wat geboren is, is geconditioneerd; en alles wat geconditioneerd is, is vergankelijk (anicca; anitya), onbevredigend of kwetsbaar (dukkha; duḥkha), en niet-zelf (anattā; anātman).

Het geborene is daarom niet slechts de externe wereld, maar evenzeer deze ervaring hierbinnen: mijn lichaam en mijn gemoed, mijn herinneringen, mijn inzichten, mijn vrede, zelfs mijn stilte—zolang ze ontstaan door voorwaarden, zolang ze verschijnen en weer verdwijnen.

Zelfs de meest verfijnde toestanden, hoe zuiver en licht ze ook aanvoelen, vallen onder dezelfde wetmatigheid: wat ontstaan is, moet vergaan.

In die zin zijn saṅkhāra's geen bijkomstig onderdeel van het leven; ze zijn het domein van het geborene zelf, de stof waaruit de ervaring wordt geweven, en tegelijk de weefgetouwen die haar blijven voortbrengen.

Toch is dit niet het volledige verhaal, want de Dhamma zou van geen tel zijn indien ze geen opening zou laten. De Boeddha onderwijst niet enkel de wereld van saṅkhāra's; hij wijst ook naar wat niet tot deze orde behoort: het asaṅkhata—het Ongeconditioneerde.

Dit begrip is ongenadig precies: niet-samengesteld, niet-gevormd, niet-voortgebracht. Het is niet de 'hoogste' saṅkhāra, niet de meest volmaakte meditatie-ervaring, niet een laatste verfijning van het geconditioneerde.

Het is het einde van de betovering: het doorzien dat bevrijding (vimutti; vimukti) nooit kan ontstaan als een product, nooit kan worden samengesteld uit de ingrediënten van wording.

Het Ongeborene is daarom geen nieuwe gebeurtenis in de tijd, maar het uitdoven van de illusie dat tijd—of wedergeboorte—de sleutel van bevrijding bevat.

Het is niet iets dat je toevoegt aan het geborene, maar wat duidelijk wordt wanneer het grijpen eindigt.

Wanneer dit begrepen wordt, verandert de beoefening subtiel van aard. De beoefenaar gaat niet langer op zoek naar een uitzonderlijke saṅkhāra die finaal 'vrijheid' zal opleveren; de beoefenaar leert de saṅkhāra's te zien als

saṅkhāra's: als bewegingen, conditioneringen, patronen, echo's.

Door aandachtige (sati; smṛti) beoefening wordt zichtbaar hoe het 'ik' geen eigenaar is, maar een constructie, hoe identiteit ontstaat uit herhaling, hoe de geest voortdurend maakt en opnieuw maakt.

Dan wordt stilte geen verdienste, geen prestatie, maar een natuurlijk gevolg van niet-voeden. Eenvoud wordt geen ideaal, maar het wegvallen van overtolligheid; dienstbaarheid wordt geen ethisch project, maar een zachtheid die spontaan ontstaat wanneer de beoefenaar minder in zichzelf verstrikt zit.

Zo wordt het devies stilte-eenvoud-dienstbaarheid geen slogan, maar een rijping: stilte als helder zien, eenvoud als loslaten van toeëigening, dienstbaarheid als het vanzelf wegvallen van de drang om te bezitten.

In dat licht is het geborene inderdaad saṅkhāra: de totaliteit van het geconditioneerde leven, van ontstaan en vergaan, van opbouw en afbraak.

Maar precies omdat het zo helder gezien wordt, verliest het geborene zijn absolute claim. Het wordt transparant. Het hoeft niet bestreden te worden; het hoeft enkel herkend te worden. Elke saṅkhāra, hoe klein ook, ademt dezelfde waarheid: 'ik zal vergaan'.

En wanneer die waarheid niet langer een gedachte is, maar een directe herkenning, kantelt de verhouding tot het bestaan.

De beoefenaar leeft nog in het domein van saṅkhāra's, maar hecht er niet meer aan en neemt er geen toevlucht meer toe.

En in dat niet-toeëigenen, in dat niet identificeren, in dat niet-vasthouden, begint het Ongeborene te gloren—niet als ervaring die men bezit, maar als de voorwaarde waaronder bevrijding mogelijk wordt.

II.38 WAT NIET STERFT

Wanneer geboorte en dood worden doorzien, wordt er iets fundamenteels zichtbaar, namelijk dat een groot deel van wat wij het ‘ik’ noemen een samengestelde constructie is.

Het is een verhaal in wording (bhava; id.), een zich voortdurend herhalende, illusoire poging om stevigheid te geven aan wat van nature beweegt.

In de Dhamma wordt dit het geborene genoemd — dat wat ontstaat, verandert en vergaat — de wereld van saṅkhārā (saṃskārā): geconditioneerde processen, afhankelijk van oorzaken en voorwaarden (paccaya; pratyaya).

Het is precies dit veld dat wij doorgaans aanzien als een vaste identiteit. Maar wanneer inzicht (paññā; prajñā) rijpt, begint de beoefenaar te zien dat geboorte en dood niet zozeer biografische gebeurtenissen zijn — het begin en het einde van een levenslijn — maar momenten in bewustzijnsprocessen.

Elke gehechtheid (upādāna; id.) aan vorm, gevoel, waarneming, mentale formaties en bewustzijn — aan de khandha’s (skandha’s) — is een subtiele vorm van hergeboorte.

Niet als theorie, maar als onmiddellijke ervaring: telkens wanneer het ‘ik’ zich hecht, wordt het geboren in datgene waaraan het hecht. En telkens wanneer dat object wegvalt, breekt het ‘ik’ ermee af.

Dit is de meest tastbare uiting van dukkha: de voortdurende schommeling tussen opbouwen en verliezen, verschijnen en verdwijnen, vasthouden en (moeten) loslaten.

We geloven dat iets sterft omdat we eerst voor waar aannemen dat er iets blijvends is geboren.

Het doorzien van het proces van geboorte en dood, van ontstaan en vergaan, begint daar: in het langzaam begrijpen

van de misvatting (micchā-diṭṭhi; mithyā-dṛṣṭi) dat het ‘ik’ een bezit is, een kern, een centrum, een eigenaar. In het begin wordt dit inzicht vaak ervaren als ontluisterend. Alsof men iets verliest dat men nooit werkelijk bezat.

Maar wanneer de stilte dieper wordt, ontstaat er een helderheid die niet langer dramatisch is. Integendeel. Het wordt eenvoudig. Niet koud, maar zuiver.

De beoefenaar ziet: alles wat geboren wordt, sterft. Alles wat verschijnt, verdwijnt. Alles wat samengesteld is, is onderhevig aan anicca (anitya).

En precies omdat dit zo is, kan het niet werkelijk ‘van mij’ zijn.

Dit is anattā (anātman). Het is ‘leeg’ van eigendom, ‘leeg’ van een blijvende kern—suññatā (śūnyatā).

Zo wordt dood niet langer een probleem dat een oplossing vergt (een hemel, een ultieme werkelijkheid, een herbeleving...) maar een waarheid die wordt erkend.

Niet met woorden, niet met afkeer, maar met een stille ontvankelijkheid.

De vraag ‘wat sterft er níet?’ kan op twee manieren opkomen.

De eerste manier is die van de wereld: men zoekt iets dat blijft bestaan, een essentie die de tijd trotseert. Men zoekt een ‘iets’ dat gered kan worden.

Binnen de weg van bevrijding werkt deze vraag anders. Hier wordt niet gezocht naar een object dat overleeft, maar naar het einde van de misvatting dat er een object of zelf is dat moet overleven.

Dat is waarom de Boeddha zelden metafysische zekerheden bevestigt: hij nodigt de beoefenaar uit tot het beëindigen van de hechting, niet tot verfijning van geloof.

Wat niet sterft, is daarom geen nieuwe identiteit, maar de uitdoving van de dwaling, van de illusie, van de misvatting.

Het gaat hier niet om de poging tot creatie van een eeuwige kern, een ziel, maar het loslaten van persoonswaan — sakkāya-ditṭhi (satkāya-drṣṭi).

Wanneer geboorte en dood werkelijk worden voorzien, wordt ook duidelijk dat er iets niet aangetast raakt.

In de taal van de Pāli-canon wordt dit aangeduid als het Ongeborene (ajāta; id.), het Niet-gewordene (abhūta; id.), het Niet-geschapene (akata; id.), het Ongeconditioneerde (asaṅkhata; asaṃskṛta).

Het wordt niet opgevoerd als een ervaring naast andere ervaringen, alsof het een verfijnd meditatie-object zou zijn. Het behoort niet tot het domein van verschijnen en verdwijnen. Het valt niet onder de wetmatigheid van tijd. Het wordt niet gekleurd door begeerte en afkeer. Het is geen 'iets' dat blijft bestaan. Het is het stille einde van de drang om telkens opnieuw 'iets' of 'iemand' te (moeten) worden.

Dit is moeilijk te vatten voor een wereldling (puṭhujjana; pṛthagjana) omdat diens denken zich beweegt in vormen.

Dit denken kan zich enkel hechten aan het geborene. Het kan enkel projecteren in het veld van nāma-rūpa: naam en vorm. Maar het Ongeborene is niet naam en niet vorm. Het is niet 'hier' en niet 'daar'. Niet 'mij' en niet 'de ander'. Het is niet een licht dat gezien wordt, maar het einde van de noodzaak om iets te zien dat het verlangen sust.

In die zin is het Ongeborene niet spectaculair. Het is een stilte die niet wordt gemaakt. Een vrede die niet voortkomt uit omstandigheden. Een vrijheid (vimutti; vimukti) die niet afhankelijk is van de wereld.

Wat sterft er dus níet wanneer geboorte en dood worden voorzien? Niet de persoonlijkheid, want die was nooit meer dan een stroom van gewoontepatronen. Niet het lichaam, want dat is per definitie vergankelijk. Niet de herinnering,

want die is slechts een nuance in het veld van vergankelijkheid.

Wat niet sterft, is niet iets binnen geboorte en dood, maar dat wat er nooit aan onderworpen was.

Wat niet sterft, is het niet-toeëigenen van geboorte en dood.

Wat niet sterft, is de afwezigheid van hergeboorte in identificatie.

Wat niet sterft, is het uitdoven van *taṇhā* (*tr̥ṣṇā*), het stilvallen van *bhava*—wording—het stoppen van de drang om het leven te bezitten.

Maar dit voorzien is geen overwinning, geen heroïsche prestatie.

Het is eerder een radicale eenvoud: het herkennen dat de natuur van alle verschijnselen dezelfde is—ontstaan, veranderen, verdwijnen.

Wie dit ziet, hoeft niets meer vast te houden. Wie niets meer vasthoudt, is niet langer gebonden aan wat sterft. Niet in nihilisme, maar in openheid. Niet in onverschilligheid, maar in een diepe gelijkmoedigheid—*upekkhā* (*upekṣā*)—die de wereld niet uitsluit, maar doorzichtig maakt.

Daarom vindt het devies stilte-eenvoud-dienstbaarheid hier zijn natuurlijke plaats.

Stilte, omdat de waarheid van het Ongeborene niet te vinden is in concepten, maar in het wegvallen van de innerlijke ruis.

Eenvoud, omdat bevrijding geen opstapeling is van inzichten, maar een ontmanteling van het grijpen.

Dienstbaarheid, omdat wie de geboorte van het ego doorziet, niet langer hoeft te leven vanuit verdediging, vergelijking of zelfbevestiging.

Er ontstaat ruimte voor mildheid (*mettā*; *maitrī*), voor mededogen (*karuṇā*; id.), voor zachtmoedige aanwezigheid.

Niet als een moreel project, maar als de spontane uitdrukking van niet-hechten.

Wanneer geboorte en dood worden doorzien, is er dus geen antwoord dat het denken kan bezitten. Er is enkel een werkelijkheid die niet meer wordt vastgehouden—en precies daardoor vrij.

Wat niet sterft, is niet iets dat men kan aanwijzen. Het is dat wat overblijft wanneer alles wat aangewezen kan worden, niet langer wordt vastgehouden.

Het Ongeborene is geen troost, maar een bevrijding. Het is niet een belofte, maar een beëindiging, een uitdoving.

En in die beëindiging wordt zichtbaar dat er nooit iets was dat werkelijk geboren werd—behalve de droom van 'ik'.

Wanneer die droom uitdooft, is er geen dood meer die iemand toebehoort. Alleen het klare weten, stil en eenvoudig, dat niets ooit bezit was.

En daarin: vrede.

II.39 WANNEER HET ‘ZIEN’ OPLOST IN HET ONGEBORENE

Er is een moment in de beoefening waarop het woord ‘zien’ zijn vanzelfsprekendheid verliest. Zolang er iets te zien valt, is zien een richting: een beweging van de geest naar een object. Het oog rust op vorm, het bewustzijn raakt geluid, de aandacht volgt gedachte en gevoel.

In die beweging zit impliciet een tweedeling: hier ben ik, daar is wat ik waarneem. Dit is het domein van het geborene—van wat verschijnt, verandert, verdwijnt. Van saṅkhāra (saṃskāra): geconditioneerde processen die ontstaan uit oorzaken en voorwaarden (paccaya; pratyaya).

In dat domein is ‘zien’ bruikbaar, noodzakelijk zelfs: het verfijnt sati (smṛti), het verscherpt paññā (prajñā), het ontmaskert illusies, het verzacht gehechtheid.

Maar wat gebeurt er wanneer de beoefening niet langer gericht is op het doorzien van verschijnselen, en zich opent naar datgene wat niet verschijnt? Wat betekent ‘zien’ nog wanneer dat wat gezien wordt ongeconditioneerd is—asaṅkhata (asaṃskṛta)?

In de taal van de Dhamma wordt het Ongeborene niet ‘gezien’ zoals een object wordt gezien. Het wordt niet gevat binnen de structuur van waarneming, want waarneming behoort tot de wereld van voorwaarden. De wereld van saṃsāra.

Alles wat ‘gezien’ kan worden, heeft kenmerken: het heeft vorm, of energie, of betekenis. Het heeft een begin en een einde, hoe subtiel ook.

En zelfs als iets uiterst stil en helder aanvoelt, zelfs wanneer het lijkt op een grenzeloze openheid, blijft de vraag overeind: kan dit verdwijnen? Kan dit veranderen? Kan dit verloren gaan?

Wanneer het antwoord ja is, dan is het nog steeds een verschijnsel, nog steeds onderdeel van saṅkhāra, nog steeds binnen het veld van anicca (anitya).

Het Ongeborene—ajāta—wordt niet ‘gezien’ zoals een verschijnsel ‘gezien’ wordt, maar als de beëindiging van een bepaalde manier van kennen. Niet als een culminatie van ervaring, maar als het uitdoven van het grijpen naar ervaring.

Daarom spreekt de Boeddha over nirodha: het beëindigen.

Niet het verdwijnen van gedachten op zich, maar het uitdoven van de impuls die iets wil vastleggen als: *‘dit is het’*. Of: *‘dit is van mij’*. Het Ongeborene is niet wat men ‘ziet’ met meer scherpste, maar wat overblijft wanneer het grijpen naar scherpste ophoudt.

Het wordt niet gezien als een object, maar herkend in het wegvallen van het zien als toeëigening.

En toch: er wordt wél ‘gezien’. Maar het ‘zien’ verandert van aard, van perspectief.

Zolang er objecten zijn, is ‘zien’ een functie van viññāṇa (vijñāna): onderscheidend bewustzijn dat contact maakt met zijn wereld, iets selecteert, iets belicht, iets benoemt.

Dat ‘zien’ is verijnd en waardevol. Het is immers het instrument waarmee de beoefenaar de drie kenmerken (tilakkhaṇa; trilakṣaṇa) herkent: anicca (anitya), dukkha (duḥkha), anattā (anātman). Dit instrument ‘ziet’ de onstabiele aard van alles wat ontstaat. Het ‘ziet’ de onvolkomenheid van alles wat niet blijft. Het ‘ziet’ de leegte van het ‘ik’ dat denkt te bezitten, te sturen, te worden.

Maar wanneer het Ongeborene wordt aangeraakt—of beter: wanneer de voorwaarden wegvallen—dan blijkt dat ook ‘zien’ zelf een constructie is. ‘Zien’ is niet enkel een venster; het is een activiteit. Het is een subtiele constructie waarin de wereld als ‘wereld’ wordt samengesteld. Het is de geest die een domein creëert van binnen en buiten, van waarnemer en waargenomene.

Zelfs het meest spirituele ‘zien’ kan nog een stil verlangen verbergen: het verlangen om het ultieme te ervaren. En daarin ligt de laatste valstrik.

Want wat ervaren wordt, hoe miniem ook, behoort tot het domein van ervaren. Alles wat gekend wordt als object, is nog object, is een door een veelvoud van voorwaarden samengesteld verschijnsel.

In dat licht wordt ‘zien’ bijna een te grof woord. Het wekt de indruk dat er iemand is die kijkt. En precies die ‘iemand’ is wat in de diepte wordt doorzien. In de taal van het bevrijdingspad is dat het uitdoven van ahaṅkāra en mamaṅkāra: het maken van een ‘ik’, van een ‘mijn’. ⁷⁷

Wanneer die beweging stopt, wordt niet alleen het lijden lichter—ook de wereld wordt transparanter. Er blijft verschijnen, maar er is geen eigenaar meer van de verschijning, geen bezitter die er beslag op legt. Er blijft weten, maar er is geen centrum meer, geen kern, geen ‘ziel’.

Wat betekent dit ‘zien’?

Het betekent: helderheid zonder grijpen. Aanwezigheid zonder project. Weten zonder naam.

Het Ongeborene is niet een object dat verschijnt in het veld van de geest; het is de uitdoving van het veld waarin objecten als absoluut worden beschouwd. Het is niet een ‘ervaring’ die toegevoegd wordt aan het leven. Het is iets anders: het is het wegvallen van de illusie dat bevrijding nog iets moet toevoegen.

In die zin is het Ongeborene de voltooide eenvoud.

Geen versiering. Geen extra laag. Geen metafysica. Enkel het stilvallen van de brandstof: gehechtheid (upādāna; id.). En waar geen brandstof is, is er ook geen vuur meer. Dat is nibbāna (nirvāṇa): het uitdoven. Niet het uitdoven van het leven, maar het uitdoven van het misverstaan, van verkeerde visie (micchā-diṭṭhi; mithyā-dṛṣṭi). Niet het uitdoven van gevoelens, maar het uitdoven van identificatie.

Het ‘zien’ dat hierbij hoort, is geen ‘zien’ dat iets grijpt, maar een ‘zien’ dat niets uitsluit. Het is een zacht, volledig doorzichtig aanwezig-zijn dat niets probeert te bewaren, niets probeert te bezitten.

Het is alsof het oog niet langer zoekt naar vorm, maar rust in vormloosheid zonder daarvan een vorm te maken. Het is alsof de geest niet langer probeert te begrijpen, maar begrijpt door niet langer te willen begrijpen. Paññā (prajñā) wordt dan geen activiteit, maar een vanzelfsprekende helderheid. Sati wordt geen techniek, maar natuurlijke eenvoud. Spontaan.

Dit is moeilijk te verwoorden omdat taal zelf geconditioneerd is. Elk woord maakt onderscheid. Elk onderscheid doet iets ontstaan. Maar misschien kan het als volgt verwoord worden: wanneer het Ongeconditioneerde zich ontvouwt, is 'zien' geen beweging meer. Het is het einde van beweging, het einde van ontstaan en vergaan, van verschijnen en verdwijnen. Het is het einde van de neiging om de werkelijkheid in twee te snijden: hier de waarnemer, daar het waargenomene.

Daarom klinkt in de boeddhistische overlevering het woord dassana (darśana)—zien—niet als het kijken naar een object, maar als het doorbreken van een sluier. Niet 'zien' wat er is, maar 'zien' dat er niets te bezitten valt. Niet zien als kennis, maar als bevrijding.

Bevrijding (vimutti; vimukti) ontvouwt zich niet door het vinden van het Ongeborene, maar door het loslaten van het zoeken.

Wat blijft er dan over?

Geen spectaculair licht. Geen visioen. Geen beloning. Alleen de stille eenvoud waarin niets meer hoeft te worden toegevoegd aan dit moment.

Het Ongeborene wordt dus niet 'gezien' als een nieuwe horizon, maar wordt herkend als datgene wat nooit afhankelijk was van ontstaan of vergaan. Het is geen object tussen objecten. Het is dat wat niet ontstaat, en daarom ook niet kan vergaan.

Wanneer deze herkenning diep wordt, verliest 'zien' zijn aantrekkingskracht. Het oog wordt onschuldig. De geest sober.

De beoefening wordt dienstbaarheid: niet omdat er iets moet, maar omdat er geen 'ik' meer is die zich moet manifesteren en beschermen. Geen verdediging. Geen verhaal. Geen behoefte om te tonen of te bewijzen.

Stilte wordt geen afzondering meer, maar de grondtoon.

Eenvoud wordt geen keuze, maar iets dat zich vanzelf ontvouwt wanneer de drang naar meer wegvalt.

En dienstbaarheid wordt geen rol, maar een natuurlijke beweging van een geest die niets meer hoeft te verdedigen.

En dan wordt ook duidelijk wat 'zien' (dassana; darśana) uiteindelijk betekent: niet méér waarnemen, maar minder vasthouden. Niet méér begrijpen, maar méér loslaten. Niet het Ongeborene tot ervaring maken, maar de geest bevrijden van de neiging om alles tot een object te herleiden.

II.40 HET EINDE VAN DE HOOP OP EEN ANDER LEVEN

Er leeft in de mens een oeroud patroon: de vlucht uit het nu, weg uit dit leven, uit deze naakte kwetsbaarheid. Soms is dit patroon luid en zichtbaar, als onrust, als hunkering, als klacht. Soms is het verfijnd en spiritueel: als hoop. Hoop op een ander bestaan, op een andere innerlijke toestand, op een andere wereld—zuiverder, verhevener.

En precies daardoor blijft het innerlijk zoeken zich voortzetten, als een pelgrimstocht door het geconditioneerde (saṅkhata; saṃskṛta) in de hoop om het Ongeconditioneerde (asaṅkhata; asaṃskṛta) te 'vinden'.

In veel spirituele verhalen wordt verlichting voorgesteld als iets dat de yogi bereikt, als het resultaat van beoefening. Na een weg van discipline, zuivering en groei komt men uiteindelijk aan bij een verhoopte terminus.

Maar wie goed kijkt, ziet dat het Ongeborene (ajāta; ajāta), het Ongeconditioneerde (asaṅkhata; asaṃskṛta), niet kan worden bereikt alsof het een plaats is, een toestand, een ervaring.

Want alles wat bereikt wordt, verschijnt als iets dat ontstaat —en wat ontstaat, behoort tot het domein van geboorte en dood, tot het domein van komen en gaan.

Het Ongeborene is echter geen resultaat in de tijd.

Daarom ligt het kantelpunt niet in het grijpen naar iets nieuws, maar in het beëindigen van dat subtiele innerlijke contract dat zegt: *'dit moment is onvoldoende; er moet méér zijn'*.

Deze zin wordt zelden uitgesproken, maar klinkt als een ondertoon in elk streven. Dit is de wortel van het projectmatige bestaan: het leven wordt een middel, een doorgang, een ladder.

Maar zolang er een ladder is, blijft de beoefenaar vastzitten in het domein van 'worden' (bhava; id.). Zolang er hoop leeft

op 'iets anders', is er een vorm van dorst (taṇhā; tṛṣṇā), hoe verrijnd en verheven ook.

Wat sterft in inzicht is niet het leven zelf, maar de gedachte dat het leven 'ergens anders' moet uitmonden om volledig te zijn.

Verlichting is niet een overwinning op het bestaan, maar het einde van het innerlijke verzet tegen de eenvoud van wat verschijnt. Het is het uitdoven van de hoop als laatste sluier: de hoop die zelfs het spirituele pad besmet met een toekomst.

In die zin is verlichting een radicale ontmanteling van de illusie van de zoeker.

En wanneer die hoop ophoudt, houdt ook de geest op met marcheren. Dan is er geen vooruitgang meer nodig. Geen terminus. Geen hemel. Geen wedergeboorte. Geen herbeleving. Geen spirituele triomf.

Alleen het stille herkennen (paccavekkhaṇa; pratyavekṣaṇa)⁷⁸ dat alles wat geboren wordt, vergankelijk is (anicca; anitya), onbevredigend wanneer men eraan hecht (dukkha; duḥkha), en zelfloos, zonder vaste kern, zonder 'ziel' (anattā; anātman).

Wat uit dit inzicht oplicht, is geen nieuwe plaats, geen nieuwe toestand, geen nieuwe ervaring, maar een innerlijk stilstaan.

De verschijnselen blijven komen en gaan, maar de geest houdt op zich ermee te identificeren. Er is een helder niet-meebewegen met hetgeen op elk moment tot nieuw bestaan komt—en precies daarin wordt het Ongeborene herkenbaar: niet als iets dat verschijnt, maar als dat wat vrij is van verschijnen.

Het devies stilte-eenvoud-dienstbaarheid krijgt hier zijn diepste betekenis.

Stilte, omdat het spiritueel narratief—het innerlijke commentaar, met zijn geconditioneerde verhalen en drama's—stilvalt.

Eenvoud, omdat er niets meer hoeft.

Dienstbaarheid, omdat het hart niet langer in beslag wordt genomen door het eigen project—en dus beschikbaar wordt. Niet als morele verdienste, maar als natuurlijk gevolg van het loslaten.

Het Ongeborene is niet datgene waar de yogi naartoe gaat. Het is wat zichtbaar wordt wanneer het gaan zelf ophoudt. Wanneer de hoop op iets anders dan dit leven zoals het is, uitdooft. Wanneer de geest niet langer onderhandelt met het heden.

Dán hoeft het leven niet door iets metafysisch te worden aangevuld. Er is alleen de uitdoving van het innerlijk wegvluchten. En daarin: vrede (upasama; id.), bevrijding (vimutti; vimukti), het Ongeconditioneerde—niet als bezit, maar als ontwaakte afwezigheid van grijpen.

II.41 HET ONGEBORENE IS GEEN EINDPUNT

Wanneer men over het Ongeborene spreekt, sluipt vaak een misverstand binnen. Het Ongeborene wordt dan voorgesteld als het eindpunt van een pad. Als een resultaat. Als een terminus. Alsof men stap voor stap vooruitgaat, en op een bepaald moment aankomt.

Alsof uitdoving (nibbāna; nirvāṇa) de uitkomst is van een proces dat zich voltrekt in de tijd. Deze manier van kijken is begrijpelijk, maar zij is misleidend. Het is een misvatting (micchā-diṭṭhi; mithyā-dṛṣṭi). Het maakt van het Ongeborene opnieuw iets dat in het domein van ontstaan en vergaan thuishoort—het domein van saṃsāra.

Het Ongeborene is geen resultaat. Het is geen object van verwerving. Het is geen ‘toestand’ die de beoefenaar zich heeft eigen gemaakt en ‘bezit’. Het is geen ervaring die men kan vasthouden, herhalen of oproepen. Zodra het Ongeborene zo begrepen wordt, wordt het gereduceerd tot het geconditioneerde (saṅkhata; saṃskṛta): iets dat ontstaat en dus ook weer verdwijnt (uppāda-vaya; utpāda-vyaya).

Het Ongeborene verwijst naar het Ongeconditioneerde (asaṅkhata; asaṃskṛta) dat niet onderworpen is aan ontstaan en vergaan.

Daarom is het juist om te zeggen: het Ongeborene is geen eindpunt, maar een ontvouwing. Niet omdat het iets mystieks zou zijn, maar omdat het niet verschijnt als het resultaat van een proces. Het ontvouwt zich spontaan wanneer het proces van ‘worden’ (bhava; id.) voorzien is.

Zulk ‘doorzien’ is geen intellectueel begrijpen. Het is een directe helderheid—inzicht—waardoor de geest (citta; id.) niet langer misleid wordt door haar eigen projecties.

De ongeoefende geest is geneigd om van alles een project te maken. Ook van bevrijding. De geest maakt van beoefening een traject, een opbouw, een constructie. Hij maakt van inzicht een bezit. En hij maakt van nibbāna

(nirvāṇa) een soort eindstation. Dit is precies de beweging van de geest die zelf nog onder bhava valt.

Het zoeken naar een eindpunt is een vorm van ‘worden’.

Het verlangen om te ‘arriveren’ is een subtiele vorm van dorst (taṇhā; tṛṣṇā). Zelfs de gedachte ‘*ik ben op weg naar het Ongeborene*’ creëert een verfijnde vorm van hechting (upādāna; id.).

Wat dit nog geraffineerder maakt, is dat ook spirituele begeleiding deze beweging niet altijd herkent.

De taal van het pad wordt dan onbewust een taal van vooruitgang, van bereiken, van aankomen. Met de beste intenties wordt nibbāna dan voorgesteld als een doel binnen de tijd, als een toestand die men ‘kan’ behalen. En precies daardoor blijft de geest, zonder het te merken, verder bewegen binnen het ‘worden’—alsof het Ongeborene een resultaat is, terwijl het juist zichtbaar wordt wanneer het ‘worden’ doorzien is.

Wie werkelijk beoefent, ontdekt dan ook dat het pad niet bestaat om ‘ergens aan te komen’, maar om te doorzien wat zich hier en nu voordoet. Dat doorzien wordt mogelijk wanneer de geest voldoende gezuiverd is door sīla (śīla), gestabiliseerd door samādhi (id.) en geopend door paññā (prajñā).

Maar ook dit mag niet verkeerd begrepen worden. Deze drie zijn geen stappen naar een eindpunt. Het zijn voorwaarden waardoor de geest in staat wordt gesteld om het geconditioneerde als geconditioneerd te herkennen.

Wanneer de geest helder begint te zien, wordt duidelijk dat het bestaan dat ‘ik’ genoemd wordt in werkelijkheid een voortdurend proces is. Het is geen vast gegeven. Het is wording. Het is bhava. Een stroom van verschijnselen die afhankelijk ontstaan (paṭicca-samuppāda; pratītya-samutpāda).

Binnen die stroom verschijnen lichamelijke en mentale processen. Ze komen op. Ze veranderen. Ze verdwijnen. En

bij nader zien blijkt dat er nergens een kern te vinden is die men ‘zelf’ —een ‘eeuwige ziel’ —kan noemen.

Anattā (anātman) wordt dan geen leerstelling maar een evidentie.

Op dat moment wordt ook de fundamentele vergissing zichtbaar: de geest probeert stabiliteit te vinden in wat instabiel is. Hij probeert zekerheid te bouwen op vergankelijkheid. Hij probeert identiteit te hechten aan veranderlijke processen.

Daardoor wordt zichtbaar dat dukkha (duḥkha) niet ligt in het bestaan zelf, maar in de poging om het vergankelijke (anicca; anitya) toe te eigenen en te controleren. Niet omdat alles lijden is in een emotionele zin, maar omdat deze poging onvermijdelijk in conflict komt met de realiteit van vergankelijkheid.

Het Ongeborene verschijnt niet als een ‘nieuw hoofdstuk’, een ‘verlengstuk’, een ‘hemel’ binnen deze stroom. Het verschijnt als dat wat zichtbaar wordt wanneer de geest het proces volledig doorziet en het ‘worden’ niet langer voedt.

Dit ‘niet voeden’ is essentieel. Want ‘worden’ houdt zichzelf in stand door voeding (āhāra; id.). Niet enkel door grove begeerte, maar vooral door subtiele identificatie. Door het vasthouden aan ideeën. Door het verlangen om ‘iets’ te zijn. Door het verlangen om ‘iets’ te bereiken. Wanneer die voedingsstroom stopt, stopt ook de drang om eindpunten te construeren.

Daarom is nibbāna geen eindpunt, geen terminus. Het is nirodha (id.): het ophouden, het uitdoven. Niet van leven, maar van taṇhā. Niet van aanwezigheid, maar van fabricatie. Niet van waarneming, maar van toeëigenen —het ‘in bezit nemen’, het ‘van mij maken’.

Het is het ophouden van de geest om steeds opnieuw een ervaringswereld te construeren waarin hij zichzelf moet positioneren. Het is het ophouden van het ‘ik’-project. Het is het ophouden van de reflex om het geconditioneerde tot fundament te verheffen.

Wanneer men zegt dat het Ongeborene zich ontvouwt wanneer het ‘worden’ doorzien is, betekent dit dus iets heel concreets.

Het betekent dat er zich een helder zien ontvouwt waarin de geest niet langer iets wil toevoegen. Niet meer wil verbeteren. Niet meer wil afronden. Niet meer wil aankomen.

Waarom?

De geest ziet ontstaan als ontstaan. Hij ziet vergaan als vergaan. Hij ziet dat alles wat samengesteld is (saṅkhata; saṃskṛta) geen vaste grond kan zijn. En in dat zien verdwijnt de noodzaak tot zoeken.

Het devies stilte-eenvoud-dienstbaarheid volgt hier vanzelf uit.

Stilte ontstaat wanneer de geest niet langer opgaat in innerlijke commentaar, streven en vergelijking.

Eenvoud ontstaat wanneer constructies wegvallen en ervaring niet langer wordt opgeblazen tot verhaal of drama.

Dienstbaarheid ontstaat wanneer de geest niet langer rond zichzelf draait. Niet als ideaal, maar als gevolg van het wegvallen van zelf-projectie. Wanneer de geest niet meer gevangen zit in het ‘ik’, wordt handelen vanzelf lichter, soberder en zuiverder.

Het Ongeborene is dus geen terminus.

Niet omdat er geen bevrijding zou zijn, maar omdat bevrijding niet begrepen kan worden als een eindpunt in tijd. Het is geen afronding van een zoektocht. Het is de beëindiging van de misvatting dat een odyssee nodig was.

Het Ongeborene is uitdoven. Niets meer, niets minder. Punt.

II.42 BETEKENIS ZONDER KERN

Alles wat verschijnt heeft iets onweerstaanbaars. Het trekt de geest (citta; id.) naar zich toe, alsof het iets bevat dat behouden kan worden. Alsof het een vaste kern in zich draagt. Alsof het meer is dan een tijdelijke vorm.

Zo wordt het leven voortdurend gelezen als een verhaal dat zich voortzet, als een samenhang die een betekenis bezit die men kan grijpen—waaraan men een wereldbeeld kan ophangen met een eeuwigheidslabel.

Als een misvatting maar dikwijls genoeg herhaald wordt, krijgt zelfs het tijdelijke een schijn van eeuwigheid.

Maar wie aandachtig kijkt, ziet iets anders.

Geen kern. Geen bezit. Geen stabiliteit. Alleen verschijnen en verdwijnen, oplichten en uitdoven. Niet als theorie, maar als ervaring.

Het is precies dat wat de Boeddha steeds opnieuw benadrukt: dit is vergankelijkheid (anicca; anitya). Dit is onbeheersbaarheid, dit is onbevredigendheid (dukkha; duḥkha). Dit is zelfloosheid (anattā; anātman).

Wat men wereld noemt, is een stroom van voorwaarden (paccaya; pratyaya)—een spel van afhankelijkheden (paṭicca-samuppāda; pratītya-samutpāda)—zonder eigenaar, zonder centrum, zonder blijvend fundament.

En toch... zijn deze uitgekleden verschijnselen niet zinloos.

Hun betekenis ligt niet in wat ze vroeger beloofden, maar in wat ze in het heden onthullen. Ze zijn betekenisvol omdat ze ons tonen dat ze ontstaan (uppāda; utpāda) en vergaan (vaya; vyaya).⁷⁹

Alsof elk verschijnsel een spiegel is: niet om ons een identiteit te geven, maar om ons te tonen dat er nergens een kern te vinden is.

Elk verschijnsel laat enkel de stroom van voorwaarden zien, het spel van verschijnen en verdwijnen—en precies daarin ligt zijn stille waarheid. Wat in die spiegel verschijnt, is nooit het Onveranderlijke, maar altijd het Wordende (bhava; id.).

Wanneer dit wordt gezien, verschuift er iets in de geest.

Dan hoeft men het leven niet langer vast te grijpen om het te laten tellen. Dan wordt zelfs het tijdelijke waardevol, juist doordat het vluchtig is. Niet omdat het ‘iets moet worden’, maar omdat het ons helpt te doorzien dat niets hoeft te ‘worden’.

Betekenis wordt dan geen bezit meer, geen project, geen trofee van inzicht—maar een zachte helderheid die in elk moment kan oplichten, precies door het loslaten van claim en verwachting.

Het is alsof het bestaan zichzelf, in zijn vergankelijkheid, langzaam aan de werkelijkheid begint terug te geven. Niet als troost, niet als beloning, maar als de ontmanteling van illusie.

Want wat men meestal betekenis noemt, is vaak gehechtheid in verfijnde vorm: een subtiele poging om het Wordende te laten dragen wat het niet kan dragen.

Wat houdt dat in?

Men vraagt stabiliteit aan wat geen stabiliteit bevat.
Men vraagt identiteit aan wat geen identiteit bezit.
Men vraagt vastheid aan wat van nature beweegt en stroomt.

En toch is er iets wonderlijk eenvoudigs: precies omdat verschijnselen geen kern hebben, kunnen ze gezien worden zoals ze zijn. Er hoeft niets verdedigd te worden, niets afgerond, niets vastgezet.

Door dat inzicht verliest de geest zijn drang om telkens opnieuw ‘iets’ of ‘iemand’ te worden. Het proces van wording—dat zich vermomt als een ‘ik’—wordt transparant. Het wordt herkend als een beweging zonder eigenaar.

En dat is juist dienstbaarheid: de werkelijkheid niet gebruiken om jezelf te bevestigen, maar haar laten tonen wat waar is.

Elk verschijnsel, hoe minimaal ook, draagt dezelfde stille aanwijzing in zich: • *Dit is niet van mij, dit ben ik niet, dit is niet mijn zelf.* • ⁸⁰

Niet als formule, maar als inzicht dat zich in stilte ontvouwt, telkens wanneer de geest ophoudt zichzelf te zoeken in wat voorbijgaat.

Wanneer vergankelijkheid werkelijk doorzien wordt, verliest ze haar dreiging. Ze wordt zuiver. Ze wordt doorzichtig. Niet omdat men er vrede mee sluit in de vorm van een gedachte, maar omdat de geest niet langer probeert te wonen in wat geen woning kan zijn.

Het wordende (bhava; id.) wordt gezien als wordende. Het samengestelde (saṅkhata; saṃskṛta) als samengesteld. En precies daar, in die helderheid, opent zich een poort die geen poort is.

Want wanneer niets nog vastgehouden wordt, blijft zichtbaar wat niet gemaakt is. Niet ontstaan. Niet opgebouwd. Niet samengesteld.

Dit is het Ongeborene, het Ongeconditioneerde.

Het Ongeconditioneerde (asaṅkhata; asaṃskṛta) laat zich niet grijpen, niet benoemen, niet bezitten. Het kan zelfs niet gezocht worden, want elke zoekbeweging is een beweging van ‘worden’.

Wanneer het ‘worden’ doorzien is, kan de zoektocht stoppen. Dan ontvouwt zich dat wat nooit verschenen is als verschijnsel, en dus ook niet kan verdwijnen.

Het Ongeborene (ajāta; id.), het Niet-gewordene (anutpanna; id.), niet als eindpunt, niet als resultaat, niet als terminus—maar als datgene wat zichtbaar wordt wanneer alle misvattingen rond kern en stabiliteit zijn uitgezuiverd. Niet

door ernaar toe te gaan, maar door niet langer af te dwalen
in wat komt en gaat.

In dat heldere zien ontvouwt zich bevrijding (vimutti; vimukti).
Stil. Eenvoudig. Zonder triomf. Alsof de geest niet langer
probeert te wonen in wat geen vaste grond kan zijn. ⁸¹

II.43 RUIMTE ALS ONTMANTELING

Hoe langer ik in ruimte (ākāsa; id.) rust, hoe stiller de wereld in mij wordt. Niet omdat er minder verschijnt, maar omdat het verschijnen zijn belang verliest. Alsof in die openheid zichtbaar wordt dat niets in dit bestaan bedoeld is om vast te houden. Wat ooit als een stevig fundament voelde, openbaart zich steeds meer als een tijdelijke vorm: een patroon dat komt en gaat.

Het verbijstert me steeds meer hoe snel een mens zijn bestaan tot iets vast en betrouwbaars wil maken. Zelfs wanneer vergankelijkheid wordt erkend, zelfs wanneer de Leer van de Boeddha werd geproefd, blijft er vaak een subtiel zoeken naar houvast aanwezig.

We willen dat iets blijvend en dragend is.

En soms geloven we dat dit fundament in de beoefening zelf te vinden is. Dat meditatie ons zal beschermen. Dat inzicht een vaste grond wordt. Dat ‘het Pad’ ons kan vrijwaren van onzekerheid.

Ruimte bezit echter geen belofte. Ze is open, onpersoonlijk, niet te verleiden. En precies daardoor wordt ze een spiegel. In die spiegel wordt zichtbaar dat zekerheid een constructie is: een vergeefse poging om het veranderlijke te fixeren.

Wanneer ik in die openheid verblijf, tonen de elementen van ervaring zich zoals ze zijn: niet als bezit, maar als verschijning.

Alles wat ik ooit voor solide hield, vloeit weg.

Lichaam en vorm (rūpa; id.). Gevoel, gewaarwording (vedanā; id.). Waarneming (saññā; saṃjñā). Wilsformaties (saṅkhārā; saṃskārā). En ook bewustzijn (viññāṇa; vijñāna) dat zo gemakkelijk als ‘de waarnemer’ wordt beschouwd.

Maar ook bewustzijn ontstaat, verandert en vergaat. Ook in dit menselijk allerheiligste blijkt elke stabiliteit zoek.

In zulke momenten worden de vijf aggregaten (pañca-khandhā; pañca-skandhāḥ) geen schema, maar een doorleefde waarheid.

Er blijkt geen 'ik' te bestaan dat dit alles draagt. Er is enkel een proces van ontstaan en vergaan. En wanneer dat zien rijpt, verliest de wereld haar hardheid. Niet omdat zij minder werkelijk wordt, maar omdat zij zich toont als proces.

Dan wordt vergankelijkheid (anicca; anitya) geen gedachte, maar een smaak. Alles beweegt. Alles komt en gaat. Niet als tragedie, maar als eenvoud. Verschijnen, verdwijnen, verschijnen. Zonder commentaar. Zonder oordeel. Zonder kern.

Dan blijkt dat de zoektocht naar stabiliteit nooit neutraal was. Zodra zekerheid begint te verdwijnen, wordt zichtbaar hoezeer ik zekerheid nodig had. Hoezeer ik haar zocht. Hoezeer ik haar wilde creëren.

In die openheid wordt zichtbaar wat ik anders liever niet zie. Niet grof, niet luid, maar als een zachte onthulling.

Motivatatie (chanda; id.) is niet blijvend. Ze kan helder zijn, warm en eenvoudig. Maar ze kan evengoed fluctueren, verkleuren, zichzelf zoeken. Ook motivatie is een verschijnsel: afhankelijk, veranderlijk, vergankelijk.

Energie (virīya; vīrya) is evenmin altijd zuiver. Ze kan krachtig en toegewijd zijn, maar zich tegelijk vermengen met streven, met controle, met resultaat, met het stille verlangen om iemand te worden.

Trots (māna; id.) kan zelfs in een verfijnde meditatie-atmosfeer als een sluier aanwezig zijn: de drang om te streven, om te slagen, om te bevestigen dat dit 'mijn' pad is.

Dat is geen mislukking. Het is gewoon de werking van het geconditioneerde.

Een mens wordt niet enkel door grof verlangen bewogen, maar ook door subtiele structuren van identiteit. Daarom is inzicht niet alleen het zien van verschijnselen, maar ook het

doorzien van de innerlijke beweging die van verschijnselen een thuis wil maken.

Ruimte brengt hierin geen strijd, geen correctie. Ze brengt transparantie. Ze laat zich niet ompraten. Ze toont eenvoudig: alles wat je wil vasthouden, glipt uit je handen.

Dan verschijnt een ontroerende waarheid: zelfs beoefening (paṭipatti; id.) kan een vorm van houvast worden. Zelfs meditatie kan een schuilplaats worden. En op dat punt wordt vastklampen (upādāna; id.) bijna onzichtbaar in zijn geraffineerdheid.

Het hecht zich niet langer aan zintuiglijk plezier of aan meningen, maar aan stilte, aan concentratie, aan helderheid, aan de droom van voltooiing—aan het idee dat ‘ik’ een spirituele weg bewandel die mij iets definitief vast zal geven.

In die openheid wordt dat verhaal onderbroken. Het wordt dun. Het wordt doorzichtig. En daarin verschijnt een onverwachte eenvoud: niets hoeft nog gebruikt te worden om zekerheid te bouwen.

Zelfs de Leer wil niet tot identiteit verharden. Ze wil bevrijden, niet bevestigen, niet hechten.

Wanneer dit duidelijk wordt, verschuift de beoefening. Ze wordt soberder. Minder doel. Minder project. Minder ‘ik’. De beoefenaar wordt niet iemand die naar iets toe beweegt, maar iemand die leert ophouden met bouwen, met streven, met creëren.

In dat ophouden ontvouwt zich niet de rust van perfectie, maar die van ontmanteling, van loslaten. Aandacht (sati; smṛti) wordt geen techniek, maar ontplooit zich als natuurlijk aanwezig-zijn.

De geest grijpt minder, wil minder controleren, wil minder benoemen. Aandacht wordt transparant, als stille helderheid zonder claim.

Ook gelijkmoedigheid (upekkhā; upekṣā) wordt geen houding, maar een veld dat vanzelf verschijnt wanneer er

niets meer verdedigd hoeft te worden. Alsof ik minder in discussie ben met het leven. Minder in voorkeur. Niet door hardheid, maar door verzachting.

Hier krijgt leegte (*suññatā*; *śūnyatā*) een concrete betekenis. Niet als filosofie, maar als intiem weten: geen enkele ervaring wordt eigendom. Niets is kern. Niets is definitief.

Alles is afhankelijk ontstaan (*paṭicca-samuppāda*; *pratītya-samutpāda*) en daardoor niet geschikt als fundament voor wat als vast wordt gedacht.

Wat afhankelijk ontstaat, is prachtig. Het is levend, ontroerend, beminnelijk. Het verdient zorg. Maar het kan geen fundament zijn. En wanneer ik stop het tot fundament te willen maken, wordt het vrij. Dan verschijnt schoonheid zonder bezit. Liefde zonder claim. Betrokkenheid zonder kramp.

Misschien is dat juist dienstbaarheid: het leven niet vergeefs dwingen mij veiligheid te schenken, maar het leven ontmoeten zoals het is. Aanwezig zijn zonder toeëigening. Antwoorden zonder project.

In die sfeer krijgt geven (*dāna*; id.) een innerlijke diepte. Niet alleen het schenken van tijd of materie, maar het schenken van ruimte: de afwezigheid van elke claim.

Dan wordt loslaten (*paṭinissagga*; *pratiniśarga*) een natuurlijke beweging. Geen heroïek. Geen spirituele prestatie. Maar het teruggeven van wat ik mij jarenlang heb toegeëigend: zekerheid, identiteit, verhaal, ‘pad’, streven, resultaat. Het teruggeven, zelfs, van de wens om beschermd te zijn.

In die eenvoud wordt iets stiller. Niet uit onverschilligheid, maar uit wijsheid. Het is alsof ik ophoud een veilige plaats te willen bouwen binnen het domein van verschijnselen. Alsof ik begin te zien dat veiligheid niet uit controle bestaat, maar uit het einde van controle.

Hier raakt de tekst aan het Ongeborene.

Want wanneer zekerheid verdwijnt, blijft er iets over dat niet tot onzekerheid behoort. Niet als een ervaring die ik kan vasthouden. Niet als een bijzondere staat. Maar als afwezigheid van dwang. Niet-meer-gedreven-zijn. Niet-meer-vastzitten. Niet-meer-bouwen. Niet-meer-worden (bhava; id.). Niet-meer-moeten.

Dat is geen object, geen vorm, niets dat samengesteld kan worden. In Boeddha's mond is dit het Ongeconditioneerde (asaṅkhata; id.). Niet het geconditioneerde (saṅkhata; saṃskṛta)—maar dat wat niet gemaakt wordt, niet opgebouwd wordt, niet afhankelijk is van oorzaken en voorwaarden. Niet iets dat ik kan fabriceren via wil of prestatie. Maar dat wat zich ontvouwt wanneer fabriceren ophoudt.

Daarom blijft het verschil essentieel.

Ruimte is niet het Ongeborene. Ruimte behoort tot het domein van ervaring: ze wordt ervaren als verschijnen en verdwijnen. Ze kan zelfs een nieuw object van gehechtheid worden. Dan zou ze opnieuw zekerheid leveren, en dus opnieuw binden.

Maar ruimte kan wél een poort zijn. Niet omdat ze ons ergens naartoe brengt, maar omdat ze afbreekt wat ons gevangen houdt. Ze ontmantelt bezit—het verhaal van het 'ik'. Ze ontmantelt het verfijnde vastklampen (upādāna; id.) aan alles wat we heilig achten, zelfs aan onze beoefening.

Wanneer dat alles transparant wordt, wanneer het construeren stilvalt, wanneer het spirituele project oplost, dan kan het Ongeborene (asaṅkhata; id.) zich ontvouwen. Niet als triomf. Niet als 'bereiken'. Maar als stille herkenning van wat nooit gemaakt is.

In die zin is bevrijding (vimutti; vimukti) niet het bouwen van een nieuwe identiteit, maar het wegvallen van identiteit. Niet het vinden van zekerheid, maar het uitdoven van de hunkering naar zekerheid en van de innerlijke dwang om ervaring te bezitten.

II.44 NERGENS TE VINDEN, OVERAL AANWEZIG

Er is een fase in meditatie waarbij men niet langer op zoek gaat naar bijzondere ervaringen, maar naar waarheid. Niet naar extase, niet naar bekrachtiging, niet naar het verfijnen van een persoonlijke identiteit als ‘beoefenaar’.

Wat vanaf nu telt, is helderheid: het onbevreesde zien van wat zich werkelijk afspeelt in de ervaring. In die rijping verandert meditatie van techniek in ontmaskering.

Wat eerst steun gaf, wordt doorzien. Wat eerst richting gaf, wordt losgelaten.

Een van de meest subtiële aannames die in meditatie zichtbaar wordt, is de overtuiging dat bewustzijn een plaats heeft. Alsof bewustzijn ‘ergens’ zit. In het lichaam. Achter de ogen. Boven de ogen. In de hartstreek. In de adem...

Veel beoefenaars herkennen dit: zolang de geest nog onrustig is, heeft aandacht een centrum nodig. Zo’n centrum lijkt veiligheid te bieden. Het is alsof er een innerlijke citadel zou zijn van waaruit de wereld geobserveerd wordt.

Van zodra aandacht (sati; smṛti) echter zuiverder wordt en concentratie (samādhi; id.) helderder, begint dat centrum te vervagen. Het is niet langer vanzelfsprekend dat er iemand is die ‘waarneemt’. Er is waarnemen, maar waar is de waarnemer? Er is horen, maar wie hoort? Er is voelen, maar waar is de eigenaar van het gevoel?

Deze vragen worden niet opgelost door antwoorden, maar door stil te kijken. In dat kijken ontvouwt zich een merkwaardig inzicht: het ‘ik’ is geen entiteit, maar een gewoonte.

Het is een voortdurende reflex van identificatie die zich vasthecht aan khandha’s (skandha’s): aan vorm, gevoel, perceptie, mentale formaties en bewustzijn.

Wat wij ‘zelf’ plegen te noemen, is een patroon van toeëigening: ‘dit ben ik’; ‘dit is van mij’.

En waar toeëigening is, daar verschijnt ook dukkha: spanning, controle, angst, hunkering, verzet.

Zodra men deze dynamiek ziet, is anattā (anātman) niet langer een doctrine, maar een directe herkenning: het 'zelf' valt nergens te lokaliseren. Het is geen centrum, geen kern, geen punt. Het verschijnt als gedachte, als neiging, als claim. Maar wanneer men zoekt naar wat het claimt, vindt men slechts verschijnselen—vergankelijk, afhankelijk, zonder eigenaar.

Zo wordt het misverstand zichtbaar. Meditatie maakt de beoefenaar niet groter, alsof er een nieuwe identiteit ontstaat. Integendeel: ze maakt zichtbaar hoe het gevoel van een vast, stabiel, eeuwig 'ik' zichzelf voortdurend samentrekt rond een denkbeeldig middelpunt.

Wanneer die verkramping doorzien wordt, valt het centrum niet weg in leegte, maar opent het zich tot eenvoud. Er blijft een helder gewaar zijn over waarin alles verschijnt: lichaam, adem, klank, gedachte.

En juist omdat niets meer vastgehouden hoeft te worden, wordt het mogelijk om te proeven van iets dat niet gemaakt of opgebouwd wordt—een stilte die onafhankelijk is van vorm of plaats: het Ongeborene (ajāta; id.); het Ongeconditioneerde (asaṅkhata; asaṃskṛta).

Het is belangrijk dit niet te verwarren met een ervaring die zich kan herhalen of die men kan bezitten. Ook stilte kan een vorm worden waaraan de geest zich hecht.

Maar asaṅkhata verwijst niet naar een toestand die komt en gaat. Het verwijst naar dat wat zichtbaar wordt wanneer het grijpen stopt: wanneer niets meer moet worden vastgezet, benoemd of verklaard.

In die eenvoud wordt het pad niet langer iets wat je 'doet', maar iets wat zich spontaan ontvouwt zodra het 'doen' zelf zachter wordt.

In stilte kan iets eenvoudig zichtbaar worden: gewaar zijn heeft geen vaste plaats. Niet omdat het zich 'uitbreidt', maar

omdat het nergens echt vastzit. Je kan het niet aanwijzen zoals je een object aanwijst, en toch is het onmiskenbaar aanwezig. Alles verschijnt erin: adem, lichaam, klank, gedachte... Niet als bezit, maar als verschijning. Niet als 'mijn wereld', maar als een open veld van kennen.

Wie langer kijkt, merkt ook dat niets in dit veld op zichzelf staat. Niet alleen als idee, maar als directe ervaring. Dat is afhankelijk ontstaan (paṭicca-samuppāda; pratītya-samutpāda): *dit* verschijnt omdat *dat* verschijnt; *dit* dooft uit wanneer *dat* uitdooft.

Alles ontstaat in afhankelijkheid en valt uiteen. Niets blijft. Niets is eigenaar van zichzelf. Zelfs het 'ik' — dat we zo vertrouwd en zo hardnekkig koesteren — blijkt louter beweging te zijn zonder kern, een proces zonder centrum.

Ook bewustzijn, voor zover het als verschijnsel ervaren wordt, draagt diezelfde stempel: het wisselt, het verschuift, het komt op en dooft uit. Bewustzijn is niet het Ongeborene.

En precies dat zien — helder, sober, zonder decoratie — zuivert de geest.

Wanneer het grijpen (upādāna; id.) niet langer gevoed wordt, valt er iets stil. Niet door een wilsdaad (cetanā; id.), maar door het wegvallen van het ingesloten gewoontepatroon om vast te houden.

In die eenvoud ontvouwt zich het Ongeconditioneerde: asaṅkhata (asaṃskṛta). Niet als iets dat het 'ik' bezit. Niet als een staat die men kan oproepen. Maar als het loslaten van de drang om elke ervaring te bewonen als identiteit, waardoor de geest ophoudt met 'worden', ophoudt met bouwen, ophoudt met zichzelf te bevestigen.

Wat dit innerlijk verandert, is niet spectaculair, maar wel ingrijpend.

Waar het centrum zachter wordt, wordt ook de zelfzucht zachter. Er blijft handelen, spreken, zorgen, creëren — maar zachter, eenvoudiger, minder beladen. Niet omdat men 'beter' wordt, maar omdat het minder rond het 'ik' draait.

Stilte, eenvoud, dienstbaarheid: niet als idealen, maar als natuurlijke ontplooiing van een geest die helder ziet.

En zo wordt meditatie inzicht: dat de beoefenaar zich nergens aan hecht, omdat er nooit een werkelijk middelpunt was. Wat vast leek, was slechts een gedachte. Wat begrensd leek, was louter perspectief.

Wanneer dat doorzien wordt, blijft open aanwezigheid over —niet te lokaliseren, maar steeds aanwezig.

II.45 HET ONGEBORENE EN DE ILLUSIE VAN OVERDRACHT

Wanneer het Ongeborene aangeraakt wordt, is er niets wat overgedragen kan worden. Met 'overdracht' bedoel ik: het doorgeven van vormen — namelijk: woorden, rituelen, bevoegdheden, tekens van erkenning — van één persoon naar een ander binnen de conventionele sfeer (sammuti-sacca; samvṛti-satya).⁸²

Waarom niet?

Omdat overdracht een drager, een object en een ontvanger veronderstelt. Maar in het licht van de uiteindelijke werkelijkheid (paramattha-sacca; paramārtha-satya) is er geen drager, geen overdraagbaar object en geen afzonderlijke ontvanger.

Binnen de Dhamma geldt daarom: wat op conventioneel niveau als 'overdracht' functioneert, kan richting geven en ondersteunen, maar het doorgeven van ultieme realisatie zelf is niet mogelijk.

Er is geen blijvend 'ik' (anattā; anātman) dat iets kan bezitten of geven, er is geen blijvend 'object' dat kan worden overgedragen (suññatā; śūnyatā) en er is geen afzonderlijke 'ander' die het kan ontvangen — want paṭicca samuppāda (pratītyasamutpāda) toont slechts onderlinge afhankelijkheid, geen lineaire overdracht.

Wat men dus 'overdracht' noemt, is bijgevolg slechts de circulatie van vormen; het is nooit het doorgeven van direct zien. Datgene wat werkelijk gezien wordt, behoort niemand toe. Direct zien laat zich niet bezitten, niet bewaren en niet overdragen.

Directe realisatie is uitsluitend innerlijk, niet extern, niet overdraagbaar. Het is geen inhoud die van hand tot hand gaat, maar enkel het oplichten van herkenning in stilte — paccattam veditabbam viññūhi.⁸³

Anders gezegd, datgene wat door ieder slechts in zichzelf gekend kan worden. Wat overblijft, is niet een 'stilte die

zichzelf herkent', maar de eenvoudige afwezigheid van toeëigening—stilte zonder eigenaar.

HET VELD “VERDIEPING”

Waar in Drempel iets mocht verstillen, en in Verheldering iets mocht loslaten, beweegt Verdieping in de richting van een stiller, eenvoudiger dragen. Niet als vooruitgang. Niet als opstap. Niet als een hoger niveau.

Verdieping duidt geen toename aan. Het verwijst niet naar méér, maar naar het transparanter worden van wat reeds aanwezig is.

De teksten in dit veld bewegen minder rond het onderzoeken van denkpatronen en meer rond het stilvallen ervan.

De nadruk verschuift niet naar een nieuw begrip, maar naar een andere kwaliteit van nabijheid: een eenvoudiger, minder beladen aanwezig zijn bij wat zich toont.

De beweging van verdieping is geen beweging naar binnen en geen afdalen naar een dieper niveau. Zij voltrekt zich eerder als het wegvallen van ruis, als het uitdunnen van alles wat tussenkomt.

Wat overblijft, is geen bijzondere toestand, geen verfijnde ervaring en geen verheven bewustzijnsstaat, maar een steeds transparanter wordend veld van verschijnen en verdwijnen.

De teksten in Verdieping willen geen inzichten produceren. Zij voegen geen nieuwe lagen toe aan wat al gedacht werd. Zij bewegen in de nabijheid van een rijpende eenvoud, waarin wat overblijft steeds minder talrijk wordt.

In dit veld weerklinken thema's als stilte, eenvoud, dienstbaarheid, leegte, ruimte, vergankelijkheid, afhankelijk ontstaan en anattā niet als conceptuele kaders, maar als vanzelfsprekende resonanties van zien.

Zij worden niet benaderd als iets dat bereikt moet worden, maar als beschrijvingen van wat zichtbaar wordt wanneer niets meer wordt toegevoegd.

Verdieping betekent hier niet: verder komen. Verdieping betekent: minder meenemen. Wat zich toont, is geen toename van betekenis, maar een afname van toeëigening.

Er wordt niet bewogen naar een ervaring. Niet naar een bewustzijnsstaat. Niet naar voltooiing.

Wat zich verdiept, is de ontvankelijkheid voor het wegvallen van toeëigening binnen wat verschijnt—een ervaren zonder centrum, zonder grens, zonder eigenaar.

De teksten blijven dicht bij wat geen naam behoeft en zich toch niet onttrekt. De teksten spreken niet over het Ongeborene als begrip, maar resoneren rond die nabijheid.

Niet om het te naderen. Niet om het te begrijpen. Maar om te verblijven, te rusten in stille aanwezigheid, in die onopvallendheid waar niets benoemd hoeft te worden.

Dit veld biedt geen route, geen uitgekiend pad. Het tekent geen verloop. Het suggereert geen volgorde.

De teksten kunnen afzonderlijk gelezen worden. Zij kunnen stil gelezen worden. Of niet gelezen worden.

Verdieping is geen fase. Geen stadium. Geen bezit. Het is een woord dat hier slechts dienst doet om iets aan te duiden dat aan woorden voorafgaat.

Waar niets meer gezocht hoeft te worden, maar ook niets wordt vastgehouden. Waar geen bevestiging nodig is, maar ook geen ontkenning.

Waar het Ongeborene niet benoemd hoeft te worden, omdat het niet afwezig kan zijn.

III.1 HET ONGEBORENE ALS DIRECT ZIEN

Wanneer ‘zien’ helder wordt, verliezen alle vormen hun gewicht en blijft slechts stilte over.

Structuren, stromingen en lineages behoren tot het veld van het geconditioneerde (saṅkhata; saṃskṛta). Zij hebben hun functie zolang gezocht wordt.

Maar het zien waarover hier gesproken wordt, rust nergens op.

Uit onwetendheid (avijjā; avidyā), uit de behoefte (taṇhā; tṛṣṇā) aan zekerheid, uit het verlangen het onvatbare te omsluiten (upādāna; id.), tracht de wereldling (puṭhujjana; pṛthagjana) de Dhamma te vangen in een vorm, het ongevormde te verpakken in een herkenbare wereldse gestalte. Wat zich zo vormt, ontstaat uit onwetendheid, neemt gestalte aan via mentale constructies (saṅkhāra; saṃskāra), en weeft daarmee de sluier die het Ongeborene verhuult.

Waar gezocht wordt naar zekerheid, wordt de bron van dat zoeken zelden gezien. Wat werkelijkheid lijkt, blijkt in dit zien een sluier van denken, geweven uit herinnering en verwachting, uit berouw en onrust (uddhacca-kukkucca).

In dat kijken lost de scheiding tussen ziener en het geziene vanzelf op. Wat overblijft, is helder weten—niet van iets, maar gewoon weten als zodanig. De geest, vrij van bezoedelingen, stralend (pabhassara citta; prabhāsvara-citta),⁸⁴ zonder zich te hechten aan wat verschijnt of verdwijnt.

De Dhamma leeft niet in woorden, maar in de onmiddellijke helderheid van ervaring. Wat ooit als leer werd opgevat, verliest zijn contouren zodra het rechtstreeks wordt aanschouwd.

Er is niets meer om vast te houden, niets meer om te verklaren. De geest rust in zichzelf, onbevangen, zonder

behoefte om te duiden of te benoemen, om te oordelen of te veroordelen.

In dat rusten verdwijnt het onderscheid tussen wereld en weg. De Dhamma wordt niet langer onderwezen of verdedigd, maar ademt vanzelf in elk verschijnsel.

Het vormloze midden, ⁸⁵ waarin alles verschijnt en verdwijnt, wordt herkend. Er wordt niet meer geleefd vanuit herinnering of verwachting, maar vanuit het onmetelijke NU—waar elke gedachte oplost nog vóór zij vorm krijgt.

In deze stilte wordt alles eenvoudig.

Er is geen pad dat bewandeld moet worden, geen doel dat bereikt moet worden, geen resultaat dat de aandacht opeist. De waarheid toont zich in haar eigen helderheid, zonder tussenkomst van denken of geloof.

De ogen zien wat altijd zichtbaar was, maar nooit herkend werd: het Ongeborene dat door alles heen schijnt, tijdloos, grenzeloos, onaangedaan.

III.2 VERGANKELIJKHEID EN HET ONGEBORENE

Wanneer de yogi—door direct inzicht (janāmi passāmi; janāmi paśyāmi) ⁸⁶—buigt voor de vergankelijkheid van alle dingen, eindigt zijn of haar verzet.

Wat ooit als bedreigend werd ervaren—het onafwendbare vergaan van wat hem/haar lief is—onthult zich als de poort naar iets veel diepers.

In het doorzien van vergankelijkheid (anicca; anitya) sterft niet het leven, maar de illusie dat het beheersbaar is.

Wat overblijft, is niet leegte in de zin van gemis, maar leegte als openheid waarin verschijnen en verdwijnen zonder strijd worden gezien. In deze openheid wordt het Ongeborene niet langer versluierd. Het wordt niet geboren, kent geen wording (bhava; id.), en vergaat niet.

Wat geboren wordt, sterft; wat verschijnt, verdwijnt. Het Ongeborene verschijnt niet, wordt niet geboren, en vergaat niet. Het is niet iets dat wij kunnen vasthouden, begrijpen of bereiken; het wordt niet aangetast wanneer alles wat vastgehouden wordt wegvalt.

Wanneer de yogi de vergankelijkheid niet langer als vijand ziet, maar als leermeester, wordt de geest stil. De yogi begrijpt dat elke vorm, elk gevoel, elke gedachte slechts een trilling is in een veel grotere stilte.

En juist in dat inzicht ontvouwt zich de innerlijke vrede waarover de Boeddha spreekt in de Udāna, 8.3:

• *Er is, Monniken, het Ongeborene, het Niet-gewordene, het Niet-geschapene, het Niet-geconditioneerde.*

Als, Monniken, dit Ongeborene, dit Niet-gewordene, dit Niet-geschapene, dit Niet-geconditioneerde er niet zou zijn, dan zou er hier [in deze wereld] geen ontkomen mogelijk zijn aan het geborene, het geworden, het geschapene, het geconditioneerde.

*Maar omdat het Ongeborene, het Niet-gewordene, het Niet-geschapene, het Niet-geconditioneerde er is, is het mogelijk te ontkomen aan het geborene, het geworden, het geschapene, het geconditioneerde! **

Het is een rust die niet afhankelijk is van omstandigheden, van voorwaarden (paccayā; pratyaya) maar wordt mogelijk doordat het Ongeborene er is.

De yogi die dit herkent, leeft niet langer gevangen tussen hoop en vrees.

De yogi weet dat het voorbijgaan van vormen niets wegneemt van wat nooit geboren werd. De rivier van verandering stroomt; het zien blijft onbeweeglijk. In dat stille zien valt angst weg, want wat niet geboren werd, kan niet sterven.

Zo toont vergankelijkheid ons niet het einde, maar de doorgang—de opening naar dat wat nooit ontstaan is, nooit verandert en nooit vergaat. Daar, in het Ongeborene, wordt duidelijk dat vrede niet gevonden wordt ondanks de vergankelijkheid, maar dankzij haar.

III.3 DHAMMAKAYA EN HET ONGEBORENE

Het begrip dhammakaya betekent letterlijk 'lichaam van Dhamma'. In de vroeg-boeddhistische traditie verwijst het begrip naar de leringen van de Boeddha.

In de Pāli-canon duidt het in de eerste plaats op de Dhamma zelf, of op de kwaliteiten die de Tathāgata belichaamt.

In de loop van de traditie wordt het soms ook in een meer contemplatieve zin gebruikt. Maar wat het ook aanduidt, het laat zich niet vangen door een concept.

Het verwijst niet naar een vorm, niet naar een entiteit, niet naar een metafysisch wezen. Het wijst niet op een afzonderlijke bestaanslaag of subtiele substantie, maar naar een dimensie van ervaren die zich opent wanneer de geest van de yogi stil is—volkomen stil—zodat deze ontvankelijk wordt voor dat wat niet gemaakt, niet gevormd, niet ontstaan is.

Zo'n omschrijving verwijst naar het Ongeborene (ajāta; id.), niet als een object van ervaring, maar als het Ongeconditioneerde dat zich ontvouwt wanneer het geconditioneerde tot rust komt.

Dhammakaya is niet iets dat je kunt bereiken, geen resultaat van enige handeling of actie. Het is eerder een transparantie in het bewustzijn waarin alles lichter wordt, ruimer, open.

Geen nieuwe toestand die geproduceerd wordt, maar een toestand waarin de geest niet langer samenklontert rond een 'ik' dat voortdurend grijpt, duwt, zoekt en benoemt.

Wanneer deze neigingen wegvallen, blijft een ruimtelijkheid over die eenvoudig aanwezig is—zonder spanning, zonder gerichtheid, zonder hechting.

Dhammakaya openbaart zich soms heel eenvoudig: als het stille besef dat de aandacht zich niet langer vastklampt aan één punt. De scherpste van focus wordt zacht, breed,

natuurlijk. Aandacht wordt niet langer gestuurd, maar ontvouwt zich. Ze groeit uit zichzelf—als een veld dat zich opent in alle richtingen tegelijk.

In het lichaam van de yogi wordt een ontspanning voelbaar, een loslaten van de subtiele druk waarmee soms geprobeerd wordt ‘te mediteren’.

Het lichaam ademt vrijer, de geest ruimer. En wat eerst slechts één punt van aandacht was, wordt geleidelijk een open ruimte waarin alles verschijnt—sensaties, gedachten, emoties, geluiden—zonder voorkeur, zonder afkeer.

Niet als een object dat gezien wordt, maar als een helderheid waarin alles eenvoudig aanwezig is: een stille transparantie die ik met het begrip dhammakaya aanduid.

Wanneer deze ruimte verder verheldert, blijkt dat zij niet geproduceerd wordt en geen beginpunt heeft binnen het geconditioneerde. Zij is er eenvoudig—niet als blijvende entiteit, maar als het afwezig zijn van conditionering.

In die helderheid ontvouwt zich het besef van het Ongeborene—dat wat niet komt en niet gaat.

Dhammakaya wijst slechts in die richting: geen doctrine, maar een stille aanduiding van directe ervaring.

III.4 DIENSTBAARHEID ALS TRANSPARANTIE

Dienstbaarheid ontstaat niet uit plicht, niet uit morele zelfverbetering, en niet uit de wil om goed te zijn.

Zij groeit uit inzicht.

Wanneer het onderscheid tussen ‘ik’ en ‘ander’ doorzien wordt als een constructie van de geest, verliest handelen zijn centrum. Wat dan plaatsvindt, is eenvoudig handelen zonder toeëigening.

Wanneer het bewustzijn ziet dat er geen blijvend zelf is dat bezit, controleert of verdient, valt de spanning tussen geven en ontvangen weg.

Wat men ‘geven’ noemt, blijkt slechts een beweging binnen oorzakelijkheid. Er is intentie, er is daad, er is gevolg—maar geen eigenaar ervan. Handelen gebeurt, zonder dat er iemand gevonden wordt die handelt.

Dienstbaarheid is daarom geen keuze in de gebruikelijke zin.

Zij is geen beslissing van een ‘ik’ dat edel wil zijn. Wanneer de neiging tot toeëigening stilvalt, wordt handelen vanzelf eenvoudig. Niet passief, niet onverschillig, maar vrij van zelfbetrokkenheid.

Zoals de wind beweegt zonder bedoeling, zo kan ook een handeling plaatsvinden zonder dat zij rond een centrum wordt georganiseerd.

Inzicht in anattā (id.) maakt duidelijk dat geen enkel verschijnsel als ‘mijn’ kan worden vastgehouden.

De Boeddha verwoordde dit kernachtig:

• *Yad aniccaṃ taṃ dukkhaṃ; yaṃ dukkhaṃ tad anattā — Wat vergankelijk is, is onbevredigend; wat onbevredigend is, is niet-zelf.* • ⁸⁷

Wanneer dit niet louter gedacht maar doorzien wordt, verliest handelen zijn toeëigenende karakter.

Er wordt geholpen waar hulp nodig is, gesproken waar spreken passend is, gezwegen waar stilte juist is—zonder dat er een innerlijke boekhouding wordt bijgehouden.

Dienstbaarheid is in die zin geen expressie van het Ongeborene (ajāta; id.), en ook geen manifestatie van het Ongeconditioneerde (asaṅkhata; id.).

Het Ongeconditioneerde handelt niet. Wat gebeurt, behoort tot het domein van het geconditioneerde. Maar wanneer inzicht aanwezig is, wordt dat geconditioneerde handelen vrij van de illusie van een doener.

Wat overblijft, is transparantie: een openheid waarin intentie en daad samenvallen zonder zelfprojectie.

Mededogen ontstaat dan niet als morele verplichting, maar als natuurlijk gevolg van het zien dat alle wezens onderhevig zijn aan vergankelijkheid (anicca; anitya), onbevredigendheid (dukkha; duḥkha) en niet-zelf (anattā; anātman).

Wie vanuit dit inzicht handelt, zoekt geen erkenning en vreest geen vergetelheid. Niet omdat hij of zij zich verheven voelt, maar omdat er geen vaste identiteit meer gevonden wordt die bevestigd moet worden.

Zo wordt dienstbaarheid stil, eenvoudig, onpersoonlijk. Zo wordt dienstbaarheid geen ideaal en geen offer, maar een vorm van helderheid in actie. Geen kosmische beweging, geen metafysische expressie, maar het natuurlijke gevolg van inzicht dat elke toeëigening doet uitdoven.

In die helderheid is er niets te bezitten en niets te verdedigen. Handelen vindt plaats binnen oorzakelijkheid, maar zonder de illusie van een blijvend centrum. Dat is de transparantie waarnaar hier verwezen wordt: niet iets dat verworven wordt, maar het wegvallen van wat nooit werkelijk van iemand was.

III.5 HET ONGEBORENE EN DE UITDOVING

Er zijn woorden die niet zozeer iets benoemen, maar eerder zachtjes een richting aanwijzen. Ajāta is zo'n woord. Het zegt niet wat iets is, maar wat het niet is. Niet-geboren. Niet-geworden. Niet-ontstaan. In deze eenvoud klinkt een diepe stilte door, alsof de taal zelf even achteruit leunt om ruimte te laten voor wat voorbij taal ligt.

Wanneer de Boeddha in Udāna 8.3 spreekt over *“het Ongeborene, het Ongewordene, het Niet-geschapene, het Ongeconditioneerde”*, dan opent hij geen nieuw concept, geen metafysisch landschap om te bewandelen.

Hij wijst naar een dimensie die niet onderworpen is aan dezelfde wetten die onze gewone wereld voortstuwen—geen oorzaak, geen ontstaan, geen vergaan. Een werkelijkheid die niet begint, en daarom ook niet eindigt.

Nibbāna (nirvāṇa) wordt vaak in één adem genoemd—als een synoniem—maar het raakt subtiel iets anders aan.

Waar ajāta wijst naar de aard van het Ongeborene, spreekt nibbāna over de realisatie ervan door uitdoving: het stilvallen van verlangen, het ophouden van verzet, het oplossen van de nevel van niet-weten.

Nibbāna is geen object dat bereikt wordt, geen toestand die toegevoegd wordt aan wie we denken te zijn. Het is het uitdoven van het vuur dat ons leven—vaak onbewust—verhit en in verwarring brengt.

Wanneer de yogi dit vuur dooft, niet als resultaat van een inspanning maar door helder inzicht, wordt niets toegevoegd en niets gewonnen.

Er valt eenvoudigweg iets weg: de versluieringen die het zicht vertroebelden. Dan wordt zichtbaar wat nooit onderhevig was aan ontstaan en vergaan. Niet omdat er iets nieuws verschijnt, maar omdat het zich spontaan ontvouwt wanneer de illusies oplossen en uitdoven.

Het gaat dus niet om het herkennen van een ander domein of een nieuwe werkelijkheid, maar om het doorzien van wat de geest in verwarring zolang omsloten hield. Wanneer de beoefenaar dit ziet, valt de last weg — en wat overblijft, is stil, eenvoudig, ongeboren.

Zo raken ajāta en nibbāna elkaar.

Ajāta beschrijft de ongeboren aard van werkelijkheid. Nibbāna beschrijft het uitdoven van datgene wat dit zicht belemmert.

Het ene wijst naar het tijdloze; het andere naar het proces van bevrijding dat tijdloosheid laat oplichten. Anders gezegd: ze vormen geen twee paden, geen twee werkelijkheden, maar twee accenten in dezelfde beweging van loslaten.

Wat in ajāta aangeduid wordt als ongeboren, toont zich in nibbāna als bevrijding: een leven dat niet langer gevormd wordt door grijpen of afstoten. Een leven dat geen centrum hoeft op te zoeken om volledig te zijn.

En misschien is dit het meest wezenlijke: het Ongeborene vraagt niet om geloof, niet om structuren, niet om een conceptuele grond. Het vraagt enkel om helderheid.

Wanneer de vergiften van onwetendheid, verlangen en afkeer uitdoven, wordt zichtbaar wat nooit ontstaan is. Niet als doel. Niet als bezit. Maar als het ontvouwen van de eenvoud van wat altijd al was.

III.6 WAAR SAṂSĀRA EN NIBBĀNA OPLOSSEN

Samsāra wordt ervaren als een kringloop: ontstaan en vergaan, aantrekken en afstoten, hoop en teleurstelling. Gedachten, emoties en begeerten rijzen op en doven weer uit volgens oorzaken en voorwaarden. In dit spel van afhankelijk ontstaan lijkt alles zich voort te zetten in de tijd.

Maar wat in de Udāna 8.3 het Ongeborene wordt genoemd, behoort niet tot deze kringloop. Het ontstaat niet, verandert niet en vergaat niet.

Het staat niet tegenover samsāra als een andere wereld, maar wordt zichtbaar wanneer het geconditioneerde zijn greep verliest.

Nibbāna (nirvāṇa) is in deze zin geen plaats en geen bestemming. Het is de uitdoving van wat de kringloop voedt: verlangen, afkeer en onwetendheid.

Wanneer deze wortels wegvallen, houdt ook het ronddraaien in verwarring op. Wat overblijft, is geen nieuwe toestand, maar het einde van conditionering.

Binnen dit uitdoven verliest het onderscheid tussen zoeken en vinden zijn betekenis. Het pad wordt niet ontkend, maar voltooid in het stilvallen van wat het noodzakelijk maakte.

De arahant is geen droomfiguur, maar iemand bij wie het vuur werkelijk gedoofd is—niet omdat hij iets heeft toegevoegd, maar omdat het grijpen is opgehouden.

Er is geen opstijgen naar een ander rijk.

Wat opkomt, komt op als geconditioneerd; wat vergaat, vergaat als geconditioneerd.

Het Ongeborene wordt niet betreden.

Het wordt niet bereikt.

Het wordt niet gevormd.

Het wordt enkel zichtbaar wanneer het geconditioneerde uitdooft.

In deze helderheid blijkt dat bevrijding geen verovering is. Zij is het einde van verwarring. Niet omdat er iets verdwijnt of iets bijkomt, maar omdat het misverstaan van wat verschijnt ophoudt.

Zo lossen samsāra en nibbāna niet in elkaar op als twee werkelijkheden, maar verdwijnt de veronderstelling dat zij gescheiden zijn. Wat zichtbaar wordt wanneer het grijpen ophoudt.

Waar conditionering eindigt, wordt het Ongeconditioneerde niet gemaakt—het blijkt immers nooit afhankelijk te zijn geweest van wat verscheen.

III.7 VERLANGEN EN WORDEN

In de stilte van aandacht wordt langzaam zichtbaar hoe verlangen en worden innig met elkaar verweven zijn. Niet als een abstract leerstuk, maar als een tastbare beweging in het hart van de ervaring zelf.

Waar verlangen oplicht, daar ontvouwt zich een neiging tot voortbestaan, tot vorming, tot herhaling. Het is alsof het leven zichzelf telkens opnieuw wil bevestigen, benoemen, vasthouden—en precies daarin wordt het proces van worden (bhava; id.) geboren.

Verlangen hoeft daarbij niet grof of luid te zijn. Vaak is het nauwelijks merkbaar: een subtiele voorkeur, een lichte spanning, een onuitgesproken verwachting.

Toch draagt zelfs deze fijnste neiging reeds de kiem van voortzetting in zich. Wat begeerd wordt, wil blijven. Wat bevrediging belooft, vraagt om herhaling.

En zo zet verlangen het wiel van bhava in beweging—het voortdurend worden van iemand, van iets, binnen tijd en vorm.

Dit ‘worden’ is geen probleem op zich. Het is de natuurlijke dynamiek van het voorwaardelijke bestaan. Maar zolang verlangen ongemerkt haar werk doet, wordt het ‘worden’ ervaren als noodzakelijk, als onontkoombaar.

Als ‘ik’.

Dan wordt het proces persoonlijk: ik moet voort, ik moet voltooiën, ik moet ‘worden’. En precies daar wordt het Ongeborene niet langer gezien, en wordt het inzicht in het Ongeborene versluierd.

Het Ongeborene openbaart zich niet als iets dat bereikt moet worden. Het verschijnt niet aan het einde van een traject van worden. Het is niet het resultaat van verfijning of spirituele accumulatie.

Het Ongeborene wordt slechts zichtbaar waar het 'worden' tot rust komt—niet door onderdrukking, maar door uitdoving.

Wanneer verlangen volledig en zonder oordeel wordt waargenomen, verliest het zijn dwingende kracht.

Niet omdat het meteen verdwijnt, maar omdat het niet langer wordt gevoed. In dat niet-voeden wordt het 'worden' transparant.

Het toont zich als beweging, niet als identiteit. Als proces, niet als bestemming.

In dat zien ontstaat een merkwaardige eenvoud. Er hoeft niets gecorrigeerd te worden. Niets hoeft anders te zijn. Het verlangen wordt gekend als verlangen, het 'worden' gewoon als 'worden', zonder verhalen, zonder drama's.

En precies daarin ligt bevrijding besloten: het besef dat dit alles verschijnt, zonder dat wat ziet zelf verschijnt.

Wat niet verschijnt en niet verdwijnt—wat niet geboren wordt en dus ook niet sterft—wordt niet gevonden door toevoeging, maar door wegnemen. Door het loslaten van de impuls om te 'worden'. Door het verzachten van de innerlijke druk om iets te zijn, te bereiken, te bevestigen.

Stilte blijkt hierin een sleutelrol te spelen. Niet als afwezigheid van geluid, maar als innerlijke niet-inmenging.

Een stilte waarin verlangen niet veroordeeld wordt, maar ook niet gevolgd. Een stilte waarin ontstaan niet bestreden wordt, maar ook niet voortgezet.

In die stilte komt een eenvoudige helderheid vrij, een weten zonder 'ik', zonder eigenaar.

Eenvoud volgt vanzelf. Waar verlangen niet langer aandringt, verliest het bestaan zijn complexiteit. Het leven hoeft niet opgelost te worden: geen project, geen reparatie, geen zelf-constructie. Het hoeft slechts geleefd te worden, zonder toeëigening. Zonder narratief. Zonder streven.

En daar, bijna ongemerkt, verschijnt dienstbaarheid. Niet als morele opdracht, maar als natuurlijke expressie. Wanneer het centrum van ‘worden’ — het ‘ik’ — wegvalt, blijft een open aanwezigheid over — beschikbaar, ontvankelijk, zonder claim.

Handelen gebeurt dan niet om iemand te worden, maar vanuit wat nooit geworden is. En zo wordt dienstbaarheid een stille vanzelfsprekendheid: ethiek (sīla; id.) groeit niet uit ‘moeten’, maar uit het wegvallen van toeëigening.

Zo wijst verlangen, paradoxaal genoeg, zelf de weg. Niet door vervulling, maar door het te voorzien. Niet door bevrediging, maar door herkenning.

In het helder zien van verlangen als bron van ‘worden’, opent zich de ruimte van het Ongeborene — altijd nabij, altijd vrij, nooit verworven.

Daarin rust het hart.
Stil.
Eenvoudig.
Dienstbaar.

III.8 VOORTSCHRIJDEND INZICHT IN HET ONGEBORENE

Dhamma wordt soms begrepen als leer, soms als methode, soms als waarheid. Maar wanneer zij niet enkel gedacht, maar werkelijk geleefd wordt, toont zij zich anders.

Dan openbaart Dhamma zich niet als iets dat vastligt, maar als een beweging van helder worden. Niet als bezit, maar als voortschrijdend inzicht.

Dit inzicht groeit niet door toevoeging, maar door loslaten.

Wat aanvankelijk wordt gezien als ervaring, wordt later doorzien als proces. Wat eerst wordt herkend als verlangen, openbaart zich subtieler als gehechtheid aan 'worden'. En zelfs inzicht zelf blijkt niet iets om vast te houden.

Zo verdiept Dhamma zich niet door meer, maar door minder.

In dit verdiepend inzicht wordt steeds duidelijker wat verschijnt en verdwijnt, en wat daaraan niet onderhevig blijkt. Alles wat vorm aanneemt, alles wat ontstaat, draagt zijn eigen verdwijnen in zich.

Wanneer dit niet louter begrepen, maar werkelijk gezien wordt, verliest het geborene zijn vanzelfsprekende zwaarte. Wat overblijft, is geen nieuwe ervaring, maar een stille helderheid die niet komt en niet gaat.

Vanuit dit perspectief wijst Dhamma niet naar een verheven vorm van bestaan, maar naar het einde van vastklampen aan het bestaan zelf.

Zij leidt niet naar vervolmaking van het 'ik', maar naar het doorzien van datgene wat nooit werkelijk 'ik' was.

In dat doorzien wordt het Ongeborene niet gemaakt of bereikt, maar eenvoudig herkend als dat wat vrij is van ontstaan en vergaan.

Daarom kan Dhamma niet worden vastgeklemd in conclusies. Waar inzicht stolt tot zekerheid, wordt het opnieuw vorm.

Waar men haar verdedigt, wordt zij iets dat beschermd moet worden.

Maar waar men bereid is te blijven zien, te blijven loslaten, blijft Dhamma levend—niet als leerstelling, maar als richtingloos helder zijn, niet langer gedreven door zoeken.

Voortschrijdend inzicht vraagt geen streven meer. Het ontvouwt zich in stilte, wanneer zoeken ontspant.

In eenvoud, wanneer niets meer toegevoegd hoeft te worden.

In dienstbaarheid, wanneer inzicht niet meer voor ‘mij’ is, maar vrij beschikbaar wordt als ruimte waarin niets vastgehouden hoeft te worden.

Zo wordt Dhamma transparant: als het geleidelijk wegvallen van alles wat het zicht op het Ongeborene versluisde.

Wat blijft, is geen antwoord, geen vorm, geen standpunt—maar een vrijheid die niet geboren werd en niet kan vergaan.

III.9 WANNEER HET GEBORENE DOORZICHTIG WORDT

Soms klinkt het bijna vanzelfsprekend: als het geborene volledig wordt doorzien, dan blijft het Ongeborene over.

Alsof er, wanneer alles wat ontstaat en vergaat (uppāda-vaya; utpāda-vyaya) helder wordt gezien, nog één werkelijkheid achterblijft—stil, onaangetast, aanwezig. Alsof het proces van ontwaken neerkomt op een soort zuivering: wanneer het vergankelijke wegvalt, blijft het Ongeborene.

Toch is deze formulering tegelijk raak én riskant.

Raak, omdat het pad inderdaad lijkt te bewegen van verwarring naar helderheid, van gehechtheid (upādāna; id.) naar loslaten (paṭinissagga; pratinissarga), van het samengestelde (saṅkhata; saṃskṛta) naar het Ongeconditioneerde (asaṅkhata; asaṃskṛta).

Riskant, omdat ‘wat rest’, wat ‘overblijft’, gemakkelijk gelezen wordt als een metafysische opbrengst: iets dat men ‘bezit’, een kern die men eindelijk vindt, een blijvend ‘iets’ dat zich toont wanneer het tijdelijke oplost.

Maar net dat is in Dhamma een subtiele valkuil: het grijpen naar het meest verfijnde object, het vastklampen aan het meest zuivere idee—het presenteren van het Ongeborene als een metafysische substantie.

Het geborene staat voor alles wat verschijnt, alles wat wordt ervaren, alles wat gekend wordt, binnen tijd. Het bestaat in de stroom van afhankelijk ontstaan (paṭicca-samuppāda; pratītya-samutpāda). Het is naam en vorm (nāma-rūpa), zintuiglijke wereld (saḷāyatana; ṣaḍāyatana), contact (phassa; sparśa), gevoel (vedanā; id.), verlangen (taṇhā; trṣṇā), vasthouden (upādāna; id.), worden (bhava; id.) en geboorte (jāti; id.), met als schaduw ouderdom en dood (jarāmaṇa; id.).

Dit is het domein van de saṅkhāra’s (id.): geconditioneerde constructies van lichaam, spraak en geest—processen die

telkens opnieuw een ‘ik’ weven, een wereld maken, een centrum suggereren, een toeëigening creëren.

Wanneer het geborene niet doorzien is, lijkt het massief en waar. Het presenteert zich als realiteit.

Maar wanneer inzicht (paññā; prajñā) verdiept—door het zien van vergankelijkheid (anicca; anitya), onvoldaanheid (dukkha; duḥkha) en niet-zelf (anattā; anātman)—begint de status van het geborene te kantelen.

Het wordt niet vernietigd, maar ontmaskerd. Niet veracht, maar doorzichtig. Niet ontkend, maar bevrijd van het gewicht dat het droeg in de greep van identificatie.

In die zin zou men kunnen zeggen: wanneer het geborene volledig wordt doorzien, blijft het Ongeborene over.

Maar het Ongeborene (ajāta; id.) is geen residu, geen laatste object dat overblijft nadat alles weggevallen is. Het is geen ding dat verborgen zat achter de vormen. Het is geen achterliggende substantie.

Het is datgene wat nooit geboren was, maar nooit werd opgemerkt zolang de geest zich verloor in wat wél geboren is.

Hier stukt de vanzelfsprekendheid van woorden. Hier wordt spreken zelf precair.

Het werkwoord ‘overblijven’ suggereert een proces in de tijd: eerst dit, dan dat. Maar het Ongeborene is niet ‘later’. Het verschijnt niet als een eindstation, niet als een terminus.

Het is het Ongeconditioneerde (asaṅkhata-dhātu; asaṃskṛta-dhātu) dat niet ontstaat wanneer de wereld stopt, maar zich ontvouwt wanneer de illusie van bezit en controle wegvalt.

Zoals stilte niet ontstaat wanneer geluid verdwijnt—maar zich ontvouwt wanneer men niet langer meegesleept wordt door geluid.

Bevrijding is daarom geen triomf van een nieuwe ervaring, maar het uitdoven (nibbāna; nirvāṇa) van de uitslaande brand van ‘worden’, het afkoelen (sītibhāva; śītibhāva) van de hartstocht (virāga; id.).

Wat ‘overblijft’ is niet een ervaring die men kan vastgrijpen, maar het beëindigen van grijpen. Niet een toestand die men kan catalogeren, maar de afwezigheid van de nood om iets te ‘worden’.

Het Ongeborene is geen antwoord, maar het stilvallen van het zoeken naar een centrum, naar een ‘ik’ dat zich steeds opnieuw wil vestigen in het geborene.

En toch—hoe eenvoudig ook—dit alles is niet louter filosofie.

Het is iets dat in de beoefening voelbaar wordt als een verschuiving in onze verhouding tot verschijnselen. Er kan nog steeds vedanā (id.) zijn, nog steeds waarneming (saññā; saṃjñā), nog steeds gedachten en herinneringen.

Maar de hardheid verdwijnt. Het geborene wordt licht. Het verliest zijn vermeende soliditeit. Het wordt een spel van verschijnselen zonder centrum en zonder eigenaar—zonder verlies.

Wanneer deze verschuiving volledig wordt doorzien, sterft het ‘ik’ niet als persoon, maar als claim. Het sterft als eigenaar, als bezitter. Het sterft als centrum.

En precies dát sterven is geen nihilisme, maar inzicht: stilte-eenvoud-dienstbaarheid als de natuurlijke ontplooiing van het niet langer voeden van zelfconstructie.

In stilte wordt niets toegevoegd. In eenvoud wordt niets versierd. In dienstbaarheid wordt niets gezocht voor zichzelf.

Wanneer het geborene volledig wordt doorzien, blijft niets over—en juist daarin wordt helder wat nooit geboren was. Geen object. Geen bezit. Maar vrijheid.

Het Ongeborene is niet wat men vindt, maar wat men niet meer hoeft te zoeken. Het is dat wat nooit geboren werd, en

daarom ook nooit sterft—niet als troost voor de persoon,
maar als bevrijding van de dwaling dat er ooit iets was dat
geboren moest worden om echt te zijn.

III.10 DE POORT VAN VERGANKELIJKHEID

Wat wij bestaan noemen, voelt als vaste grond onder de voeten. Alsof alles naadloos op elkaar aansluit. Een verhaal dat zich voortzet van gisteren naar vandaag, van vandaag naar morgen. De geest (citta; id.) weeft een draad doorheen de dagen en noemt die draad 'ik'. Hij verbindt herinneringen met verwachtingen en noemt dat samenhang. Hij smeedt uit losse indrukken een geheel en noemt dat werkelijkheid.

Maar wanneer het zien stil genoeg wordt, wanneer aandacht (sati; smṛti) niet langer dient om het leven te organiseren, maar om het leven te doorzien, verschijnt een heel andere waarheid: dit alles is geen vaste grond, maar een proces—het is geen 'zijn', maar een voortdurend 'worden' (bhava; id.). Een voortdurende stroom van ontstaan en vergaan (uppāda-vaya; utpāda-vyaya), waarin niets één moment blijft zoals het was.

Wat 'lichaam' genoemd wordt, is een samengaan van krachten, van gewaarwordingen, van vormen, van warmte en beweging.

Wat een 'gedachte' genoemd wordt, is een kortstondige constructie die oplicht, betekenis suggereert, en weer verdwijnt.

Wat 'gevoel' genoemd wordt, is een trilling in de geest: aangenaam, onaangenaam, neutraal—maar nooit blijvend.

In de beoefening is dit aanvankelijk een inzicht dat als theorie begrepen wordt. Maar wanneer de aandacht verfijnt, wordt het zichtbaar als onmiddellijke evidentie.

Het is alsof het bestaan zichzelf toont in zijn ware structuur: verschijnen, ontvouwen, verdwijnen. In drie bewegingen: uppāda (utpāda), ṭhiti (stṭhiti), bhaṅga (id.).

En hoe groter dit inzicht wordt, hoe duidelijker wordt dat niets verschijnt uit zichzelf. Alles wat ontstaat, doet dat op basis van voorwaarden (paccaya; pratyaya). Alles wat bestaat, bestaat niet uit zichzelf, maar dankzij een web van

voorwaarden. Alles wat zich toont, wordt gedragen door omstandigheden die zelf vergankelijk zijn.

Daarom heeft het geconditioneerde (saṅkhata; saṃskṛta) altijd een fragiele aard: het is afhankelijk, veranderlijk, breekbaar.

Vanuit deze vaststelling tekent zich ook iets anders af: niet enkel vergankelijkheid (anicca; anitya), maar ook onvoldaanheid, onbevredigendheid (dukkha; duḥkha).

Niet in de banale betekenis van voortdurend lijden, maar in de subtiële betekenis van ontoereikendheid: dat geen enkele verschijning blijvend iets kan dragen. Zelfs geluk kan dat niet. Zelfs vrede kan dat niet, zolang zij verschijnt als een toestand binnen ontstaan en vergaan.

Alles wat geconditioneerd ontstaat, is vergankelijk en dus nooit de ultieme beëindiging van dukkha.

En dan wordt ook het derde kenmerk zichtbaar, als een vanzelfsprekende conclusie die niet louter een gedachte is, maar inzicht: niet-zelf (anattā; anātman). Niet omdat er 'geen ik' zou mogen zijn, maar omdat er nergens een kern te vinden is die het 'ik' kenmerkt en waarborgt. Er is gewaarwording en gevoel (vedanā; id.), maar geen eigenaar. Er is bewustzijn (viññāṇa; vijñāna), maar geen entiteit die het vasthoudt. Er zijn processen, maar er is geen bestuurder.

Wat wij doorgaans als 'ik' ervaren, blijkt een momentane samenstelling: een reflex van identificatie, een bundeling rond ervaring, een grijpen naar vorm. En omdat dit grijpen zo snel gebeurt, lijkt het alsof er een vaste drager is.

Maar de stille helderheid van inzicht (paññā; prajñā) toont: er is geen drager, er is enkel dragen. Er is geen vaste kern, er is enkel verschijnen.

Wie dit werkelijk doorziet, merkt dat het leven niet behouden hoeft te worden, niet verdedigd te worden, niet gesloten te worden rond zekerheid.

Wat opkomt, komt op. Wat verdwijnt, verdwijnt. Het proces voltrekt zich volgens zijn eigen aard.

Dit inzicht vergt geen emotie, maar ontspanning. Een verzachting van de greep. Een openheid die niet langer bevecht wat onvermijdelijk is.

Daar verandert de verhouding tot het bestaan. Daar ontspant het zoeken. Daar verschuift iets fundamenteels.

Bevrijding (*vimutti*; *vimukti*) is in de Dhamma geen beloning, geen spiritueel bezit, geen trofee. Ze ontvouwt zich als de natuurlijke consequentie van juist zien (*sammā dīṭṭhi*; *samyak dr̥ṣṭi*).

Niet doordat het bestaan *verbeterd* wordt, maar doordat het bestaan *doorzien* wordt. Niet doordat er iets nieuws *bereikt* wordt, maar doordat het oude misverstand *wegvalt*: de veronderstelling dat er in het geconditioneerde iets te vinden is dat stabiel, veilig, definitief en bevredigend kan zijn.

Het is alsof de geest lang een vuist heeft gemaakt rond water, en plots merkt dat water niet vastgehouden kan worden. Door deze observatie ontspant de vuist. Niet als een intentionele wilsdaad, maar als gevolg van inzicht.

Dit is ontkleuring van passie (*virāga*; *id.*).

Niet als afstandelijkheid, maar als het uitdoven van de kleur van verlangen. Dit is nuchtere ontgoocheling, niet cynisch, maar zuiver: *nibbidā* (*nirvidā*). Dit is loslaten: *paṭinissagga* (*pratiniḥsarga*).

En het meest opvallende is dat dit loslaten niet aanvoelt als verlies. Het voelt als ruimte. Als eenvoud. Als thuiskomen in iets dat niet langer afhankelijk is van het tijdelijke, het veranderlijke, het geconditioneerde, *samsāra*.

Toch is dit proces, hoe verfijnd ook, deel van de weg.

Het blijft een beweging binnen het geconditioneerde: inzicht dat opkomt, zich verdiept en weer kan veranderen. Het blijft een vorm van kennen die zich richt op wat verschijnt—op

verschijnselen, processen en kenmerken. Zelfs het doorzien van ontstaan en vergaan blijft verbonden met tijd.

En daarom is het essentieel om niet te vroeg te zeggen: dit is het Ongeborene.

Het Ongeborene (ajāta; id.) wordt in de Pāli-canon niet omschreven als een proces van inzicht, maar als dat wat *buiten* dit proces staat.

Niet als 'iets wat begrepen wordt', maar als wat zich spontaan ontvouwt en zichtbaar wordt wanneer begrijpen zelf geen houvast meer zoekt.

Het Ongeborene ontstaat niet, vergaat niet, is niet gemaakt, niet samengesteld, niet afhankelijk. Het is het Ongeconditioneerde (asaṅkhata; asaṃskṛta).

Wanneer dit woord gebruikt wordt, ontstaat het gevaar dat de geest er een idee van maakt. Een concept, een metafysische waarheid, een mystieke essentie.

Daarin blijft de Dhamma opmerkelijk helder. Het Ongeborene is geen doctrine, niet 'iets'.

Het heeft enkel betekenis als beëindiging: het einde van begeerte, het einde van grijpen, het einde van het voortdurende 'worden'. Niet als een ervaring in de tijd, maar als het einde van de drang om ervaring te zoeken. Uitdoving.

Daarom is het inzicht in ontstaan en vergaan een poort.

Het is de heldere ingang waardoor de geest niet langer naar de wereld kijkt als naar iets waarin hij moet wonen.

Wie anicca werkelijk ziet, gelooft niet meer in bezit.
Wie dukkha werkelijk ziet, gelooft niet meer in vervulling.
Wie anattā werkelijk ziet, gelooft niet meer in controle.

En in die ontmanteling wordt iets zichtbaar dat niet gemaakt werd.

Nibbāna (nirvāṇa) verschijnt niet als een nieuw landschap in het bestaan, maar als het wegvallen van de nood om nog landschappen te zoeken.

Het is geen toestand die ontstaat naast andere toestanden, maar het einde van het verlangen naar wereldse toestanden.

Het Ongeborene is niet de stroom.
Het is niet het begrijpen van de stroom.
Het is niet het observeren van de stroom.

Het is het einde van de illusie dat de stroom het ‘ik’, ‘mij’ en ‘mijn’ draagt.

Wat zich dan toont, kan niet vastgehouden worden.

Niet omdat het te subtiel is, maar omdat vasthouden tot het geconditioneerde behoort. Alles wat gegrepen kan worden, behoort tot ontstaan en vergaan. Alles wat benoemd kan worden, krijgt een vorm. Alles wat als ‘mijn ervaring’ verschijnt, heeft een begin.

Maar het Ongeborene is juist dat wat nooit begonnen is.

Daarom wordt het niet bereikt, maar ontvouwt het zich. Het voegt niet toe; het toont. Het wordt zichtbaar wanneer de neiging tot verblijven in wording oplost. Wanneer het laatste verzet tegen vergankelijkheid oplost. Wanneer de laatste hoop op zekerheid in het geconditioneerde uitdooft.

Dát is het Ongeborene, het Niet-gewordene, het Niet-geschapene, het Ongeconditioneerde.

Nibbāna.

III.11 WAT TOT HET ONGEBORENE BEHOORT

Er zijn momenten waarop de zoektocht stopt. Niet omdat alles begrepen is, maar omdat de geest (citta; id.) plots geen vaste grond meer vindt om op te staan.

Wat tot dan toe vanzelfsprekend leek — ‘mijn’ verhaal, ‘mijn’ richting, ‘mijn’ overtuiging dat ‘ik’ het leven draag — wordt in stilte transparant.

Niet als een inzicht dat ‘ik’ bezit, maar als een eenvoud die ‘mij’ bezit. Alsof iets dat altijd aanwezig was, eindelijk niet meer versluierd wordt.

Wanneer ik onderzoek wat onmiskenbaar tot het Ongeborene behoort, merk ik vooral wat het niet is.

Het is niet wat komt en gaat.
Niet wat verschijnt en verdwijnt.
Niet wat groeit, veroudert, wankelt of zich herstelt.

Alles wat een begin kent, draagt de kiem van het einde in zich. Alles wat afhankelijk is van voorwaarden (paccaya; pratyaya) voor ontstaan, bestaan en vergaan, is kwetsbaar, veranderlijk, en kan daardoor niet leiden tot de beëindiging van dukkha.

Het Ongeborene (ajāta; id.) behoort niet tot het proces van afhankelijk ontstaan (paṭicca-samuppāda; pratītya-samutpāda), niet tot de stroom van ontstaan en vergaan. Het Ongeborene is datgene wat zichtbaar wordt wanneer de stroom niet langer als ‘ik’, ‘mij’ of ‘mijn’ wordt verstaan.

Het eerste wat onmiskenbaar tot het Ongeborene behoort, is het stille weten dat niet gefabriceerd wordt.

Niet de gedachte ‘ik weet’, maar het gewaar zijn, het directe kennen van ervaring — vóór papañca (prapañca) ⁸⁸ vóór het denken er een wereld van maakt, vóór toeëigening (upādāna; id.) er een bezitter, een ‘ik’, aan koppelt.

Eerst is er enkel het weten; pas daarna komt de conclusie: ‘dit ben ik’. Het is vreemd hoe vertrouwelijk dit voelt, en tegelijk hoe zelden deze begoocheling wordt doorzien.

Alles in mij kan kleur krijgen—gevoel (vedanā; id.), stemming, wil (cetanā; id.), interpretatie—maar dit weten heeft geen leeftijd.

Het is niet jong en niet oud.
Het vergaart geen littekens.
Het draagt geen geschiedenis.
Het is geen prestatie, geen resultaat van oefening, geen verdienste.
Het is aanwezig wanneer de geest verdwaalt.
Zelfs in onrust is het er, als datgene wat onrust kent.

En wanneer ik dieper kijk, wordt zichtbaar dat ook dit weten niet als ‘van mij’ kan worden gehouden.

Het draagt geen handtekening.
Het zegt niet: ‘dit is van mij’.
Het gewoontepatroon van toeëigening, van hechting (upādāna; id.) probeert het wel te annexeren: ‘mijn’ bewustzijn, ‘mijn’ inzicht, ‘mijn’ stilte.

Maar daar toont het Ongeborene zijn onaantastbaarheid.
Het valt niet te claimen, niet te bezitten, niet vast te houden.
Het kan enkel zichtbaar worden wanneer het grijpen ontspant—niet omdat iets nieuws ontstaat, maar omdat toeëigening wegvalt.

Wat ook onmiskenbaar tot het Ongeborene behoort, is de afwezigheid van dwang. Niet als een emotionele opluchting, maar als een existentiële ontspanning: zelfs wat hier zichtbaar wordt, hoeft niet verdedigd te worden.

Geen argumenten zijn nodig. Geen beroep op logica, op traditie, noch op bevestiging.

Wanneer stilte rijpt, wordt zichtbaar dat het geconditioneerde leven voortdurend iets wil fixeren—een beeld, een positie, een identiteit, een spirituele zekerheid.

Maar het Ongeborene is precies dat wat niet gefixeerd hoeft te worden. Het is de grondeloze zekerheid van het niet-hoeven. Niet uit onverschilligheid, maar uit vrijheid (vimutti; vimukti).

In die vrijheid herken ik iets dat moeilijk te benoemen is, maar onmiddellijk herkenbaar. Er is geen scheiding meer tussen wat verschijnt en wat het waarneemt. Niet: ik hier en wereld daar. Niet: waarnemer hier en waargenomene daar. Niet iemand die kijkt en iets dat bekeken wordt.

In die momenten is ervaring één geheel, zonder centrum, zonder 'iemand', zonder positie van waaruit gekeken wordt.

Het is alsof de grens tussen binnen en buiten geen betekenis meer heeft. Niet omdat ze verdwijnt als veronderstelling, maar omdat ze nergens meer gevonden wordt in wat zich toont.

Dit is geen trance, geen bijzonder visioen, geen mystieke claim. Dat is niet mijn stijl. Integendeel: mijn aanvoelen is nuchter, helder, sober. Juist daarom voelt het zo overtuigend.

Het Ongeborene toont zich ook in de mogelijkheid tot niet-reactiviteit. Niet als een moreel ideaal, maar als een natuurlijke pauze in het mechanisme.

Waar vroeger onmiddellijk commentaar ontstond, verdediging, verlangen, afkeer...verschijnt enkel zien.

Er is prikkeling, maar geen automatische vervolgstap. Er is indruk, maar geen noodzaak tot verhaal.

In die opening wordt duidelijk hoe 'worden' (bhava; id.) zichzelf in stand houdt: stilte wordt onderbroken door interpretatie; openheid wordt vernauwd tot standpunt; eenvoud wordt vervangen door keuze en tegenkeuze.

Wanneer dat mechanisme stopt, verschijnt een kwaliteit die ik alleen maar kan benoemen als ongeboren rust—niet gemaakt, niet geconstrueerd, niet afhankelijk van succes.

Wat eveneens onmiskenbaar tot het Ongeborene behoort, is het onpersoonlijke karakter van loslaten. Op de meest essentiële momenten is er niet ‘iemand’ die loslaat. Het loslaten ‘gebeurt’ gewoon. Spontaan.

Het is alsof het grijpen zichzelf vergeet.

De samentrekking die identiteit vormt, verliest haar spanning. In die ontspanning wordt zichtbaar dat de kern van lijden (dukkha; duḥkha) niet zozeer pijn is, maar toeëigening: het willen zijn, het willen hebben, het willen worden. Wanneer dat ‘willen’ niet gevoed wordt, blijft er geen leegte achter in negatieve zin, maar een stille volheid die nergens op steunt.

Ook een bijzondere helderheid behoort tot het Ongeborene: niet de scherpste van intellectuele analyse, maar de zuiverheid van juist zien (sammā-diṭṭhi; samyag-dṛṣṭi).

Er is een weten dat niet verduistert.

Het kan absoluut eenvoudig zijn—bijvoorbeeld het zien van vergankelijkheid (anicca; anitya) zonder er ook maar iets aan toe te voegen. Of het herkennen van niet-zelf (anattā; anātman) zonder er een doctrine van te maken.

In die helderheid bestaat geen behoefte om te overtuigen. Geen nood om te discussiëren.

Waarheid kent geen agressie. Ze is zacht, onwrikbaar, en juist daardoor zo dienstbaar. Ze dringt zich niet op, maar bevrijdt.

En dan is er nog iets: een niet-afhankelijk geluk, of beter gezegd, een niet-afhankelijke vrede.

Niet het geluk van verkrijgen, niet het geluk van resultaat, maar de vrede die verschijnt wanneer verlangen (taṇhā; trṣṇā) niet het stuur in handen heeft. Soms is het maar een flits, soms een stille aanwezigheid gedurende langere tijd.

Maar wanneer ze er is, herken ik haar onmiddellijk als niet-werelds (lokuttara; id.).

Ze is niet te verklaren vanuit omstandigheden. Ze is niet het gevolg van het feit dat ‘alles goed gaat’. Ze is eerder het gevolg van het feit dat het ‘ik’ even wegvalt.

En precies daardoor voelt ze aan als verwant aan het Ongeborene: ze wordt niet geproduceerd, niet gefabriceerd. Ze wordt zichtbaar. Spontaan.

In die onthulling wordt het devies stilte-eenvoud-dienstbaarheid geen mooie frase maar een toetssteen.

Stilte, omdat het Ongeborene niet te vinden is in de lawaaierige activiteit van het zelf, maar in het uitdoven van overbodigheid.

Eenvoud, omdat elke toevoeging—meer concepten, meer identiteit, meer spiritualiteit—het zicht vertroebelt.

Dienstbaarheid, omdat het Ongeborene, eenmaal geproefd, niet leidt tot afzondering in toeëigening, in een innerlijk ‘bezit’, maar tot een vanzelfsprekende zachtheid in het handelen. Niet als opdracht, maar als gevolg. Wanneer toeëigening verzwakt, wordt liefdevolle vriendelijkheid (mettā; maitrī) minder persoonlijk en daardoor betrouwbaarder. Minder selectief. Minder voorwaardelijk.

Wat behoort dan—in mijn huidige ervaring—onmiskienbaar tot het Ongeborene?

Wat verschijnt als ruimte, als stille aanwezigheid, zonder dat ik daar iets voor hoef te doen. Niet als een ‘toestand’, maar als de afwezigheid van toeëigening binnen wat verschijnt.

Een helderheid die er is nog vóór de eerste gedachte, vóór het eerste oordeel, vóór de reflex ‘ik’.

In dat weten is niets persoonlijks. Het draagt geen naam, vraagt geen verklaring, geen bevestiging. Het is er wanneer het leven beweegt, en het is er wanneer alles stilvalt.

Er kunnen beelden opkomen, geluiden, sensaties, emoties, herinneringen—maar wanneer toeëigening niet optreedt, wordt duidelijk dat er geen vaste kern is die door die

verschijnselen geraakt wordt. Het grijpt niet, het verzet zich niet, het bezit niets.

En juist daarom is het zo zuiver.

Wanneer toeëigening (upādāna; id.) even geen voeding krijgt, wordt zichtbaar wat altijd onder conditionering verborgen lag: dat er een kennen is zonder eigenaar. Een zien zonder ziener. Een horen zonder hoorder. Een weten dat niets wil vasthouden en toch niets verliest.

In die eenvoud wordt duidelijk: alles wat verschijnt komt op, verandert, verdwijnt. Wanneer identificatie wegvalt, blijkt er geen vaste kern te zijn die met die beweging moet meebewegen.

Wat overblijft is geen ding, geen entiteit, maar de afwezigheid van toeëigening. Daar, in die eenvoud, verliest het 'ik' zijn ingesleten gewoontepatroon om eigenaar te spelen.

Het Ongeborene (ajāta; id.) is in mijn ervaring woordeloos, ongeclaimd, onverstoorbaar. Niet om mij te verheffen, niet om mij te onderscheiden, maar om de last van het bestaan te verlichten.

Want waar dit gezien wordt, daar ontspant elk 'maken', elk 'doen'. Daar wordt de last van het 'ik' zachter. En zonder moeite groeit iets dat vanzelf dienstbaar is: mildheid, ruimte, en een stille bereidheid om niets meer te moeten bewijzen.

Het Ongeborene vraagt geen grootse gebaren. Het vraagt geen nieuwe identiteit. Het vraagt enkel de bereidheid om niet verder te bouwen aan wat toch instort.

In die bereidheid wordt zichtbaar dat wat niet ontstaan is, ook niet vergaat. Dat het er is, ongeacht succes of falen, inzicht of verwarring. En dat elke keer wanneer ik ophoud mijzelf te maken, het Ongeborene zich niet laat grijpen, maar zich zacht ontvouwt.

En wanneer dit gezien wordt, blijft er niets over om te worden—alleen de stille eenvoud van het Ongeborene, dat niets opeist en toch alles verlicht.

III.12 STILTE EN HET WEGVALLEN VAN GRIJPEN

In stilte wordt de geest ontvankelijk voor wat niet gemaakt is. Maar let op: stilte is bedeesd. Zij komt niet met vertoon, niet met innerlijke opwinding, niet met de overtuiging iets bijzonders te ervaren.

Zoals de maan slechts weerspiegeld wordt in een rimpelloze vijver, zo wordt ook de werkelijkheid slechts helder gezien wanneer de geest niet verstoord wordt.

Stilte is niet spectaculair. Zij is eenvoudig. Zonder verdediging. Zonder aanspraak. Wanneer men haar wil grijpen of benoemen, trekt zij zich terug.

Stilte wordt niet tot stand gebracht door inspanning, maar wordt zichtbaar wanneer het zoeken tot rust komt. In die rust wordt ruimte voelbaar—geen mystieke ruimte, maar de openheid van een geest die niet kleeft. Een openheid waarin verschijnselen verschijnen en verdwijnen zonder dat er iets wordt vastgehouden.

Stilte verfijnt niet iets dat van zichzelf bestaat, maar legt bloot wat plaatsvindt wanneer verstoring wegvalt. Zo ontstaat een helder zien—niet gekleurd door verlangen of afkeer.

In stilte wordt opmerkzaamheid (*sati*; *smṛti*) stabiel en gelijkmoedigheid (*upekkhā*; *upekṣā*) vanzelfsprekend. Het heden wordt niet langer geconceptualiseerd, maar rechtstreeks gekend.

Daar wordt duidelijk wat de Boeddha onderwees: dat alles wat ontstaat, ook weer vergaat. Vergankelijkheid (*anicca*; *anitya*) wordt niet langer gedacht, maar gezien. En wat gezien wordt, verliest zijn vanzelfsprekende houvast.

In die helderheid wordt ook zichtbaar dat niets wat verschijnt vrij is van ontstaan en vergaan—en daarin valt het zoeken naar houvast weg.

III.13 EENVOUD WANNEER GRIJPEN WEGVALT

Eenvoud is de natuurlijke helderheid wanneer niets meer wordt toegevoegd of verwijderd.

Zij ontstaat niet door inspanning, maar door het wegvallen van alles wat overbodig is. In eenvoud wordt het leven niet verfraaid, maar doorzichtig. Wat blijft, is het stille weten dat niets hoeft te worden toegevoegd.

Eenvoud is geen armoede, geen ascese, geen ontkenning van schoonheid. Zij is de onbevangenheid waarmee het leven zich toont wanneer het niet meer wordt beoordeeld.

Alles wat is, verschijnt zonder vervorming wanneer verlangen en weerstand geen richting meer geven.

In het licht van inzicht is eenvoud geen keuze, maar een gevolg van het ophouden van toeëigening. Wanneer er niet langer iets wordt vastgehouden, keert het hart terug naar eenvoud: open, stil, ontvankelijk.

Wie eenvoudig leeft, leeft niet minder, maar zonder overbodigheid. De overvloed van eenvoud ligt niet in wat men heeft, maar in wat men niet meer nodig heeft.

In dat niet-nodig-hebben verliest verlangen zijn greep.

Eenvoud is wat zichtbaar wordt wanneer het zoeken tot rust komt. Zij is het ogenblik waarop de geest ophoudt te grijpen naar betekenis en zichzelf niet langer hoeft te bevestigen. In dat rusten vervaagt de scheiding tussen beoefening en leven.

In die eenvoud wordt een natuurlijk evenwicht zichtbaar.

Het herinnert aan een weg die niets verwerpt en niets omhelst: niet te veel, niet te weinig. Een evenwicht dat niet wordt gemaakt, maar zichtbaar wordt wanneer streven wegvalt.

Wanneer toeëigening ophoudt, verdwijnt ook de noodzaak om te handelen vanuit een ‘ik’.

Wat gebeurt, gebeurt.

In die eenvoud ligt een vorm van wijsheid die niets wil behouden.

III.14 HET NU ALS PLAATS VAN ZIEN

Er is een moment dat zich niet laat vasthouden. Nog vóór het benoemd wordt, is het al voorbij. Toch voltrekt elke ervaring zich daar—in wat wij het heden noemen. Het NU.

Wat ‘leven’ wordt genoemd, ontvouwt zich niet in herinnering en niet in verwachting.

Het verschijnt telkens opnieuw als een actuele ervaring: zien, horen, ruiken, voelen, denken. Telkens ontstaan. Telkens weer vergaan.

De geest dwaalt vaak af naar wat geweest is of wat nog komen moet. Niet omdat daar meer werkelijkheid zou zijn, maar omdat verlangen en vrees zich voeden met tijd.

Wanneer die beweging even stilvalt, wordt zichtbaar wat zich in het NU voordoet—eenvoudig, ongeforceerd, zonder toevoeging.

In dat directe kennen stabiliseert opmerkzaamheid (sati; smṛti). Wat verschijnt, wordt niet vastgehouden. Wat verdwijnt, wordt niet betreurd.

Zo ontstaat gelijkmoedigheid (upekkhā; upekṣā).

Het NU is geen toevlucht en geen vaste grond. Ook dit moment is vergankelijk (anicca; anitya), voorwaardelijk ontstaan (paṭicca-samuppāda; pratītya-samutpāda), niet-zelf (anattā; anātman).

Maar juist in het helder zien van dat ontstaan en vergaan verliest het grijpen zijn kracht. Vreugde verschijnt dan niet als bezit, maar als het tijdelijke verzachten van verlangen.

Rust ontstaat niet door het moment te vervolmaken, maar doordat het niet langer gemanipuleerd wordt. Hier is niets voltooid. En niets ontbreekt. Er is slechts het zien van wat zich voordoet—en het loslaten ervan.

III.15 DHAMMA EN HET ONGEBORENE

Wanneer de Dhamma tot gevorderde beoefenaars spreekt, wordt zij steeds eenvoudiger. Niet omdat zij minder zegt, maar omdat zij minder toevoegt. Wat wegvalt, is wat niet essentieel is. Wat overblijft, is het zien van wat is—en het loslaten van wat daaraan wordt toegevoegd.

In de vroege teksten wordt gesproken over het Ongeborene (ajātaṃ), het Niet-gewordene (abhūtaṃ), het Niet-geschapene (akataṃ), het Ongeconditioneerde (asaṅkhatam). Deze woorden verwijzen niet naar een verborgen substantie en niet naar een oorspronkelijke kern.

Zij wijzen op datgene wat niet ontstaat en niet vergaat—niet als object van ervaring, maar als aanduiding van het uitdoven van het geconditioneerde.

Wat Dhamma genoemd wordt, is in eerste instantie onderricht: het aanwijzen van lijden, van ontstaan, van ophouden, en van het pad dat tot ophouden leidt. Dhamma is geen metafysisch systeem en geen beschrijving van een absolute werkelijkheid. Dhamma is een wegwijzer gericht op het doorzien van gehechtheid.

Wanneer verlangen en hechting tot rust komen, wordt zichtbaar hoe alle verschijnselen ontstaan afhankelijk van voorwaarden (paṭicca-samuppāda; paṭīya-samutpāda).

Dit zien is geen eenwording en geen mystieke versmelting. Het is helder inzicht in vergankelijkheid (anicca; anitya), onbevredigendheid (dukkha; duḥkha) en niet-zelf (anattā; anātman).

Het Ongeborene wordt niet ervaren als iets dat zich aandient binnen de stroom van ervaring. Het wordt slechts aangeduid wanneer die stroom niet langer door gehechtheid wordt voortgestuwd.

Zoals de Boeddha aangeeft: indien het Ongeborene er niet zou zijn, zou er geen ontsnapping mogelijk zijn uit het geborene. Bevrijding (vimutti; vimukti) is daarom geen

ontdekking van een altijd aanwezige kern, maar het beëindigen van wat gebonden houdt.

Wat wegvalt, is onwetendheid (avijjā; avidyā). Wat uitdooft, is dorst (taṇhā; tṛṣṇā). Wat rest, is niet 'iets', maar dat wat niet-meer-geconditioneerd is.

Dhamma wijst hier niet naar een ervaring, maar naar het ophouden van toeëigening. Wanneer niets meer wordt vastgehouden als 'ik', 'mij' of 'mijn', komt tot rust wat anders steeds opnieuw ontstaat.

Daar wordt gesproken van het Ongeborene. Niet als toestand. Niet als bewustzijn. Niet als grond. Maar waar vastgrijpen uitdooft.

III.16 HET ONGEBORENE LAAT ZICH NIET GRIJPEN

Wat niet ontstaat en niet vergaat, laat zich niet vinden door verlangen, niet door afkeer, niet door willen weten.

Alleen waar grijpen ophoudt, waar niets meer wordt vastgehouden en niets meer wordt toegeëigend, wordt zichtbaar dat er niets te vinden is in wat ontstaat en vergaat dat blijvend houvast biedt.

Bevrijding verdraagt geen enkele vorm van gehechtheid.

Waar ook maar iets gekoesterd of verworpen wordt, is er nog binding. Zelfs de verfijnde gehechtheid aan leraar, leer of instituut—aan de Boeddha, de Dhamma en de Sangha—kan, wanneer zij wordt vastgehouden als ‘van mij’, een sluier vormen.

Elke gehechtheid is een saṅkhāra: een conditionering, als een rimpeling in het water van het bewustzijn.

Zelfs wanneer die rimpeling helder en edel lijkt, is zij nog steeds bhava (id.)—en dus vergankelijk. Op deze manier klampt men zich onbewust vast aan de weg die juist tot loslaten leidt.

Zenmeester Linji Yixuan wees op dit misverstand met de scherpte van een zwaard:

“Kom je de Boeddha tegen, dood de Boeddha. Kom je een patriarch tegen, dood de patriarch. Kom je je ouders tegen, dood je ouders.”

Wat hij hiermee bedoelde, is eenvoudig: herken wat het doorzien belemmert. Het ‘doden’ is geen daad van afwijzing, maar van doorzien.

Niet de Boeddha verdwijnt, maar het beeld van de Boeddha; niet de leer, maar het idee van zekerheid dat eraan wordt ontleend; niet de gemeenschap, maar het verlangen om ergens bij te horen.

Zodra niets meer als 'ik', 'mij' of 'mijn' wordt beschouwd—geen overtuiging, geen richting, geen ideaal—wordt de geest stil.

Wat overblijft, is niet leegte in de zin van afwezigheid, maar de afwezigheid van toeëigening, waarin niets meer wordt vastgehouden.

In die openheid kijkt niemand meer over je schouder mee.

Geen meester, geen autoriteit, geen zelfbeeld dat nog iets wil begrijpen. Geen noodzaak meer om iets te vinden of te worden.

Wat ademt, is stilte.
Wat rest, is eenvoud.
Wat leeft, is dienstbaarheid.

Daar, in die openheid, vervaagt elk onderscheid tussen Boeddha en mens, tussen leer en leven, niet omdat zij één worden, maar omdat het grijpen naar onderscheid ophoudt.

Bevrijding is niet iets wat men bereikt, maar wat zichtbaar wordt wanneer het geconditioneerde volledig doorzien is.

III.17 WANNEER ‘WORDEN’ OPHOUDT

De Boeddha sprak over het Ongeborene, ⁸⁹ niet als een plaats, maar als de afwezigheid van worden. ⁹⁰ Het is geen toestand die bereikt kan worden, maar dat wat zichtbaar wordt wanneer het streven ophoudt—het einde van alle worden (bhava-nirodha).

Waar niets ontstaan is, kan niets vergaan. Wat geen begin kent, kent geen einde. Het Ongeborene behoort niet tot de wereld van het geconditioneerde—het domein van saṅkhāra—en wordt niet gevonden binnen het spel van voorwaarden.
⁹¹

Voor wie nog zoekt, is het een abstractie—een gedachte, een concept. Maar waar grijpen ophoudt, waar niets meer wordt vastgehouden, blijft niets over dat nog gezocht wordt.

Bevrijding is niet het bereiken van iets nieuws, maar het wegvallen, het oplossen van wat geconditioneerd is. Niet iets dat toegevoegd wordt, maar iets dat ophoudt.

Wanneer het streven tot stilstand komt, wanneer de dorst naar ‘worden’ opdroogt, blijft niets meer over dat geboren moet worden, niets dat zichzelf in stand houdt.

In dat ophouden wordt duidelijk wat bedoeld wordt met het Ongeborene—niet als een ervaring, niet als een staat, maar als het afwezig zijn van dwang. Geen moeten, geen vorm, geen herhaling.

Wat geconditioneerd is, draagt altijd de kiem van anicca (anitya) in zich. Het Ongeborene kent geen houvast, geen naam.

En daarom geen lijden.

Daarom noemt de Boeddha dit het Niet-geschapene (akata), het Ongeconditioneerde (asaṅkhata; asaṃskṛta), het Onwrikbare geluk (acalaṃ sukhaṃ; acalā sukhah). ⁹² Geen plaats, geen toestand, maar de afwezigheid van dwang, van identiteit, van ‘worden’.

De wereld blijft zoals ze is. Er is nog altijd kleur, vorm, geluid, geur. Maar niets blijft kleven. De dingen verschijnen in hun eenvoud, zonder verhalen, zonder lading, zonder drama. Alles komt, alles gaat—verschijnt en verdwijnt.

Zo leeft de ontwaakte yogi in de wereld zonder erin verstrikt te raken.

Niet als iemand die boven de wereld staat, maar als iemand die niets meer draagt. Vrij van het gewicht van het 'ik'. Vrij van de ballast om te 'worden'. Vrij van de angst om te verdwijnen.

Wanneer niets meer wordt vastgehouden, blijft enkel stilte.

III.18 ZONDER HOUFAST

De Boeddha sprak over het Ongeborene (ajāta; anutpanna)⁹³ niet als een plaats of toestand, maar als dat wat vrij is van ontstaan en vergaan.

In de Udāna 8.3 verwijst hij naar dit Ongeconditioneerde als dat waardoor bevrijding mogelijk is—dat wat niet onderhevig is aan wording, verval en einde.

Het Ongeborene wordt niet gevonden buiten de wereld, maar behoort niet tot het geconditioneerde domein van saṅkhāra. Het neemt niet deel aan het spel van voorwaarden, noch aan het web van oorzaak en gevolg waarin het gewone bewustzijn zich beweegt.

Juist omdat het zich niet laat vastleggen of bevatten, blijft de geest zoeken naar iets wat wel houvast biedt.

Zekerheid, in welke vorm ook, lijkt de indruk van vastheid te wekken. Maar wat zekerheid genoemd wordt, blijkt bij nader zien telkens afhankelijk van voorwaarden, herinnering en verwachting. De geest zoekt grond, zoekt bevestiging, zoekt iets dat zegt: *'hier kan ik rusten'*.

Direct zien toont echter dat elke zekerheid verschuift. Wat vandaag overtuigt, verliest morgen zijn vanzelfsprekendheid.

Wat helder leek, blijkt afhankelijk van perspectief. Zelfs verfijnde spirituele inzichten—stilte, leegte, tijdloosheid—verschijnen en verdwijnen wanneer de voorwaarden veranderen.

In het doorzien van deze vergankelijkheid verliest zekerheid haar vanzelfsprekende plaats. Wat als vast werd ervaren, blijkt beweeglijk. Wat als waar werd aangenomen, blijkt afhankelijk.

Daar opent zich geen nieuw fundament, maar het ophouden van het zoeken naar fundament.

Het Ongeborene staat niet tegenover het veranderlijke. Het is niet iets dat blijft terwijl iets anders verdwijnt.

Het is dat wat niet ontstaat en daarom niet vergaat—het einde van de dwang tot worden. Waar het geconditioneerde ophoudt, wordt niets nieuws gevestigd. Er blijft geen grond over waarop iets zich kan vestigen.

Wanneer dit wordt ingezien, verliest de behoefte aan zekerheid haar greep. Wat overblijft is eenvoud: een open, niet-grijpende aanwezigheid.

Geen leer die beschermd moet worden. Geen inzicht dat vastgehouden moet worden.

Slechts het directe zien dat alles wat verschijnt, ook weer verdwijnt, en dat geen verschijning een 'ik' nodig heeft om te bestaan.

Saddhā (śraddhā) ⁹⁴ —vertrouwen—groeit niet uit zekerheid, maar uit het loslaten ervan. Het is geen overtuiging, maar een bereidheid om niet te grijpen. Geen weten dat vastligt, maar een rusten in wat geen bevestiging verlangt.

Zo verstilt de geest. Niet door zich vast te klampen aan een nieuw houvast, maar door het loslaten van elk houvast.

Voor alle duidelijkheid: wat overblijft, is geen fundament. Wat rest, is zonder houvast.

III.19 WAAR STILTE SPREEKT, ONTVOUWT ZICH DHAMMA

De waarheid van Dhamma rust niet op woorden, maar op wat aan woorden ontsnapt. Zij openbaart zich niet in wat we beweren of bediscussiëren, maar in wat stil wordt wanneer het denken zijn greep verliest.

De diepe intuïtie van het Pad is dat Dhamma niet gedacht, maar gezien wordt—yathābhūta-ñānadassana, het rechtstreeks zien van de dingen zoals ze werkelijk zijn.

De Boeddha spreekt niet om te overtuigen, niet om te verklaren wat niet verklaard kan worden. Zijn woorden zijn upāya—vaardige middelen die tot direct zien uitnodigen. Hij wijst niet naar zichzelf, maar naar wat onmiddellijk zichtbaar wordt wanneer men stil wordt.

In die zin is stilte geen afwezigheid, geen ontwijken. Stilte is het doorzien van de onvruchtbaarheid van woorden wanneer we ze als fundament nemen. Zij is helderheid—niet als iets wat we produceren, niet als het resultaat van wil of streven, maar als iets dat vanzelf oplicht wanneer het denken zich terugtrekt.

Waarheid vraagt geen verdediging. Alleen waar illusie zich bedreigd voelt, ontstaan strijd en stellingnames. En in de marge hiervan: dogma's.

Dhamma daarentegen sluit niets uit en houdt niets vast. Zij kent geen voorkeur, geen verwerping. In haar openheid wordt het Ongeborene (ajāta; id.) aangeduid—dat wat niet ontstaan is, niet gevormd, niet geconditioneerd (asaṅkhata-dhātu; asaṃskṛta-dhātu).

Wie zwijgt, vlucht niet.

Er is een terugkeren—niet naar een positie, maar naar de stilte die aan alle posities voorafgaat; niet naar een overtuiging, maar naar het Ongeconditioneerde, het Ongeborene.

Vragen worden niet beantwoord met ideeën of metafysische gedachten, maar het antwoord ontvouwt zich in de openheid die ontstaat wanneer het denken tot rust komt.

Een ervaren beoefenaar laat rusten wat reeds helder is: men weet dat wijsheid geen herhaling behoeft. Men stuurt geen uilen naar Athene.

Werkelijk inzicht ontstaat niet in wat gezegd wordt, maar in het doorzien van het spreken zelf. Wanneer stilte spreekt, wordt Dhamma zichtbaar. En wie luistert in stilte, wordt door Dhamma gehoord.

III.20 DE TAAL VAN HET ONGEBORENE

In de stilte van zijn ontwaken raakte de Boeddha datgene aan wat geen begin kent: het Ongeborene, het Niet-gewordene, het Niet-geschapene, het Ongeconditioneerde (Udāna 8.3).

Wat werd voorzien, ligt buiten ontstaan en vergaan—buiten het spel van dualiteit.

Het onderscheid tussen waarnemer en waargenomene werd voorzien als voorwaardelijk en leeg; wat zichtbaar werd, was kennen zonder toeëigening.

En toch, uit dit woordeloze inzicht rees een vraag op: hoe kan dat wat geen vorm heeft, gedeeld worden in een wereld van vormen? Hoe kan het Ongeborene worden aangeduid, zonder dat woorden tot houvast worden?

Uit deze innerlijke stilte, uit het wegvallen van toeëigening en het opkomen van mededogen, kreeg de Dhamma gestalte—niet als een doctrine, maar als een uitnodiging tot zien.

Toch bleef de vraag bestaan hoe deze Dhamma, geboren uit stilte, in woorden over te brengen viel. Kan de ontwaakte staat verwoord worden in de taal van een niet-ontwaakte beoefenaar—op een manier die het voorzien van conditionering mogelijk maakt?

Volgens de overlevering bracht de Boeddha, na zijn verlichting, zeven weken in stilte door in de omgeving van de Bodhiboom.⁹⁵ Hij overwoog zorgvuldig of wat hij had voorzien wel met anderen te delen viel.

Wat hij had gezien, ging immers ver voorbij woorden en begrippen; het was diep, subtiel, en niet te vatten door een geest die nog gevangen was in de sluier van onwetendheid en gehechtheid.⁹⁶

Toch besloot hij, uit diep mededogen, te spreken.

Hij vond een weg om het onzegbare te benaderen door de taal van de wereld te gebruiken—niet om te beschrijven wat niet te beschrijven is, maar door het Pad ernaartoe te wijzen.

Niet als een bemiddelaar, niet als een goddelijke boodschapper, maar als een uitzonderlijk mens (Mahāpurisa; Mahāpuruṣa) ⁹⁷ die het potentieel van het mens-zijn volledig vervuld heeft.

De Boeddha sprak in beelden en begrippen die herkenbaar waren voor zijn toehoorders: lijden (dukkha; duḥkha), vergankelijkheid (anicca; anitya), en niet-zelf (anattā; anātman).

Zo nodigde hij de zoekers uit hun gewone ervaring zorgvuldig te onderzoeken, tot een directe herkenning van de aard van bestaan zich kon ontfouwen.

Hij gebruikte het inzicht in afhankelijk ontstaan (paṭicca-samuppāda; pratītya-samutpāda) om te wijzen op de vergankelijkheid en leegte (suññatā; śūnyatā) van alle verschijnselen, en nodigde hen uit het denken zorgvuldig te doorzien en de werkelijkheid te zien zoals ze is (yathābhūta-ñāṇadassana; yathābhūta-jñānadarśana).

Zo werd de taal van concepten en beelden een brug naar dat wat voorbij alle concepten ligt.

Boeddha's besluit om te onderwijzen—ondanks zijn aanvankelijke aarzeling—was een uitdrukking van zuiver mededogen: spreken als een vorm van stilte.

Op deze manier werd de Dhamma niet slechts een leer, maar een dienstbaarheid aan hen die weinig stof op de oogleden hebben. ⁹⁸

Wanneer de woorden verstommen, blijft enkel zichtbaar wat niet door woorden wordt vastgelegd. De Dhamma keert terug naar de stilte waaruit zij ontsprong.

Het Ongeborene laat zich niet grijpen, niet benoemen, niet bezitten—het wordt slechts aangeduid waar het hart luistert zonder iets te willen weten.

Daar, in die open helderheid, wordt de Dhamma nog steeds zichtbaar—niet in taal, maar in het zwijgen waarin woorden hun functie verliezen.

III.21 HET ONGEBORENE ALS LEVENDE DHAMMA

Buddhadhamma—de leer van de Boeddha—wijst niet naar geloof of structuur, maar naar inzicht: naar het rechtstreeks zien van wat niet geboren wordt, niet ontstaat en niet vergaat.

Het Ongeborene (*asaṅkhata*; *asaṃskṛta*) is geen concept, geen toestand die men bereikt, maar dat wat zich ontvouwt in elk moment van helder zien.

Woorden kunnen richting geven, maar ze zijn niet het Pad.

Ze zijn als vingerwijzingen in de nacht: ze kunnen de blik openen, maar zijn zelf niet het licht. Structuren en vormen kunnen tijdelijk steun bieden—een gemeenschap, een methode, een traditie—maar zodra ze zichzelf tot doel maken, verliezen ze hun oorspronkelijke ontwakingskracht.

Wat eens een directe aanraking van waarheid was, wordt dan herleid tot een formule, een leer, een herhaling—tot een mantra zonder bezieling.

De geest hecht zich aan de verpakking en vergeet de inhoud.

Zo knaagt de tijd aan wat oorspronkelijk levend was. Erosie is het resultaat: wat bevrijdend was, wordt overtuiging; wat stil en open was, wordt systeem; wat bedoeld was om de mens naar binnen te leiden, verstrikt hem opnieuw in identificatie.

Zo sluipt onwetendheid—*avijjā* (*avidyā*)—naar binnen, vermomd als kennis, als gezag, als zekerheid, als iets dat onafhankelijk lijkt te bestaan. Toch was Dhamma nooit bedoeld als leerstelling, maar als wegwijzer naar het Ongeborene zelf.

Ware Dhamma is niet te vinden in wat bedacht of opgeschreven wordt, maar in het directe zien—*yathābhūta-ñāṇadassana*—het heldere gewaar zijn van de dingen zoals ze zijn.⁹⁹

In dat moment van direct zien, valt elke scheiding weg tussen leraar en leerling, tussen zoeker en gezochte. Wat overblijft is stil gewaar zijn—open, transparant, zonder centrum.

Vormen, rituelen en woorden hebben hun plaats zolang ze herinneren aan wat voorbij vorm ligt.

Ze kunnen dienen als vaardig middel (upāya), als tijdelijke brug tussen onwetendheid en inzicht. Maar deze brug is niet de Andere Oever. Wie blijft staan uit angst om te gaan, vergeet dat de overtocht zelf het loslaten is.

Wanneer het grijpen ophoudt, wordt ook de vorm doorzichtig. Dan blijkt dat het Ongeborene niet tegenover de wereld staat, maar er juist doorheen schijnt.

Vorm en vormloosheid zijn niet twee: ze verschijnen afhankelijk van elkaar (paṭicca-samuppāda; pratītyasamutpāda).

Wanneer het vasthouden verdwijnt, wordt zelfs ritueel, leer of gemeenschap een spontane uitdrukking van leegte (suññatā; śūnyatā)—niet langer een obstakel, maar een heldere weerspiegeling van het Ongeborene.

Zo keert de stilte terug in de woorden, de eenvoud in de handeling, de helderheid in het alledaagse. Wat eens vorm was, wordt nu doorzichtig; wat ooit gebonden leek, ademt bevrijding (vimutti; vimukti).

De Boeddha sprak over appamāda (apramāda)—ononderbroken waakzaamheid, het voortdurend wakker blijven te midden van wereldse schijn.¹⁰⁰

Niet alleen in meditatie, maar in elk gebaar, elk woord, elke ademhaling. Appamāda is het levende spoor van het Ongeborene in de wereld van vormen.¹⁰¹

Zolang de yogi zich hecht aan vorm, blijft men in het geworden. Zolang men zoekt naar zekerheid, blijft men ver van de stilte van het Ongeborene.

Het Ongeborene kan niet worden onderwezen of verklaard; het kan enkel worden herkend in het wegvallen van alle behoefte om te begrijpen. Wanneer het denken verstilt, openbaart zich een zachte transparantie—vrij van hechting, vrij van bezit, vrij van naam.

Daar, in die eenvoud, bloeit dienstbaarheid vanzelf. Niet als plicht, maar als natuurlijke uitdrukking van inzicht. Want wie niets meer wil vasthouden, kan alles geven.

Ware Dhamma leeft niet in systemen, niet in woorden. Zij leeft in het hart dat niets meer verdedigt. Zij leeft in de blik die geen onderscheid maakt tussen hoog en laag, tussen werlds en bovenwerlds.

Zij leeft in de adem van elk wezen dat zich even herinnert wie of wat het werkelijk is—vrij van ontstaan, vrij van vergaan.

Zo blijft het Ongeborene steeds nabij: stil, ongezien, onaangetast. Het is niet te bewaren, niet te bezitten, niet te onderwijzen. Het toont zich slechts waar het denken tot rust komt, waar eenvoud zich toont, en waar handelen vrij is van doelgerichtheid.

Daar, in dat stil worden, in dat uitdoven (*nibbāna*; *nirvāṇa*), ontvouwt zich wat nooit werd geboren—de levende Dhamma zelf.

III.22 ONTWAKEN TOT WAT NOOIT AFWEZIG WAS

Wanneer onwetendheid (avijjā; avidyā) verzwakt, wanneer de nevel van verwarring oplost, wordt niet iets nieuws verkregen. Wat verdwijnt is het misverstaan. Wat ophoudt is het grijpen.

Zolang er het idee is dat er iets moet worden bereikt, iets moet worden toegevoegd, blijft de geest bewegen binnen het geconditioneerde (saṅkhata; saṃskṛta). Worden, streven, zichzelf vervolmaken—dit alles behoort tot dat wat ontstaat en vergaat.

Ontwaken is geen bezit dat verschijnt. Het is het ophouden van de veronderstelling dat er iemand is die voltooid moet worden.

Inzicht (paññā; prajñā) is geen bezit dat verschijnt, maar het helder zien van ontstaan en vergaan, het doorzien van hun afhankelijkheid (paṭicca-samuppāda; pratītyasamutpāda).

Wat ontstaat, is niet blijvend. Wat afhankelijk is, is niet zelf (anattā; anātman).

Wanneer dit zonder verzet wordt gezien, verliest het zoeken zijn grond. Niet omdat iets gevonden is, maar omdat het zoeken zelf begrepen wordt.

Daarin wordt zichtbaar wat de Boeddha aanduidde als het Ongeborene (ajāta; id.), het Ongewordene, het Ongemaakte, het Ongeconditioneerde (asaṅkhata; asaṃskṛta). Niet als object van ervaring, maar als het ophouden van ontstaan.

Het Ongeborene verschijnt niet en ontvouwt zich niet als iets. Het wordt niet bereikt. Het wordt niet toegevoegd aan het bestaande. Het wordt slechts duidelijk wanneer het geconditioneerde niet langer wordt vastgehouden.

Wat overblijft is geen ervaring om te bezitten, geen identiteit om te bevestigen. Enkel het uitdoven van het vuur (nibbāna; nirvāṇa)—stil, ongegripen, zonder centrum.

Zo wordt ontwaken geen gebeurtenis, maar het ophouden van misvatting.

Niet iets dat men wordt, maar het einde van alle worden.

III.23 VOORBIJ DE VORM

Wanneer men spreekt over bevrijding, kan men niet spreken over vormen. Vormen behoren tot het domein van het gewordene (bhūta; id.): ¹⁰² zij ontstaan, veranderen en verdwijnen.

Elke structuur, elk mandaat, elk systeem—hoe zorgvuldig ook opgebouwd, hoe toegewijd ook bedoeld—ontleent zijn bestaan aan oorzaken en voorwaarden. Alles wat geboren wordt, is onderhevig aan ontbinding.

De Boeddha wees niet naar de ordening van de wereld, maar naar het einde van gehechtheid. Niet naar het verfijnen van vormen, maar naar het loslaten van wat het hart bindt.

Wanneer grijpen en afwijzen ophouden, verliest het ervaringsveld zijn vernauwing.

In dat uitdoven wordt zichtbaar wat de Boeddha aanduidde als het Ongeborene (ajāta; id.), ¹⁰³ het Niet-gewordene (abhūta; id.), het Niet-geschapene (akataṃ; akṛtaṃ), het Ongeconditioneerde (asaṅkhata; asaṃskṛta). ¹⁰⁴

Niet als iets dat verschijnt, maar als datgene waardoor ontkomen mogelijk is aan het geborene, het gewordene, het gemaakte, het geconditioneerde.

Het Ongeborene is geen toestand die bereikt wordt. Het is geen afzonderlijke werkelijkheid. Het wordt niet toegevoegd aan wat bestaat. Het wordt zichtbaar wanneer het vasthouden aan het geconditioneerde ophoudt.

Wat in de Pāli-canon ‘de bevrijding van het hart’ (ceto-vimutti; id.) ¹⁰⁵ genoemd wordt, is het volledig uitdoven van gehechtheid (upādāna; id.), hunkering (taṇhā; tṛṣṇā) en onwetendheid (avijjā; avidyā).

Waar deze vergiften uitdoven, houdt het worden op.

In het Ongeborene bestaat geen structuur, geen rol, geen hiërarchie. Niet omdat zij bestreden hoeven te worden, maar

omdat het verschijnselen zijn die behoren tot het wereldse, tot wat ontstaat en vergaat, tot saṃsāra.

Zoals een vlot gebruikt wordt om over te steken en daarna niet wordt meegedragen, zo worden vormen slechts gebruikt zolang zij tot inzicht bijdragen, maar niet vastgehouden wanneer hun doel vervuld is.

De bevrijde yogi bouwt geen identiteit meer rond vormen.

Niets wat ontstaat biedt blijvend houvast. Wanneer het grijpen ophoudt, blijft er geen vorm om zich aan vast te klampen.

Daar eindigt elk worden.

III.24 HET GEBRUIK VAN NEGATIE ALS BEVRIJDING

Wanneer de Boeddha in Udāna 8.3 spreekt over het Ongeborene, doet hij dat met een opvallende soberheid.

Hij noemt het Ongeboren, Ongeworden, Ongeschapen, Ongeconditioneerd. Vier woorden, maar geen enkele positieve beschrijving.

Geen beeld, geen glans, geen verhevenheid. Enkel ontkennende taal. Alsof hij, met uiterste zorgvuldigheid, de lezer wil wegleiden van elke neiging om het Ongeborene te benoemen als iets dat men kan grijpen.

Die keuze is geen toeval en ook geen literair procédé.

Ze is een vorm van mededogen. De geest die nog niet bevrijd is, heeft de gewoonte om alles wat waardevol lijkt om te vormen tot een object. Zelfs het subtielste inzicht wordt dan een bezit. Zelfs het hoogste ideaal wordt een identiteit.

Daarom is de taal van Udāna 8.3 zo radicaal eenvoudig: zij wil verhinderen dat het Ongeborene stolt tot een 'iets', tot een 'entiteit'.

Zodra men positieve termen gebruikt, ontstaat immers onvermijdelijk een richting. Woorden zoals grond, fundament, 'zijn, Absolute Werkelijkheid, Ultieme Werkelijkheid, zuiver bewustzijn, tijdloze kern kunnen inspirerend lijken, maar ze dragen een gevaar in zich.

Ze suggereren een entiteit, een substantie, een werkelijkheid die men kan vinden en vasthouden.

Maar wat 'gevonden' kan worden, behoort tot het domein van het geborene. En wat men kan 'vasthouden', wordt vroeg of laat opnieuw een vorm van gehechtheid.

In de taal van de Dhamma: wat tot object wordt gemaakt, wordt al snel behandeld als saṅkhata—gevormd, gemaakt, samengesteld—precies omdat de geest het onvermijdelijk betreft op waarneming, denken en toeëigening.

Daarom hanteert de Boeddha in Udāna 8.3 een andere benadering in zijn aanwijzing.

Hij wijst niet naar iets dat opgebouwd moet worden, maar naar dat wat duidelijk wordt wanneer het opbouwen stopt.

Hij spreekt niet over een nieuwe toestand die verworven moet worden, maar over het beëindigen van wat geconditioneerd is.

Zijn taal draagt het ritme van nibbāna: niet als creatie, maar als uitdoving (sitibhāva; śītibhāva). Niet als een toevoeging, maar als een loslaten.

Het is alsof de sutta-tekst zegt: bevrijding is geen resultaat dat moet behaald worden. Meer nog: zij is het einde van vervaardiging. Het einde van de dwang om te worden. Het einde van het grijpen naar vorm, zelfs naar de fijnste spirituele vorm.

Het Ongeborene is geen toevoeging aan het wereldse bestaan. Het valt niet binnen ontstaan en vergaan. Het Ongeborene is geen gevolg, geen constructie, geen product.

Een positieve beschrijving zou het Ongeborene opnieuw binnentrekken in de taal van het geborene. Elke omschrijving die klinkt als ‘dit is het’, geeft het Ongeborene meteen een plaats in het netwerk van begrippen, kenmerken en vergelijkingen van de wereld van saṃsāra.

In de Udāna 8.3 weigert de Boeddha dit te doen.

Hij laat na om het Ongeborene te laten afdalen tot concept. Hij houdt het bewust vrij van definities. Vrij van afbakening. Vrij van de behoefte van de geest om zekerheid te zoeken.

In die zin zijn de negatieve termen geen ontkenning van werkelijkheid, maar een bescherming tegen misvatting (micchā diṭṭhi; mithyā dṛṣṭi).

Ze zijn geen ‘leegte’ in de wereldse zin van het woord, maar een uitnodiging tot niet-objectiveren. Het is een herinnering dat het Ongeborene niet correct benaderd kan worden met

hetzelfde perspectief—met de identieke instrumenten waarmee men het geconditioneerde onderzoekt.

Waar woorden ontstaan uit de waarneming van veranderlijkheid, kunnen zij onmogelijk de taal worden van het onveranderlijke. Zij kunnen enkel aanduiden door af te grenzen, door te zeggen wat het niet is.

Daar raakt Udāna 8.3 ook aan de kernintuïtie van paṭicca-samuppāda (pratītya-samutpāda): wat ontstaat, is afhankelijk van voorwaarden; wat afhankelijk ontstaat, kan ophouden wanneer de voorwaarden uitdoven.

Het hele domein van het geborene—van ervaring, wereld, lichaam en persoonlijkheid—ontvouwt zich als een proces: *dit*, omdat *dat*.

Maar het Ongeborene wordt niet als proces beschreven. Het valt niet te vatten als een conditionele gebeurtenis, niet omdat het ergens boven de wereld zweeft, maar omdat het juist niet kan worden opgevat binnen ontstaan en vergaan.

Ook hier toont zich de diepste eenvoud van de Dhamma.

Niet alles wat subliem is, moet (kan) benoemd worden. Niet alles wat waar is, moet (kan) verklaard worden.

Werkelijkheden worden soms verduidelijkt door ze niet vast te pinnen in taal. In Udāna 8.3 lijkt de Boeddha precies dat te doen: hij wijst naar het Ongeborene zonder het in handen te geven aan de greep van de geest.

En wellicht is dit de kern van zijn dienstbaarheid.

Hij wil de beoefenaar niet laten verdwalen in metafysische ideeën, maar terugbrengen naar het einde van gehechtheid (upādāna; id.).

Zelfs een juist inzicht verliest zijn helderheid wanneer het wordt toegeëigend. Zelfs de Dhamma kan een hindernis worden wanneer zij niet meer functioneert als vlot, maar als een schat die bewaakt moet worden. Daarom is de taal hier zo kaal: de Boeddha wil vermijden dat taal 'iets' wordt.

Het Ongeborene wordt in Udāna 8.3 niet tot een object van kennis gemaakt. Het wordt slechts aangeduid waar kennen geen houvast meer vindt.

Niet wat verworven kan worden, maar wat zichtbaar wordt wanneer elke verwerving eindigt. Niet wat ‘worden’ kan, maar wat zich toont wanneer het ‘worden’ ophoudt. Niet wat tot identiteit wordt, maar wat elke identiteit doorzichtig maakt.

Hier resoneren ook commentariële duidingen, hoe verschillend ook, op een stille manier mee.

Hier wordt het Ongeborene niet voorgesteld als een ‘iets’ in de wereld, maar als datgene wat juist niet onderworpen is aan ontstaan en vergaan.

Het wordt niet geplaatst in de categorieën van ervaring, maar als het einde van conditionering.

Niet als een object naast andere objecten, maar als het ophouden van het hele mechanisme van het gewordene, het geschapene—het uitdoven van de voorwaarden die dukkha dragen.

Op deze manier ontvouwt Udāna 8.3 zich als een oefening in stilte. Niet door te zwijgen uit onwetendheid, maar door te zwijgen uit inzicht.

Door het Ongeborene niet te vullen met woorden, blijft het een vrije ruimte: *acalaṃ sukhaṃ*—onwankelbaar geluk, een canonieke beeldspraak voor *nibbāna*.

En precies daardoor wordt het een toevlucht die niet in bezit verandert. Een vrijheid die niets vraagt. Een bevrijding die niemand toebehoort.

In deze benadering ligt een devies besloten dat zich vanzelf vertaalt naar de praktijk: stilte, eenvoud, dienstbaarheid.

Stilte, omdat het Ongeborene niet in woorden past.

Eenvoud, omdat elke toevoeging een versluiering wordt.

Dienstbaarheid, omdat het doel niet is om een metafysisch systeem te bouwen, maar om het lijden te beëindigen—direct, zonder omwegen.

Het Ongeborene wordt niet *gedacht*, maar *herkend* in het ophouden van denken dat zich vastzet. Niet gezocht als een eindbestemming, maar zichtbaar als dat wat zich ontvouwt wanneer het geconditioneerde spel van samsāra uitdooft.

Udāna 8.3 zegt uiteindelijk niet: kijk wat het is. Het zegt eerder: zie wat het niet is.

En wanneer dat zien volledig wordt, blijft er niets meer over om te grijpen. Wat rest is uitsluitend de ruimte waarin het grijpen ophoudt. Alleen het einde van het gemaakte. Alleen het Ongeborene—zonder naam.

III.25 DE STILTE VOORBIJ REGELS EN RITUELEN

Wat het Ongeborene wordt genoemd, is niet gevormd door geloften of gebruiken, niet ontstaan uit ritueel of regel. Geen ascese, geen offer, geen zuiveringsbad kan het raken, want het behoort niet tot wat ooit bezoedeld kon worden.

Wat de Boeddha silabbata-parāmāsa (śīlavrata-parāmarśa) noemde—hechting aan regels en rituelen—heeft betrekking op het vertrouwen dat bevrijding gevonden kan worden in vorm.

Maar wat ongeconditioneerd is, valt niet te bereiken via wat geconditioneerd is.

Wie bevrijding zoekt in uiterlijke vormen, vindt slechts vorm. Wie haar zoekt in ideeën over leegte, vindt slechts een verfiind concept. Wanneer het zoeken zelf tot rust komt, wordt zichtbaar wat nooit onderworpen was aan ontstaan en vergaan.

In die helderheid is stilte geen loutere beoefening meer, maar de afwezigheid van grijpen—van hechting (upādāna; id.)

Zolang men gelooft dat bevrijding schuilt in vorm of handeling, blijft men gebonden aan conditionering.

Daarom spreekt de Boeddha over drie ketenen (saṃyojana; id.) die de stroom naar bevrijding verhinderen: geloof in een blijvend ‘ik’ (sakkāya-diṭṭhi; satkāya-drṣṭi), vertrouwen op ritueel als redding (silabbata-parāmāsa; śīlavrata-parāmarśa) en verlamme twijfel (vicikicchā; vicikitsā).

Wanneer deze drie ketenen definitief doorbroken zijn, opent zich de stroom. Niet doordat iets wordt toegevoegd, maar doordat misvatting wegvalt.

Een stroombetreder (*sotāpanna*; *srotāpanna*) is iemand bij wie deze drie ketenen niet langer kunnen terugkeren.

Het Ongeconditioneerde vraagt geen geloof en verwerpt geen ongeloof. Het vraagt geen regel en verbreekt geen wet.

Het is niet te zuiveren, want het behoort niet tot wat bezoedeld kan worden. Het heeft geen bevrijding, want het behoort niet tot wat gebonden was.

Wanneer begeerte tot rust komt, wanneer het hart niet langer houvast zoekt in vorm of idee, wordt de eenvoud van de Dhamma zichtbaar.

III.26 DE DANS VAN VORMEN RONDON STILTE

Alles wat verschijnt, verdwijnt. En toch is er het Ongeborene —niet onderworpen aan verschijnen of verdwijnen.

In het licht van het Ongeborene wordt duidelijk: niets blijft ooit voor altijd—en dat is geen tekort, maar een zachte schoonheid die zich toont in elk verval. Elke bloem vergaat, maar haar geur wijst even naar wat niet ontstaat en niet vergaat, en zindert nog even na in de stilte van ervaren.

Wanneer vergankelijkheid helder wordt gezien vanuit het Ongeborene, verliest dukkha haar greep.

Er blijft immers niets meer over om aan vast te grijpen.

Verandering is dan geen verlies, maar de dans van vormen rondom stilte. Niet om vast te houden, maar om toe te laten wat zich ontvouwt—zonder iets te maken—zacht als adem, fris als wind.

Elk moment is uniek, niet omdat het zich herhaalt, maar omdat het nooit terugkeert. En toch: wat niet ontstaat en niet vergaat, ontbreekt niet.

Woorden die uit deze stilte opkomen—uit aandacht (sati; smṛti) en mededogen (karuṇā; id.)—raken het hart, niet door klank, maar door de vrede waaruit ze voortkomen.

III.27 EEN MEDITATIE OVER INZICHT EN HET ONGEBORENE

“Geloof verzet bergen,” zegt men. Maar wie innerlijk kijkt, ziet hoe inzicht (paññā; prajñā) een andere richting uitgaat.

Inzicht probeert niets te veranderen, niets te forceren, geen structuur op te leggen. Inzicht laat de dingen simpelweg zijn zoals ze werkelijk zijn (yathā-bhūta; id.).

Inzicht verzet geen bergen, het ontmantelt gewoon de illusie dat er ooit een vaste berg was die verzet moest worden.

Wanneer de yogi werkelijk ziet (janāmi passāmi; janāmi paśyāmi), wordt alles lichter. Wat eerst massief en onwrikbaar leek—gedachten, gevoelens, herinneringen, identiteiten—blijkt te bewegen als stof in het licht.

Het inzicht van de beoefenaar verandert de wereld niet; het verandert louter het gezichtsveld, het perspectief waarin de wereld verschijnt. Het opent het hart voor een dieper 'weten' dat niet afhankelijk is van ontstaan en vergaan.

In deze helderheid wordt het Ongeborene (asaṅkhata; asaṃskṛta) voelbaar, niet als een object, maar als stilte die nooit gekomen is en nooit zal verdwijnen.

De yogi raakt het Ongeborene niet aan, bereikt het niet, verwerft het niet als resultaat of bezit. Het inzicht van de yogi verwijdert alleen datgene wat het zicht erop versluiert.

Anders gezegd: wat men voortgang op het pad noemt, is niets anders dan het uitdoven van geconditioneerde misvattingen (micchā-diṭṭhi; mithyā-dṛṣṭi).

In de ruimte van het Ongeborene worden zelfs bergen licht.

Niet omdat zij verdwijnen, maar omdat de ervaring van hun zwaarte oplost. De wereld verschijnt nog steeds, maar ze wordt doorzichtiger, transparanter, lichter in ervaren.

Alles toont zijn ware natuur als flux, als lege vormen die opkomen in vormloze openheid. Wat pijn deed, verliest zijn

angel; wat gevreesd werd, valt uiteen in eenvoudige ervaring.

En precies hier, in deze stilte die niet door tijd aangeraakt wordt, spreekt het Ongeborene zonder stem. Niet als boodschap, niet als waarheid die geloofd moet worden, maar als de openheid waarin verschijnselen opkomen en verdwijnen.

De beoefenaar zelf hoeft niets te doen. Wat inzicht doet, is niets toevoegen, maar alles terugbrengen tot eenvoud—ervaring toelaten zonder iets te maken.

Wanneer de yogi doorziet dat niets blijvend is (anicca; anitya), wordt ook het Ongeconditioneerde zichtbaar—het Niet-gewordene, het Niet-geschapene, de uitdoving van conditionering.

Niet een entiteit, niet een zelf, niet een absolute grond als concept—maar een ongeboren openheid waarin elk moment vrij verschijnt.

Inzicht brengt de beoefenaar niet dichterbij dit Ongeborene; het wijst gewoon aan dat er geen scheiding was.

Zo wordt duidelijk: geloof verzet geen bergen—dat is slechts een conditionering die naar zekerheid hengelt. Inzicht daarentegen laat bergen transformeren tot hun ware omvang.

Wat achterblijft is niet leegte als afwezigheid, maar leegte als openheid, helder en onbevangen. Een openheid zonder eigenaar, zonder centrum, zonder grens. Suññatā (śūnyatā)—het doorzien dat alle fenomenen leeg zijn van zelf (anattā; anātman) en leeg van vastheid (anicca; anitya)—een leegte die geen leegte is, maar grenzeloze openheid. Bevrijding (vimutti; vimukti).

En dan wordt het Pad helder in zijn eenvoud.

De bevrijde yogi wandelt voort in een wereld die voortdurend verandert, terwijl hij rust in het Ongeborene. Dit inzicht maakt hem niet driest, niet uitzonderlijk, niet verheven.

Inzicht maakt hem vrij. Zelfs de meest rigide structuren verliezen immers hun greep.

Zo vloeien inzicht en het Ongeborene samen tot één eenvoudig weten: dat niets werkelijk vast is, dat niets bezit kan worden, en dat bevrijding niet ontstaat door de wereld te herschikken, maar door te ontwaken in de openheid die nooit ontstaan is. Een openheid die nooit werd geboren, en daarom nooit sterft.

Geloof en inzicht bewegen in tegengestelde richtingen.

Geloof groeit uit wat de mens bezielt (saṅkhāra; saṃskāra), uit het subtiele verlangen (taṇhā; tṛṣṇā) dat naar zekerheid grijpt.

Inzicht (paññā; prajñā) ontluikt juist in het loslaten van die beweging.

Hierin toont zich de stille radicaliteit van Dhamma.

III.28 HET ONGEBORENE EN DE VRIJHEID OM TE ZIEN

Niets ligt vast.

Die woorden lijken eenvoudig, maar raken een diepte die ons gewone denken nauwelijks kan omvatten. Want wat ongeboren is, kent geen script. Het draagt geen verhaal, geen richting, geen voorbestemde vorm. Het is vrij van wat verschijnt, en toch kan elke vorm verschijnen.

Wanneer we spreken over het ontvouwen van talloze mogelijkheden, gaat het niet over een kosmisch spel van toeval of bestemming.

Het wijst op iets veel intiemers: dat elk moment open is, dat de werkelijkheid zich steeds opnieuw toont als een veld dat nog niet bepaald is.

Verschijsning kan oplichten, maar de vorm waarin zij verschijnt ligt niet vast. Elke mogelijkheid draagt haar eigen kleur van waarschijnlijkheid, maar geen enkele is doelgericht.

Te midden van dat open veld bevindt zich een gift. Niet een geschenk dat van buitenaf komt, maar een vrijheid die altijd aanwezig is: de vrijheid om te zien.

Niet de vrijheid om willekeurig te kiezen wat we willen geloven, maar de vrijheid om het perspectief te herkennen van waaruit we kijken.

De vrijheid om terug te keren naar de eenvoud van het Ongeborene (ajāta; id.), waar geen standpunt hoeft ingenomen te worden om helder te zien.

Wanneer we vanuit dat stille midden kijken, wordt duidelijk dat het leven niet gedirigeerd wordt door een vooraf geschreven verhaal, door een gefingeerde genesis.

Wat verschijnt, verschijnt. Wat verdwijnt, verdwijnt. Maar wat we als 'ik' ervaren—dat wat zich aan de stroom hecht of

ertegen vecht—is geen noodzakelijkheid. Het is een reflex, een gewoontepatroon, maar geen essentie.

Het Ongeborene vraagt niet om een rol te spelen, het nodigd enkel uit tot helder zien.

Die helderheid verandert niets aan wat komt en gaat, maar ze verandert de manier *waarop* het komt en gaat.

Niet door de werkelijkheid te manipuleren, maar doordat het hart ophoudt te grijpen naar allerlei stabiele vormen. In die eenvoud wordt kijken een vorm van dienstbaarheid: niet aan een idee van zelf, maar aan dat wat waar is, zacht en ongeforceerd.

Zo wordt de vrijheid om te zien geen persoonlijke verdienste, maar het vanzelf zichtbaar worden van wat nooit ontstaan is.

Het is een herinnering dat niets ooit vastlag—dat elke stap, elke gedachte, elke ontmoeting voortkomt uit dezelfde openheid waarin alles mogelijk is, maar aan niets gebonden.

Dit is de kern: het Ongeborene bepaalt niets. Het is eenvoudig de openheid waarin niets vastligt. Het schrijft geen scenario, maar laat het leven zich schrijven in dit moment. In één moment. Van moment tot moment.

Wat rest is eenvoudig: kijken.

Zien hoe het zich ontvouwt. Zien hoe het verdwijnt. Zien hoe niets hoeft vastgelegd te worden om toch volledig aanwezig te zijn.

In die stille, ondogmatische observatie wordt het leven vanzelf eenvoudig.

En uit die eenvoud vloeit dienstbaarheid voort—niet als plicht, maar als een zachte manier van verschijnen, een aanraking zonder doel, een stap die geen richting zoekt maar toch telkens precies op tijd komt.

Het Ongeborene kent geen script. In zijn onbevangenheid toont het de meest fundamentele vrijheid: dat elk moment opnieuw gezien kan worden zoals het is.

En dat dit zien volmaakt is.

III.29 AAN DE OEVER VAN DEZELFDE STROOM

Gezien vanuit het perspectief van het Ongeborene (ajāta; id.), het Ongeconditioneerde (asaṅkhata; asaṃskṛta), verschijnen meningen en overtuigingen slechts als rimpelingen op het oppervlak van een tijdloze openheid.

De menselijke neiging om alles te willen kennen, of iemand te zoeken die pretendeert alles te weten, is niet meer dan een reactie (saṅkhāra; saṃskāra) van het denkbeeldige 'ik' dat verlangt naar zekerheden, waarbij gidsen, leraren en goeroes maar al te graag ter hulp geroepen worden.

Waarheid laat zich echter niet bezitten omdat zij ongeboren is; zij bevindt zich vóór woorden, vóór vormen, en kan door niemand geclaimd of vastgehouden worden.

In de openheid van het Ongeborene wordt duidelijk waarom de Boeddha zichzelf slechts een wegwijzer noemde.

Zijn woorden—*“de Tathāgata wijst slechts de weg”*—klinken hier als een echo van iets dat al lang vóór zijn geboorte aanwezig was.

Vanuit dit perspectief is er geen meester die gevolgd moet worden, geen autoriteit die unieke waarheid bezit, geen structuur die erkenning opeist, geen lineage die eer verlangt, geen instantie die dogmatisch oordeelt of veroordeelt.

Er blijft slechts een aanwijzing, een richting, een zachte aanduiding van wat in wezen nooit verduisterd is.

In het Ongeborene bestaat geen autoriteit en geen leerling; er is enkel openheid zonder centrum.

Wat uit het verlangen naar zekerheid ontstaat, is nooit het Ongeborene zelf, maar het denkbeeldige 'ik' dat zichzelf wil bevestigen en handhaven.

Wat het 'ik' een 'standpunt' noemt, is slechts een voorbijgaande golf in een woelige oceaan.

• *Niet omdat iemand veel spreekt, wordt iemand wijs* *, sprak de Boeddha in vers 258 van de Dhammapada—en vanuit een ongeconditioneerd perspectief klinkt dit als een zachte glimlach.

Wijsheid ontstaat niet door te bevestigen wat men reeds denkt te weten, maar door te ontspannen in wat tijdloos open is, waar elke mening vanzelf uitdooft zoals een rimpeling verdwijnt in stilstaand water.

Zo verschijnt ook het vingertje dat anderen corrigeert als een fenomeen zonder werkelijke grond.

Vanuit het Ongeborene bestaat er geen ‘gevorderd’ of ‘achtergebleven’. Er is geen oever die bereikt moet worden. Alles verschijnt in dezelfde transparantie waarin niets vastligt.

Dat sommige wezens menen de rivier beter te begrijpen terwijl zij in werkelijkheid nog steeds op dezelfde plek staan, is geen fout en geen tekort.

Het is slechts een oplichten van het denkbeeldige ‘ik’ in dat wat nooit een middelpunt heeft gekend.

Het Ongeborene oordeelt niet; het is zien zonder oordeel.

Werkelijk begrijpen ontstaat wanneer de golf herkend wordt als niets anders dan stilte in beweging.

In die stilte valt elke vorm van eigendunk weg.

Inzicht is geen bezit, geen kennis die verzameld wordt, maar een transparantie voor wat het Ongeborene altijd is.

Een gids kan slechts naar die transparantie wijzen.

• *Slechts wie vredig is, zonder haat en zonder angst, wordt een wijze genoemd* *, aldus de Boeddha—en vanuit het perspectief van het Ongeborene is dit geen vermaning, maar een eenvoudige vaststelling: in het Ongeconditioneerde is er niemand die zich op iets kan beroemen, en er is niets om te bezitten.

Soms lijkt het alsof deze tijd gekenmerkt wordt door een afnemend vertrouwen in niet-weten. In het Ongeborene bestaat zo'n zorg niet. Het is slechts de onrust van wezens die vergeten zijn wat stilte is.

Meningen drogen op, zoals de Boeddha het beschreef, maar het Ongeconditioneerde blijft helder als een lucht zonder horizon. De stroom kan niet beschreven worden door wie haar nog niet betreden heeft, en toch stroomt zij ononderbroken.

De stroom zelf wijst de weg, maar in het Ongeborene is er geen stroom. ¹⁰⁶

Er is slechts zien.

III.30 VANUIT HET ONGEBORENE

Vanuit wat ongeboren is, krijgt dienstbaarheid een onverwachte gedaante. Niet als handelen, niet als ingrijpen, maar als het laten zijn van wat verschijnt.

Waar tijd geen houvast vindt, ontvouwt alles zich vanzelf. Niets hoeft bijgestuurd te worden, niets moet verbeterd worden. Wat opkomt, komt op; wat verdwijnt, verdwijnt.

Dienstbaarheid wordt hier de kunst van het niet tussenbeide komen, omdat er eenvoudigweg geen ‘tussen’ bestaat om in te grijpen.

Eenvoud krijgt in dit licht een eigen helderheid. Niet de eenvoud van het reduceren of versimpelen, maar de eenvoud van niets toevoegen aan wat reeds volkomen is.

Het Ongeborene (ajāta; id.) draagt geen voorkeur en kent geen oordeel, geen verlangen naar vorm of betekenis.

Wat men ‘complexiteit’ noemt, is slechts de rimpeling van verschijnen; wat men ‘eenvoud’ noemt, is het moeiteloze rusten ¹⁰⁷ van het Ongeborene zonder centrum.

Eenvoud is het natuurlijk resultaat van niet te grijpen.

En dan is er stilte.

Niet de stilte die ontstaat wanneer geluid wegvalt, maar de stilte die aanwezig is te midden van elk geluid, elke gedachte, elke beweging van de geest.

Het is een stilte die niet gemaakt wordt, niet gezocht wordt, niet bereikt wordt.

Het is een stilte die geen tegenpool kent. Zij is niet de grond waarop iets rust, maar dat waarin verschijnen en vergaan hun houvast verliezen.

Vanuit deze stilte wordt elk antwoord overbodig. Want nog vóór het antwoord ontstaat, is er al gezien, al verstaan, al gedragen.

In dit perspectief vloeien stilte, eenvoud en dienstbaarheid moeiteloos in elkaar over.

Het zijn geen drie paden, geen drie deugden, geen drie keuzes. Vanuit het Ongeborene zijn ze één transparante kwaliteit: het nergens aan hechten, nergens op staan, nergens tegenin gaan.

Het is de vanzelfsprekende aanwezigheid van een openheid die niets nodig heeft en toch alles omvat.

Wanneer niets wordt toegevoegd, blijft alleen helderheid.
Wanneer niet wordt ingegrepen, blijft alleen harmonie.
Wanneer niets wordt gezegd, blijft alleen waarheid.

Zo toont het Ongeborene zich niet door woorden, maar door een stil zijn waarin alles verschijnt en verdwijnt zonder vastgehouden te worden, zonder ingrijpen.

Stilte wordt dan het ongeboren licht waarin elk antwoord oplost nog vóór het uitgesproken wordt.

Eenvoud het niet verstoren van wat al volledig is.

Dienstbaarheid het ongehinderd laten ontvouwen wat verschijnt.

III.31 VANUIT HET PAD

Als het Ongeborene (ajāta; id.), het Ongeconditioneerde (asaṅkhata; asaṅskṛta) zich voor de beoefenaar ontvouwt, verschuift het perspectief waarop de geest zich vestigt op een manier die geen enkele inspanning meer vraagt.

Het is alsof de drang om te worden (bhava; id.) oplost door het inzicht dat dit Ongeborene nooit ontstaan is, nooit geboren werd en nooit vergaat.

In datzelfde inzicht verliest het grijpen (upādāna; id.) zijn kracht, en wordt zichtbaar dat de geest zich niet langer hoeft te verdedigen of te vervolledigen.

De Boeddha verwijst naar dit Ongeconditioneerde wanneer hij in Udāna 8.3 zegt:

• *Atthi, bhikkhave, ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhataṃ — Er is, Monniken, het Ongeborene, het Niet-gewordene, het Niet-geschapene, het Ongeconditioneerde.* •

Deze uitspraak wijst naar wat Ongeboren, Niet-geworden, Niet-geschapen, ongeconditioneerd en daarom niet onderworpen is aan ontstaan en vergaan.

Uit dit inzicht ontstaat stilte.

Niet als een doel, maar als het wegvallen van wat de geest in beweging houdt.

Het is de eenvoudige stilte die niet gekozen wordt, maar verschijnt—zonder te worden voortgebracht—wanneer verlangen (taṇhā; tṛṣṇā) en weerstand (paṭigha; pratigha) hun gewicht verliezen.

In deze stilte wordt het leven niet afgewezen, maar zonder tussenlaag ervaren: direct—als een openheid waarin niets hoeft toegevoegd te worden.

Het is de vrede die in de teksten beschreven wordt als *santa*, waarin het Ongeborene niet als een object verschijnt, maar zichtbaar wordt in het wegvallen van grijpen.

Wanneer deze stilte zich verdiept, verschijnt eenvoud. Niet als een regel of een ascetische keuze, maar als de meest natuurlijke vorm die een heldere geest kan aannemen.

Eenvoud verschijnt als gevolg, niet als discipline. Alles wat overbodig is, valt weg—niet door wilskracht, maar omdat het geen functie meer heeft.

De Pāli-canon spreekt hier over *appicchatā* (*alpecchā*)—het hebben van weinig verlangens, een kenmerk van innerlijke eenvoud en tevredenheid; en *santutṭhi* (*santoṣa*)—een stille tevredenheid die zich ontwikkelt uit inzicht en niet gestoeld is op bezit of allerlei tijdelijke omstandigheden.

Eenvoud toont zich zo als een leven waarin niets extra meer hoeft, waarin elk moment genoeg is zoals het is.

Wanneer eenvoud niet langer verstoord wordt, verschijnt dienstbaarheid als haar natuurlijke consequentie. Niet als een plicht, niet als een vorm van deugd, maar als een beweging waarin de gedachte aan een ‘ik’ wegvalt.

Wanneer de spanning rond ‘ik’ en ‘ander’ oplost, verschijnt een zachte bereidheid om te geven (*dāna*; *id.*), te verbinden (*mettā*; *maitrī*), en gelijkmoedig te aanvaarden (*upekkhā*; *upekṣā*) wat verschijnt.

Dienstbaarheid verschijnt dan niet als handelen vanuit een zelf, maar als een stille respons zonder centrum.

Dienstbaarheid wordt zo een vorm van zorg die geen eigenaar kent, een activiteit zonder grens, zonder verwachting, zonder nadruk op resultaat.

In deze natuurlijke vriendelijkheid wordt zichtbaar dat er geen middelpunt meer is, en dat geven en ontvangen dezelfde ademtocht zijn.

In deze drie—stilte, eenvoud en dienstbaarheid—valt het geconditioneerde weg, en blijft wat niet geconditioneerd is.

Ze zijn geen doelen op het pad, maar de zachte geur van inzicht waarin niets meer wordt toegevoegd.

III.32 HET ONGEBORENE ALS VOLTOOIING VAN DE DHAMMA

Wanneer men spreekt over het Ongeborene (ajāta; id.), raakt men aan dat wat niet onder ontstaan of vergaan valt.

Het Ongeborene is geen toestand, geen ervaring, geen inzicht dat tot stand komt door een reeks oorzaken (hetu; id.) en voorwaarden (paccaya; pratyaya). Het is dat wat nooit onderbroken werd, dat wat niet ontstaat en niet vergaat binnen het veld van oorzaken en voorwaarden.

De Boeddha noemt het in een beknopt, tijdloos vers 'het Ongeborene, Ongewordene, Niet-geschapene, Ongeconditioneerde' — woorden die als een echo van helderheid klinken in de Udāna 8.3 — zonder uitleg, zonder analyse, enkel als een aanwijzing naar dat wat vrij is van wording (bhava; id.).

In die stille openheid wordt zichtbaar waar de Dhamma naar wijst en tot rust komt. Niet als twee afzonderlijke werkelijkheden, maar als de vervulling van het pad wanneer worden en vergaan niet langer worden vastgehouden.

Het Pure van de Dhamma is niet iets dat kan worden verdedigd, bestudeerd of verworven; het is wat overblijft wanneer elk grijpen en hechten ophoudt. In die zin is het Pure van de Dhamma geen essentie, maar het ophouden van bezoedeling (kilesa; id.) en constructie (saṅkhāra; saṃskāra).

Het Originele van de Dhamma is niet historisch, niet verbonden met enig beginpunt in tijd. Het is eerder dat wat iedere vorm van lijden (dukkha; duḥkha) doorsnijdt door het wegvallen van conditionering.

Wanneer de Boeddha spreekt over het Ongeborene als de mogelijkheid van bevrijding — omdat er, juist omdat dit Ongeborene er is, ook een ontsnappen mogelijk is aan het geconditioneerde — raakt hij precies aan dit einde van conditionering waarin geen enkele constructie standhoudt.

Het Originele van de Dhamma verwijst precies naar deze afwezigheid. Niet als leegte in de negatieve zin, maar als het uitdoven van alles wat wat samengesteld is en tot ontstaan en vergaan komt. Hierin raken het Ongeborene en het Pure elkaar als twee woorden voor hetzelfde ongeconditioneerde.

Wie dit probeert te begrijpen door gedachten of argumenten, ziet slechts contouren.

Het Pure van de Dhamma kan niet worden vastgesteld door taal of redenering. Het kan enkel herkend worden tijdens momenten waarin elke beweging naar zekerheid uitdooft. Zulke herkenning is niet het resultaat van een daad, een handeling, een stap vooruit, maar het spontaan wegvallen van datgene wat altijd zocht naar zekerheid.

In die eenvoud toont de Dhamma haar oorspronkelijke gelaat. Niet als een metafysische grond, maar als het ophouden van elke aanspraak op grond. Geen leer, geen pad, geen methode—maar het einde van grijpen waarin het pad oplost.

Het Ongeborene raakt het hart precies omdat het van de beoefenaar niets vraagt om te doen. De diepte ligt in zijn grenzeloosheid: het biedt niets aan, het neemt niets weg, het wijst slechts naar dat wat nooit werd aangeraakt door 'worden'.

Wanneer het Ongeborene duidelijk wordt, verdwijnt elke vraag naar zuiverheid. Want zuiverheid behoort tot de wereld van vormen, en het Ongeborene kent geen vorm.

Toch spreek ik van het Pure van de Dhamma omdat dit de enige taal is die enigszins wijst naar die ongeconditioneerde helderheid die boven elk onderscheid uitstijgt.

Hier raakt het Ongeborene niet enkel het Pure, maar maakt het elke gedachte over de Dhamma doorzichtig, alsof zichtbaar wordt dat niets werkelijk ontbreekt.

Stilte ademt doorheen elk woord, eenvoud doorheen elke beweging, dienstbaarheid doorheen elke ontmoeting.

Het Pure en het Originele van de Dhamma zijn geen deel van het pad; zij verwijzen naar de voltooiing van het pad.

Wanneer alle constructies wegvallen, toont zich enkel wat nooit geboren werd—het Ongeborene waarop het pad tot stilstand komt, precies zoals het vers in Udāna 8.3 het beschrijft.

In deze stilstand eindigt elke zoektocht. Niet door een conclusie, maar door het wegvallen van zoeken.

III.33 HET ONGEBORENE - BEVRIJDING ZONDER DOEL

Soms wordt gesproken over ontwaken alsof het een eindpunt is, een plaats waar de yogi moet aankomen, een toestand die ooit bereikt wordt. Alsof er een weg is die ergens naartoe leidt. Een streven dat moet voleind worden.

Vanuit het perspectief van het Ongeborene valt die manier van spreken stil.

Het Ongeborene is geen doel.

Het wordt niet verworven, niet bereikt, niet opgebouwd. Het openbaart zich wanneer onwetendheid (*avijjā*; *avidyā*) wegvalt en het geconditioneerde (*saṅkhata*; *saṃskṛta*) gezien wordt zoals het is (*yathābhūta-nāṇadassana*; *yathābhūta-jñānadarśana*).

Niet als wat verschijnt, maar als wat zichtbaar wordt wanneer verschijnen en verdwijnen niet langer worden vastgehouden.

Ontwaken is hier geen prestatie, maar het ophouden van misvatting, van verwarring (*micchā diṭṭhi*; *mithyā drṣṭi*).

Ook 'het niet-meer-geboren-worden' wordt vanuit dit perspectief niet nagestreefd.

Het is geen ideaal, geen toekomstig resultaat. Het wordt pas achteraf benoemd, wanneer helder is dat wat ontstaat en vergaat niet langer wordt verbonden met 'ik', 'mij' of 'van mij'. Niet als een belofte, maar als eenvoudige vaststelling.

Dukkha behoort niet tot het Ongeborene. Het ontstaat waar het geconditioneerde wordt vastgehouden en verkeerd begrepen.

De Dhamma maakt zichtbaar dat dukkha ontstaat door gehechtheid aan ervaring. Wanneer dat doorzien wordt, verliest dukkha zijn grond. ¹⁰⁸

Zodra gesproken wordt over een ‘ultiem doel’, wordt opnieuw een ‘iemand’ verondersteld die ergens moet aankomen, die iets moet bereiken.

Maar het Ongeborene ligt niet aan het einde van een weg.

Het ontvouwt zich wanneer het Pad zijn werk heeft gedaan: wanneer niets meer versluierd of verduisterd wordt, niets meer wordt toegevoegd, niets meer wordt vastgehouden.

Dan verdwijnt ook de vraag naar een doel.

Er blijft geen toestand over om vast te houden, geen ervaring om te bezitten, geen toekomst om te beveiligen.

Er is alleen het wegvallen van verwarring. En daarin: rust, bevrijding—niet als wat ontstaat, maar als wat niet geboren wordt.

III.34 GEEN IEMAND, GEEN IETS

Het Ongeborene openbaart zich niet door iets toe te voegen, maar door wat wegvalt. Zolang de overtuiging leeft iemand of iets te zijn—een drager van ervaringen, een eigenaar van denken en voelen, een vaste kern, een ziel—blijft het zicht versluierd.

Deze overtuiging is subtiel en daardoor ook zo moeilijk los te laten. Ze leeft niet alleen in woorden of gedachten, maar vooral in het vanzelfsprekende aanvoelen: ik ben dit, dit overkomt mij, dit is van mij.

Zo wordt het leven beleefd vanuit een centrum dat nooit werkelijk gevonden kan worden.

Wanneer deze illusie door meditatieve beoefening langzaam begint te verzachten, niet door ernaar te streven maar door helder zien, wordt zichtbaar dat wat we 'zelf' noemen zich telkens opnieuw vormt en oplost. Gevoelens verschijnen en verdwijnen. Gedachten komen op en lossen weer op. Lichaam en geest tonen zich als processen, niet als bezit. Niets daarin is stabiel genoeg om iemand of iets te zijn.

Dit zien is geen filosofische conclusie, maar een stille herkenning. Het voltrekt zich in aandachtige nabijheid, wanneer niets meer verdedigd of vastgehouden hoeft te worden.

Wat wordt zichtbaar wanneer de gedachte *'ik ben iemand of iets'* haar overtuigingskracht verliest?

Wat zichtbaar wordt, is dat wat niet ontstaan is. Niet werd opgebouwd. Niet werd samengesteld. Niet iets in de gewone betekenis van het woord, maar ook geen leegte in nihilistische zin.

Het Ongeborene is niet wat verschijnt wanneer het zelf verdwijnt; het is niet afhankelijk van verschijnen of verdwijnen. Alleen wordt het overschaduwd door identificatie, door gewoonte, door het voortdurende verhaal van 'ik', 'mij' en 'mijn'.

In de Udāna 8.3 wordt het Ongeborene niet gepresenteerd als een plaats om naartoe te gaan, maar als het uitdoven van de vergissing dat het geconditioneerde is wat wij zijn.

Wanneer dit onderscheid helder wordt, verliest het geconditioneerde zijn dwingende greep. Het mag verschijnen, veranderen en verdwijnen zonder dat er nog een centrum nodig is dat dit draagt.

Het Ongeborene is geen ervaring die men kan vasthouden. Geen staat die men kan herhalen. Geen identiteit die men kan aannemen.

Juist daarom blijft het onaantastbaar.

Wanneer de illusie van iemand-zijn of iets-zijn oplost, blijft geen niemand over, maar ook geen iemand; geen iets, maar ook geen niets. Wat overblijft is eenvoud. Openheid. Onpersoonlijke helderheid. Een weten zonder eigenaar. Aanwezigheid zonder centrum.

In deze eenvoud verdwijnt de behoefte om iemand te worden of om iets te bereiken.

Denken gaat door, spreken gebeurt, handelen voltrekt zich — het leven ontvouwt zich verder, maar zonder het gewicht van zelfbevestiging. Dienstbaarheid zonder rol, stilte zonder terugtrekking, vrijheid zonder claim.

Het Ongeborene hoeft niet beschermd of benoemd te worden. Het vraagt geen geloof, geen instemming, geen overtuiging.

Het vraagt alleen dat gezien wordt wat nooit werkelijk 'ik' of 'iets' was. En wat dan overblijft, is niet nieuw. Het is wat vrij is van 'worden' (bhava; id.).¹⁰⁹

III.35 DAT WAT NIET GEBOREN WORDT

Nibbāna is niet datgene wat geboren moet worden om te zijn.

Deze woorden vragen geen instemming en geen interpretatie. Ze vragen stilte. Ze wijzen niet naar een toekomst, niet naar een andere wereld, niet naar een verheven toestand die ooit bereikt zou (moeten) worden. Ze onderbreken slechts een diep ingesleten aanname: dat leven samenvalt met beweging, wording en voortgang.

Wat doorgaans ‘leven’ wordt genoemd, is een onafgebroken verschijnen en verdwijnen.

Adem volgt adem, gedachte volgt gedachte, ervaring volgt ervaring. Zulk leven is dynamisch, maar ook erg kwetsbaar.

Het moet onderhouden worden.

Het vraagt bevestiging.

Het draagt onrust in zich.

Wanneer gesproken wordt over nibbāna (nirvāṇa) als dat wat niet geboren wordt, wordt er geen ‘ander’ leven of een ‘andere’ dimensie tegenover dit leven geplaatst.

Er wordt gewoon gewezen op datgene wat niet afhankelijk is van verschijnen. Wat als ‘leven’ wordt opgevat, ontstaat en vergaat; wat niet ontstaat, hoeft niet te vergaan.

Er is geen andere werkelijkheid dan dit verschijnen en verdwijnen.

Deze zin laat geen uitweg open.

En dat is maar goed ook. Er is geen tweede werkelijkheid achter deze, geen subtiel bestaan dat dit leven vervolmaakt of corrigeert.

Wat leeft, leeft niet in tijd, niet in successie, niet in wording. Het wordt niet geboren en het sterft niet.

Dit wordt niet zichtbaar als ervaring. Het wordt duidelijk waar de noodzaak tot ervaren wegvalt.
Waar niets meer hoeft vastgehouden te worden.
Waar niets meer hoeft voortgebracht te worden.

Wat hier verschijnt ben jij niet; het is een ervaring die volledig tot de natuur behoort.

Dit is geen ontkenning van wat verschijnt, maar een bevrijding ervan.

Lichaam, gevoel, waarneming, reacties en bewustzijn voltrekken zich volgens voorwaarden. Ze ontstaan en vergaan. Ze behoren tot de orde van de natuur. Ze vragen niet om een eigenaar.

Wanneer dit gezien wordt, ontspant elke identificatie vanzelf.

Niet door afstand te nemen.
Niet door iets te onderdrukken.
Maar gewoon door helder te zien.
Wat verschijnt, verschijnt.
Wat verdwijnt, verdwijnt.
Er is geen drager, geen eigenaar.
Er hoeft niemand te zijn.
Er is niemand nodig.

Hier wordt het Ongeborene niet bereikt, maar blootgelegd.

Niet als iets dat 'voorbij' de wereld ligt—een metaforische 'hemel'—maar als datgene wat zichtbaar wordt wanneer de wereld niet langer hoeft te worden vastgehouden.

Het Ongeborene is geen ervaring, maar dat wat zichtbaar wordt wanneer de noodzaak tot ervaren wegvalt.

Zo wordt duidelijk dat nibbāna niet tegenover het leven staat, maar tegenover de misvatting dat leven afhankelijk is van wording.

Het is niet het einde van verschijnen, maar het einde van toeëigening. Niet het einde van natuur, maar het einde van 'ik', 'mij' en 'mijn'.

Wat wordt losgelaten, was nooit het ware leven.
Wat zichtbaar wordt, kan niet verloren gaan.
Dat wat niet geboren wordt vraagt geen bevestiging.
Het wordt niet geboren.
Het sterft niet.
Daarom is het vrij.

III.36 VOORBIJ GELUKZALIGHEID. VOORBIJ DISCUSSIE.

Het Ongeborene wordt niet bereikt door zoeken, niet door verfijning, niet door het vervolmaken van ervaring. Het wordt herkend wanneer dat wat verschijnt geen verblijfplaats meer wordt.

Waar niets meer wordt vastgehouden, opent zich wat nooit is ontstaan.

In de beoefening kunnen momenten verschijnen waarin de geest stil wordt. Het lichaam verzacht. De adem lijkt zichzelf te ademen. Wat eerst onrustig en gefragmenteerd was, verzamelt zich in helderheid en rust. Dit wordt vaak herkend als gelukzaligheid (sukha; id.)—verfijnd, zuiver, weldadig.

Maar ook dit is niet wat gezocht wordt.

Niet omdat deze gelukzaligheid tekortschiet, maar omdat ook zij verschijnt. En wat verschijnt, hoe subtiel ook, behoort tot het domein van het geconditioneerde, tot saṃsāra (id.).

Voor wie werkelijk luistert, wordt dit geen theorie maar een stille herkenning. Zelfs de meest verfijnde rust draagt het spoor van voorwaardelijkheid.

Zij komt op.
Zij blijft even.
Zij verdwijnt.

Wanneer gelukzaligheid wordt vastgehouden, hoe zacht ook, ontstaat opnieuw een verblijfplaats, een nieuwe identiteit.

Geen grove gehechtheid, maar een verfijnde vorm van rusten in ervaring. En precies daar wordt de weg naar bevrijding onderbroken—niet door onwetendheid, maar door het rusten in wat verschijnt als verblijfplaats.

De weg vraagt hier geen verwerping.
Geen ontkenning van stilte.
Geen strijd met vrede.

Wat gevraagd wordt is eenvoudiger, en tegelijk radicaler: zien zonder te verblijven, zonder te hechten.

Wanneer zelfs het meest verhevene niet langer wordt bewoond, wanneer ook innerlijke stilte niet langer als grond dient, valt open wat geen ervaring is.

Niet als iets nieuws, maar als het wegvallen van alles wat tot steun diende.

Dit is geen overwinning in een debat. Geen verfijning van inzicht tegenover een ander. Discussie behoort tot het rijk van vormen, standpunten en gelijk. Wat hier bedoeld wordt, onttrekt zich daar volledig aan.

Het Ongeborene wordt niet bereikt door correct begrip. Niet door juiste formuleringen. Niet door overeenstemming. Niet als resultaat.

Het wordt herkend wanneer alles wat kan worden vastgehouden—zelfs het meest zuivere—verdwijnt.

Daarom leidt de weg niet verder in het verfijnen van ervaring, maar in het niet langer rusten in wat verschijnt. Niet naar iets beters, maar voorbij het aangename, voorbij datgene wat ons als mensen geconditioneerd bezielt.

In dat voorbijgaan verliest gehechtheid haar voeding. Niet omdat zij wordt bestreden, maar omdat zij niets meer vindt om zich aan te hechten.

Wat overblijft is geen staat. Geen innerlijk hoogtepunt. Geen beschrijfbare vrede. Wat overblijft, verschijnt niet. Het komt niet op. Het verdwijnt niet.

Dit wordt het Ongeborene genoemd. Niet als concept, maar als het einde van alle geconditioneerde verblijfplaatsen.

Hier eindigt gelukzaligheid. Hier eindigt discussie. Niet in leegte, maar in vrijheid. Een vrijheid die niet afhankelijk is van stilte of beweging.
Niet van verschijnen of verdwijnen.
Niet van gelijk of ongelijk.

Dit is geen bezit. Geen ervaring. Geen leerstelling. Dit is het einde van rusten—en het zich tonen van wat nooit begonnen is.

Dit is het Ongeborene.

III.37 ZONDER SPOOR VAN ONTSTAAN EN VERGAAN

Er zijn momenten waarin ik het ontstaan en vergaan zó helder zie, dat het bijna onbegrijpelijk wordt dat ik het vroeger níet zag.

Alles wat ik ‘mijn leven’ noem, alles wat ik ‘mijzelf’ noem, blijkt dan een beweging te zijn: golvend, verschuivend, veranderlijk.

Een stroom van indrukken, gevoelens, gewaarwordingen, gedachten, herinneringen. Het is allemaal saṅkhāra (saṃskāra): samengesteld, afhankelijk, ontstaan uit voorwaarden, gedragen door condities, telkens opnieuw vorm aannemend en weer verdwijnend.

En toch... midden in dit alles blijft één vraag mij zacht maar onafwendbaar achtervolgen: waar, in mijn ervaring, is er geen spoor van ontstaan of vergaan te vinden?

Die vraag is geen filosofische oefening. Het is geen conceptueel spel, geen metafysisch standpunt. Het is eerder luisteren. Een luisteren dat dieper gaat dan de inhoud van de ervaring. Want zolang ‘ik’ kijk naar wat verschijnt, zal ik altijd ontstaan en vergaan zien.

Geluid ontstaat en verdwijnt.
Gevoel ontstaat en verdwijnt.
Een gedachte komt op, blijft even hangen, en sterft.
Zelfs liefde, zelfs vreugde, zelfs vrede: het zijn dhamma’s (dharma’s) die verschijnen, bewegen en uiteenvallen.
Vergankelijkheid (anicca; anitya) is overal.

En omdat verandering overal is, zie ik ook dukkha (duḥkha): de onbevredigendheid en onvoldaanheid die onvermijdelijk ontstaan wanneer mijn geest (citta; id.) zich hecht aan wat niet kan blijven.

Het is een zeurende pijn die zelden zo benoemd wordt, maar de kern vormt van het menselijke zoeken.

Als ik de vraag eerlijk aan mezelf durf te stellen, wordt ze preciezer.

Ze vraagt niet waar er geen verandering is in wat ik ervaar, maar waar er geen spoor van ontstaan of vergaan te vinden is in de ervaring zelf.

Dat is een wezenlijk verschil.

Want wat ik gewoonlijk ‘ervaring’ noem, is eigenlijk het geheel van wat verschijnt: waarneming—gevoel (*vedanā; id.*), herkenning (*saññā; saṃjñā*), mentale vorming (*saṅkhāra; saṃskāra*) en het bewust worden van wat verschijnt (*viññāna; vijñāna*)—als één samenhangende beweging die zich telkens opnieuw aandient.

Zodra hier gesproken wordt over ‘kennen’, sluipt opnieuw een onderscheid binnen dat gemakkelijk tot toeëigening leidt.

Wat verschijnt, verschijnt als gekend. Maar ‘kennen’ laat zich niet aanwijzen als iets. Het wordt niet gevonden als een object. Het wordt niet ervaren als iets dat blijft. Het laat zich niet vaststellen.

Ik merk dat dit het punt is waar taal snel verraderlijk wordt. Zodra ik woorden gebruik als ‘iets’ of ‘een werkelijkheid’, glipt het zien terug in toeëigening, in bezit. Dan wordt het kennen weer ‘iets’ dat ik wil begrijpen, claimen, vasthouden. Terwijl juist hier eenvoud de poort is.

En precies daar—waar taal bijna automatisch wil grijpen—wordt het devies ‘stilte-eenvoud-dienstbaarheid’ geen lemma *naast* de beoefening. Het *is* de beoefening.

Stilte, omdat enkel in stilte het subtiele zichtbaar wordt.

Eenvoud, omdat elk extra idee het zicht vertroebelt.

Dienstbaarheid, omdat het hier niet gaat om een spirituele trofee, maar om bevrijding van gehechtheid.

Wanneer ik werkelijk stil word, zie ik dat ontstaan en vergaan altijd behoort tot het veld van wat verschijnt.

De wereld verschijnt.

Het lichaam verschijnt.

De psyche verschijnt.

Zelfs meditatie verschijnt.

Maar wat verschijnt, toont geen spoor van een begin of een einde buiten zichzelf.

En precies daarom: nergens wordt iets gevonden dat buiten ontstaan en vergaan verschijnt als een afzonderlijk ‘iets’.

Hier wordt het onderscheid tussen het samengestelde en het Ongeconditioneerde haast tastbaar.

De Boeddha spreekt over het Ongeconditioneerde (asaṅkhata; asaṃskṛta) dat niet onderworpen is aan ontstaan en vergaan.

Een geest die voortdurend in bhava (id.) beweegt—wording, worden, voortgaan—kan dit niet (be)grijpen, omdat het geen ‘ding’ is. Het is geen object tussen objecten. Het is geen staat die ik bezit. Het is geen ervaring die ik kan oproepen.

Daar waar elk grijpen ophoudt, wordt niets meer gevonden dat kan worden vastgehouden.

In mijn ervaring is er dus geen spoor van ontstaan of vergaan te vinden wanneer ik de aandacht verplaats van de inhoud naar de aard van het kennen. Niet door te analyseren, niet door te zoeken, maar door te stoppen met analyseren en te zoeken. Door te rusten.

Dit rusten is geen techniek.

Het is het wegvallen van de neiging om iets te doen of te worden. Wanneer de drang om iets te worden even wegvalt—al is het maar een fractie van een moment—wordt zichtbaar dat wat verschijnt steeds ontstaat en vergaat, en dat nergens iets wordt aangetroffen dat daaraan ontsnapt.

Niet omdat er niets is dat blijft, maar omdat niets kan worden aangewezen dat niet onderhevig is aan verschijnen en verdwijnen.

En toch: zelfs dit kan misbruikt worden. De geest kan van die transparantie een nieuw 'ik' maken. Hij kan denken: 'dit ben ik', of: 'dit is mijn ware natuur'.

En zodra die toeëigening verschijnt, is het spel van ontstaan en vergaan terug actief. Want toeëigening is upādāna (id.): het grijpen dat de stroom van dukkha voedt. In die zin is zelfs het meest verheven inzicht kwetsbaar voor vervalsing.

De Dhamma is een vinger, geen bezit. Anders dan ons geconditioneerd wereldbeeld. Zelfs het spreken over het Ongeborene kan een nieuwe gehechtheid worden.

Daarom is het devies van dienstbaarheid niet optioneel: het bewaakt de zuiverheid. Want dienstbaarheid vraagt dat het verschijnsel 'ik' niets neemt. Niets opeist. Niets wordt. Dat het verschijnsel 'ik' slechts rust in helder zien. Misschien is dat wel het meest intieme kenmerk van het Ongeborene: dat het niet verheft, maar ontlast van dukkha.

Het Ongeborene maakt niet groter, maar stiller. Het geeft geen spirituele glans, maar een vorm van nuchterheid die anoniem is.

De wereld blijft bewegen. De zintuigen blijven hun werk doen. Geluiden blijven komen en gaan. Het lichaam blijft ouder worden. De geest blijft soms jubelen en soms weerstand voelen. Maar in die stroom wordt geen beweging gevonden. Geen centrum, maar een leegte zonder eigenaar. Een openheid die niet 'van mij' is en toch intiemer dan alles wat ik ooit 'mijzelf' noemde. Een ruimte die ik niet kan opeisen als 'ik', als 'zelf' (anattā; anātman).

Daar, in dat woordeloze zien, wordt geen spoor van ontstaan of vergaan aangetroffen. Ik vind er zelfs geen spoor van 'mijn ervaring'. Geen kennen wordt aangetroffen dat een maker heeft. Alleen helderheid, zonder vorm. En precies omdat daarin geen ontstaan wordt aangetroffen, wordt ook geen vergaan gevonden.

Waar geen geboorte is, is geen dood. Waar geen wording is, is geen breuk. Waar niets gemaakt is, kan niets uit elkaar vallen.

En als ik uit deze meditatie terugkeer naar het dagelijkse leven, dan is dat niet als een verschijnsel dat 'iets bereikt heeft'. Het is eerder een verschijnsel dat minder vasthoudt, minder nodig heeft, minder verdedigt.

En dat is misschien het meest betrouwbare teken dat helder zien niet slechts een gedachte is: het wordt eenvoud. Het wordt zachtheid. Het wordt stilte. Het wordt dienstbaarheid.

Het wordt een leven dat niet langer gedreven wordt door het verlangen om te bestaan als verhaal, als drama, maar gedragen wordt door bereidheid om te verdwijnen in helderheid, om uit te doven—en daarin werkelijk vrij te zijn.

HET VELD “TERUGKEER”

Dit vierde veld sluit niets af. Het rondt niets af en voegt niets toe. Wat hier verschijnt, is geen culminatie en geen conclusie, maar een terugkeer zonder beweging.

Na de velden “Drempel”, “Verheldering” en “Verdieping” blijft er niets over dat verder gedragen hoeft te worden.

Wat gezien werd, hoeft niet vastgehouden te worden. Wat doorzien werd, vraagt geen bevestiging. Het kijken keert terug naar waar het altijd al plaatsvond: midden in het gewone, midden in dit leven.

Terugkeer betekent hier niet terugvallen. Geen regressie. Het is geen herneming van het bekende, geen herstel van oude zekerheden. Het is het verschijnen van eenvoud nadat de neiging tot zoeken haar vanzelfsprekendheid heeft verloren.

Niet omdat alles begrepen werd, maar omdat het verlangen om te begrijpen zijn dwingend karakter heeft losgelaten.

In dit veld wordt niet meer gewezen. Er wordt ook niet meer ontmanteld. Wat zich hier aandient, staat niet tegenover wat voorafging, maar vloeit er vanzelf uit voort.

Het verschijnt niet als een volgende stap, noch als een verdieping van wat reeds werd gezien. Het blijft eenvoudig nabij—niet als antwoord, maar als openheid die niets verlangt.

De terugkeer voltrekt zich niet naar een plaats, noch naar een toestand. Zij voltrekt zich als nabijheid: het ongezochte aanwezig zijn bij wat zich aandient. Niet als beoefening, niet als houding, maar als vanzelfsprekendheid die niets nodig heeft om zichzelf te rechtvaardigen.

Dat dit veld slechts één artikel bevat, is geen keuze van vorm, maar een gevolg van inhoud. Waar niets meer wordt opgebouwd, kan ook niets meer worden vermenigvuldigd. Elk bijkomend woord zou herhalen wat niet herhaald kan worden, of verklaren wat zich onttrekt aan verklaring.

Dit ene artikel staat niet apart van de voorafgaande teksten. Het draagt ze niet en overstijgt ze evenmin. Het blijft gewoon staan—niet als terminus, maar als open plek. Een plaats waar niets meer hoeft te gebeuren, en waar precies daardoor alles mag zijn.

Terugkeer is geen laatste stap. Het is wat overblijft wanneer stappen hun betekenis verliezen.

Het Ongeborene ontstaat niet en wordt niet voortgebracht. Het wordt zichtbaar waar het voortdurende ontstaan en vergaan helder wordt gezien—en het grijpen stilvalt.

IV. EPILOOG

Het Ongeborene (ajāta; id.), het Ongeconditioneerde (asaṅkhata; asaṃskṛta), is geen ervaring die ontstaat, geen toestand die bereikt wordt, geen eindpunt van een spiritueel traject.

Het behoort niet tot het domein van wording en vergaan (saṅkhata; saṃskṛta), en kan daarom niet begrepen worden als iets wat verschijnt, groeit of verdwijnt.

Wat ontstaat, kan niet het Ongeborene zijn.

Het Ongeborene kan niet als een object van kennen worden aangewezen, maar wordt duidelijk wanneer alles wat geconditioneerd is volledig wordt doorzien—wanneer de versluiering door onwetendheid, verlangen en afkeer wegvalt.

In de beoefening van vipassanā (vipaśyanā) wordt het proces van ontstaan en vergaan van alle verschijnselen rechtstreeks waargenomen: lichaam en geest (nāma-rūpa), gevoel en waarneming, intentie en bewustzijn, onafgebroken onderhevig aan verandering (anicca; anitya).

In dit zien en weten (jānāmi passāmi; janāmi paśyāmi) verliest geen enkel verschijnsel zijn plaats, maar kan geen enkel verschijnsel nog als vast worden beschouwd.

Wanneer dit zien verdiept en niets nog wordt vastgehouden als ‘ik’, ‘mij’ of ‘mijn’ (anattā; anātman), verliest gehechtheid haar grond. Dukkha (duḥkha) wordt niet bestreden, maar doorzien. Niet door afkeer, maar door inzicht (paññā; prajñā).

Wat eindigt, is niet de ervaring, maar het lijden dat ontstaat uit toeëigening (upādāna; id.).

Bevrijding komt neer op dit directe, niet-conceptuele inzicht in anattā (anātman). Wanneer toeëigening haar greep verliest, houdt dukkha op—dit wordt nibbāna (nirvāṇa) genoemd.

Het Ongeborene staat niet naast het geconditioneerde, noch ertegenover. Het wordt duidelijk verstaan wanneer onwetendheid (avijjā; avidyā) volledig is uitgezuiverd. Waar niets meer wordt vastgehouden, vindt geen geboorte meer plaats.

Waar geen geboorte meer wordt vastgehouden, verliest vergaan zijn grond. Dit is geen metafysische uitspraak, maar een existentieel vaststelbaar feit in de stilte van de beoefening.

Het Ongeborene is geen vlucht uit het leven, maar de bevrijding van de drang tot herhaling, van het eeuwige rondjes lopen (saṃsāra; id.).

Het is geen ontkenning van de wereld, maar het einde van de versluiering in haar verschijningsvormen. Het is de beëindiging van lijden (dukkha-nirodha), niet als concept, maar als werkelijkheid die zich ontvouwt wanneer het bevrijdingspad zijn werk heeft gedaan.

Wat is het Ongeborene niet?

Wanneer over het Ongeborene wordt gesproken, ontstaat gemakkelijk de neiging om er 'iets' van te maken ¹¹⁰—iets dat bestaat, iets dat ervaren kan worden, iets dat als een subtiële werkelijkheid achter de verschijnselen gedacht wordt.

Maar wat ontstaat, behoort tot het geconditioneerde. Het Ongeborene is geen God. Het schept niet, bestuurt niet, verlangt niet.

Het is geen Brahman, geen absoluut bewustzijn, geen dragende essentie achter de wereld.

Het is geen kosmisch spel, geen expressie, geen beweging. Het doet niets. Het verschijnt niet.

Het kan niet worden gevonden in vorm, niet in gevoel, niet in waarneming, niet in mentale beweging, niet in bewustzijn. Alles wat kan worden aangewezen, behoort tot het geconditioneerde.

Het Ongeborene staat daar niet tegenover als een andere werkelijkheid.

Misschien kan het Ongeborene zo worden aangeduid: wat duidelijk wordt wanneer niets meer wordt vastgehouden— wanneer geen grijpen, geen willen, geen worden, geen identificatie meer plaatsvindt.

Wat aanvankelijk gezocht werd, blijkt nooit een 'iets' te zijn geweest.

Er blijft niets over dat als 'ik', 'mij', 'mijn' wordt vastgehouden (anattā; anātman). Slechts eenvoud. Stilte. Beschikbaarheid. Zonder iemand die beschikbaar is. Niet als prestatie, maar als natuurlijke dienstbaarheid aan wat zich toont, moment na moment, vrij van dwaling.

BIBLIOGRAFIE

Primaire bronnen ¹¹¹

Anālayo, Bhikkhu. Deepening Insight: Teachings on Vedanā in the Early Buddhist Discourses. Cambridge: Windhorse Publications, 2013.

Bodhi, Bhikkhu (vert.). The Connected Discourses of the Buddha: a Translation of the Saṃyutta Nikāya. Boston: Wisdom Publications, 2000.

Bodhi, Bhikkhu (vert.). The Numerical Discourses of the Buddha: a Translation of the Aṅguttara Nikāya. Boston: Wisdom Publications, 2012.

Ireland, John D. (vert.). The Udāna and the Itivuttaka. Kandy: Buddhist Publication Society, 1997.

Ñāṇamoli, Bhikkhu & Bodhi, Bhikkhu (vert.). The Middle Length Discourses of the Buddha: a Translation of the Majjhima Nikāya. Boston: Wisdom Publications, 1995.

Rhys Davids, T.W. & Rhys Davids, C.A.F. (vert.). Udāna: Verses of Uplift. Oxford: Pali Text Society, 1915.

Secundaire bronnen

Dubois, Guy Eugène, Udana. Geïnspireerde Uitspraken van de Boeddha. Rotterdam: Brave New Books, 2019

Nyanatiloka. Buddhist Dictionary: Manual of Buddhist Terms and Doctrines. Kandy: Buddhist Publication Society, 1980.

Ñāṇaponika Thera. The Heart of Buddhist Meditation. York Beach: Samuel Weiser, 1996.

Rahula, Walpola. What the Buddha Taught. London: Gordon Fraser, 1959.

Alle Pāli-citaten zijn gebaseerd op de edities van de Pali Text Society.

VOETNOTEN

¹ *Theravāda* (“Leer der Ouden”): benaming voor de boeddhistische overleveringslijn die zich baseert op de Pāli-canon en die het vroeg-boeddhistische corpus als primaire bron hanteert.

² Met inzicht wordt hier geen intellectueel begrijpen bedoeld, maar direct, niet-conceptueel doorzien van ervaring zoals zij zich voordoet.

³ *Udāna* betekent letterlijk “opborrelen” of “spontane uitroep”: een uitspraak die niet voortkomt uit redenering, maar uit directe helderheid.

⁴ “Wat hier klinkt, zijn vaststellingen die oplichten vanuit inzicht”: “vaststellingen” → niet speculatief; “oplichten” → niet geconstrueerd; “vanuit inzicht” → niet voortgebracht door doen, door handelen.

⁵ *Janāmi passāmi* (P.); *janāmi paśyāmi* (Skt.) betekent letterlijk: “ik weet en ik zie”. In de vroeg-boeddhistische context duidt deze formule op een weten dat niet losstaat van zien, en een zien dat niet losstaat van direct inzicht—geen conceptueel begrijpen, maar onmiddellijke helderheid.

⁶ Met “fixatie” bedoel ik het vastzetten van ervaringen in concepten, beelden of overtuigingen.

⁷ Redactionele noot. De hoofdletters in benamingen zoals het Ongeborene en het Ongeconditioneerde zijn louter redactioneel en impliceren geen inhoudelijk of hiërarchisch onderscheid ten opzichte van andere aanduidingen voor hetzelfde.

⁸ *Yathābhūta-nāṇadassana* (P.); *yathābhūta-jñānadarśana* (Skt.): “kennen en zien zoals het is”. Een aanduiding voor direct, niet-conceptueel inzicht in de aard van ervaring, niet gebaseerd op redenering of interpretatie, maar op onmiddellijke helderheid.

⁹ In Udāna 8.3 worden de termen ‘ongeboren’ (*ajāta*; *id.*), ‘niet-geworden’ (*abhūta*; *id.*), ‘niet-gemaakt’ (*akata*; *akṛta*) en niet-geconditioneerd (*asaṅkhata*; *asaṃskṛta*) niet gebruikt om verschillende werkelijkheden te onderscheiden, maar als synonieme, apofatische aanduidingen van datgene wat radicaal buiten het domein van ontstaan en vergaan (*saṅkhata*; *saṃskṛta*) valt.

Apofatisch verwijst hier naar een benadering door ontkenning: niet door te benoemen wat het is, maar door los te laten wat het niet is.

Zo beschrijven deze begrippen geen entiteit, noch een grond of bewustzijnsvorm, maar wijzen zij functioneel op de mogelijkheid van ontsnappen aan of uittreden uit (*nissaraṇa*; *niḥsaraṇa*) het geconditioneerde bestaan (*saṃsāra*; *id.*).

¹⁰ *Yoniśo manaskāra* (*P.*); *yonīśo manaskārah* (*Skt.*) betekent: aandacht die tot aan de oorsprong (*yonī* → baarmoeder) reikt. Het verwijst naar een wijze van opmerkzaamheid die niet verklaart of construeert, maar terugkeert naar de bron van wat verschijnt.

¹¹ De Boeddha beschrijft hier geen object dat men kan kennen, geen werkelijkheid naast deze, geen verborgen domein dat ergens bestaat. Hij zegt niet: “Er is nog een andere wereld die je moet begrijpen.” Hij wijst—zoals men met een vinger wijst—niet om naar de vinger te kijken, maar om te zien waar de vinger naartoe wijst.

Het ‘Ongeborene’ is dus geen ‘ding’ dat je kunt bedenken, benoemen of vastpakken. Het is ook geen concept dat je moet begrijpen. Immers, zodra je het probeert vast te leggen als een gedachte, als een concept, maak je er opnieuw iets ‘geboren’ van. Wat de Boeddha aanwijst, wordt alleen zichtbaar door ‘zien’ en ‘weten’ en dan nog niet als iets, maar als het wegvallen van iets.

¹² In zijn boek 'Wat de Boeddha onderwees', zegt Rahula Walpola over meditatie: "Het woord 'meditatie' is een ontoereikende vertaling van de oorspronkelijke term *bhāvanā*, die 'cultiveren' of 'ontwikkelen' betekent—geestelijke cultivering, geestelijke ontwikkeling. In het boeddhisme verwijst *bhāvanā* naar een innerlijk proces van zuivering en groei. Het is het geleidelijk loslaten van verstoringen zoals begeerte, haat, kwaadwilligheid, traagheid, zorgen en rusteloosheid, sceptische twijfel, en het laten ontstaan van kwaliteiten als concentratie, opmerkzaamheid, helder begrijpen, vertrouwen, energie, vreugde en kalmte. Op deze weg ontvouwt zich een wijsheid die de dingen ziet zoals ze zijn, en die uitmondt in het doorzien en ervaren van *nibbāna*."

¹³ *Pañca nīvaraṇāni*; id. : zintuiglijk verlangen (*kāmacchanda*, id.), kwaadwilligheid (*vyāpāda*; id.), traagheid & loomheid (*thīna-middha*; *styāna-middha*), rusteloosheid & wroeging (*uddhacca-kukkucca*; *auddhatya-kaukrtya*) en twijfel (*vicikicchā*; *vicikitsā*).

¹⁴ In *Udāna* 8.3 worden de termen 'Ongeboren' (*ajāta*; id.), 'niet-geworden' (*abhūta*; id.), 'niet-gemaakt' (*akata*; *akṛta*) en niet-geconditioneerd (*asaṅkhata*; *asaṃskṛta*) niet gebruikt om verschillende werkelijkheden te onderscheiden, maar als synonieme, apofatische aanduidingen van datgene wat radicaal buiten het domein van ontstaan en vergaan (*saṅkhata*; *saṃskṛta*) valt. Apofatisch verwijst hier naar een benadering door ontkenning: niet door te benoemen wat het is, maar door los te laten wat het niet is. Zo beschrijven deze begrippen geen entiteit, noch een grond of bewustzijnsvorm, maar wijzen zij functioneel op de mogelijkheid van ontsnappen aan of uit treden uit (*nissaraṇa*; *niḥsaraṇa*) het geconditioneerde bestaan (*saṃsāra*; id.).

¹⁵ Met 'een verborgen waarnemer' wordt een verondersteld innerlijk subject bedoeld dat achter of onder de ervaring zou staan en dat: altijd aanwezig is; losstaat van de concrete ervaringen; fungeert als een stille, constante 'getuige'; de zintuiglijke en mentale processen zou observeren, zonder er zelf deel van uit te maken. Met andere woorden: een 'subtiel zelf' dat niet grof of persoonlijk is (niet 'ik', 'mij' of 'mijn'), maar dat men beschouwt als 'datgene wat waarneemt'.

¹⁶ Met ‘zuiver bewustzijn’ wordt een bewustzijn bedoeld dat niet verontreinigd is door bezoedelingen, zoals gedachten, emoties, identificatie—dus als een heldere, open aanwezigheid waarin ervaringen verschijnen. Het gaat hier dusover een tijdelijk ‘gezuiverde’ toestand van *viññāṇa* (*viññāna*) zoals bereikt wordt in diepe *samādhi* of *jhāna* of naar een moment van niet-grijpen, waarin ervaring helder en ongekleurd is. Het begrip ‘zuiver’ staat hier in de betekenis van ‘niet-verontreinigd’ en niet in de zin van ‘eeuwig, autonoom, of los van voorwaarden (*paccayā*; *pratyaya*).

¹⁷ Met ‘onveranderlijk bewustzijn’ bedoelt men iets heel anders: een bewustzijn dat altijd hetzelfde blijft; niet ontstaat en niet vergaat; niet afhankelijk is van zintuigen of voorwaarden; fungeert als blijvende kern of ervaringsgrond. Dit is geen beschrijving van ervaring, maar een ontologische claim: er is iets dat blijvend is en dat “wij in wezen zijn”. In boeddhistische termen zou dit neerkomen op een subtiele vorm van ‘zelf’ (*attā*)—een blijvende drager of ‘getuige’ achter de *khandha*’s. Het is precies dát wat consequent door de Boeddhā verworpen wordt.

¹⁸ *Micchā diṭṭhī* (*mithyā dr̥ṣṭi*): niet zozeer een ‘verkeerde mening’ in morele zin, maar een fundamentele misvatting die ontstaat wanneer het ongeconditioneerde begrepen wordt als iets dat bestaat op dezelfde wijze als geconditioneerde verschijnselen, en het daardoor te herleiden tot bewustzijn of zelf, wat in tegenspraak is met het inzicht in *anattā*.

¹⁹ *Nissaraṇa* (P); *niḥsaraṇa* (Skt.) betekent hier: uitgaan, uittreden, ontsnapping, bevrijding, weggaan uit. In boeddhistische context staat het voor ‘het ontkomen aan het geconditioneerde’.

²⁰ In de Pāli-canon wordt dit aangeduid als *sakkāya-diṭṭhi*, de eerste *saṃyojana* (*Samyojana-saṃyutta*, *Samyutta Nikāya* 45.179).

²¹ *Khemaṭṭhāna* (P); *kṣema-sthāna* (Skt.); van *khema*/*kṣema*: veilig, vrij van gevaar, vredig, en *sthāna*/*sthāna*: plaats, toestand) komt o.a. voor in *Udāna* 8.3 en *Samyutta-Nikāya* 43.1–44, waar het verwijst naar *nibbāna* als ‘die vredige grond’ (*khemaṃ taṃ padaṃ*), in de betekenis van ‘vrij van de onrust van *saṃsāra*’.

²² *Ogha* (P. & Skt) betekent letterlijk 'vloed' of 'stroom' en verwijst in vele passages (Sāmyutta-Nikāya 45.171; 1.1) naar de vier stromen die de wereldling meesleuren: begeerte (*kāmogha*; *kāmaugha*), bestaan (*bhavogha*; *bhavaugha*), verkeerde zienswijze (*diṭṭhogha*; *dr̥ṣṭyogha*), en onwetendheid (*avijjogha*; *avidyaugha*). In de teksten wordt een bevrijde yogi beschreven als degene die de stroom is overgestoken (*oghatiṇṇo*; *oghatiṇṇa*).

²³ 'Fixatie': grijpen, vasthouden, conceptualiseren, vastleggen...

²⁴ *Dhammapada* 165 — • *Attanā hi kataṃ pāpaṃ, attanā saṃkilissati; attanā akataṃ pāpaṃ, attanāva visujjhati.* •

²⁵ *Mahāparinibbāna Sutta, Dīgha Nikāya* 16 — • *Attadīpā viharatha, attasaraṇā, anaññasaraṇā.* •

²⁶ 'Janāmi passāmi; janāmi paśyāmi': letterlijk vertaald: 'ik weet, ik zie'. In de teksten verwijst dit niet naar twee afzonderlijke handelingen, maar naar één enkelvoudig, onmiddellijk gewaar zijn. Het gaat om een rechtstreeks schouwen waarin weten (*ñāṇa*) en zien (*dassana*) samenvallen. Geen conceptueel denken of redeneren, maar een onmiddellijke helderheid waarin de werkelijkheid zichzelf toont. In mijn teksten gebruik ik hiervoor het begrip 'direct zien'.

²⁷ 'Paṭivedha' (P.) → *paṭi* + *vedha*: *paṭi* = rechtstreeks, in, doorheen; *vedha* = doordringen, doorboren, penetreren. *Paṭivedha* = rechtstreeks doorzien, doordringen tot in de kern.

²⁸ Zie *Sāmyutta Nikāya* 43.4–44 (*Asaṅkhata-sāmyutta*), waar de Boeddha drie bevrijdingen (*vimokkha*) noemt: *suññata-vimokkha*, *animitta-vimokkha* en *appaṇihita-vimokkha*. Hoewel ze in naam verschillen, hebben ze één en dezelfde betekenis en wijzen ze alle drie naar het ongeconditioneerde (*asaṅkhata dhātu*).

²⁹ *Suññata-vimokkha* (Skt. *Śūnyatā-vimokṣa*) — de bevrijding in leegte; het inzicht dat alle verschijnselen leeg zijn van blijvende identiteit of bezit.

³⁰ *Animitta-vimokkha* (Skt. *Animitta-vimokṣa*) — de bevrijding van projectie; de geest die geen tekens (*nimitta*) of betekenissen meer toevoegt aan wat verschijnt.

³¹ *Appaṇihita-vimokkha* (Skt. *Apraṇihita-vimokṣa*) — de bevrijding van verlangen; het loslaten van alle intentie, doel of streven.

³² *Tatīyanibbāna Sutta*, *Udāna*, 8.3

³³ *Vipassanā* (*vipaśyanā*) — “inzichtelijk zien”; de intuïtieve helderheid die de vergankelijke en geconditioneerde aard (*saṅkhata*; *saṃskṛta*) van verschijnselen doorziet. In dit doorzicht verdwijnt elk onderscheid, en kan het ongeconditioneerde (*asaṅkhata*; *asaṃskṛta*) stil oplichten — niet als iets anders, maar als dat wat niet ontstaat en niet vergaat.

³⁴ *Yathābhūta-nāṇadassana* (*yathābhūta-jñānadarśana*) — “het kennen en zien van de dingen zoals ze werkelijk zijn”; het rijpe, niet-duale inzicht dat spontaan voortvloeit uit *vipassanā*, waarin waarnemer en waargenomene samenvallen in één helder weten.

³⁵ *Asaṅkhata* (*asaṃskṛta*) — “het ongeconditioneerde” of “het Ongeborene”; dat wat niet ontstaat en niet vergaat, vrij van oorzaak en gevolg. Het is geen grond of drager, maar de afwezigheid van ontstaan en vergaan.

³⁶ *Wedergeboorte* (*punabbhava*; *punarbhava*): het opnieuw opkomen van een ervaring, niet van een ziel.

³⁷ *Afhankelijk ontstaan* (*paṭicca samuppāda*; *pratītyasamutpāda*): alles ontstaat door oorzaken en voorwaarden, zonder een autonome, vaste, stabiele kern.

³⁸ *Bewustzijnsstroom* (*viññāṇa-santati*; *vijñāna-santati*): opeenvolging van korte, afzonderlijke ervaringen — waarnemingsmomenten.

³⁹ *Momentane wedergeboorte* (*khaṇika-punabbhava*; *kṣaṇika-punarbhava*): elk nieuw opkomen van ervaring in dit leven.

⁴⁰ *Neigingen* (*anusaya*; *anuśaya*): onderliggende tendensen zoals begeerte, afkeer, onwetendheid.

⁴¹ *Intentie (cetanā; id.): wilsimpuls die moreel handelen (kamma) draagt.*

⁴² *De causaliteit eindigt niet met het lichaam; voorwaarden kunnen opnieuw tot verschijnen leiden.*

⁴³ *Bestaansdomeinen (gatiyo; ṣaḍ-gatih): zes sferen waarin bewustzijn kan opkomen.*

⁴⁴ *Wording (bhava; id.): het ontstaan van een bestaansvorm of innerlijke wereld.*

⁴⁵ *Geboorte (jāti; id.): het opkomen van een nieuwe ervaringswereld.*

⁴⁶ *Nibbāna (nirvāṇa): het einde van geconditioneerd worden.*

⁴⁷ *Dit verwijst naar het uitdoven van verlangen (taṇhā; tṛṣṇā), dat in de leer van afhankelijk ontstaan (paṭicca-samuppāda; pratīyasamutpāda) leidt tot het ophouden van worden (bhava; id.) en geboorte (jāti; id.).*

⁴⁸ *Dit kan schematisch worden weergegeven als: anicca (anitya) → het wegvallen van gehechtheid (upādāna; id.) → het uitdoven van worden (bhava; id.).*

⁴⁹ *In termen van afhankelijk ontstaan (paṭicca-samuppāda; pratīyasamutpāda) kan dit begrepen worden als het wegvallen van verlangen (taṇhā; tṛṣṇā), waardoor geen toeëigening (upādāna; id.) en geen worden (bhava; id.) meer ontstaat, en geboorte (jāti; id.) niet wordt voortgezet.*

⁵⁰ *Dit verwijst naar het ophouden van de keten van afhankelijk ontstaan (paṭicca-samuppāda; pratīyasamutpāda), waarbij met het uitdoven van onwetendheid (avijjā; avidyā) geen verlangen (taṇhā; tṛṣṇā) en toeëigening (upādāna; id.) meer ontstaan, waardoor ook het worden (bhava; id.) en geboorte (jāti; id.) tot stilstand komen. Dit kan schematisch worden weergegeven als: avijjā (avidyā) → taṇhā (tṛṣṇā) → upādāna (id.) → bhava (id.) → jāti (id.).*

⁵¹ *Dit verwijst naar het ophouden van de keten van afhankelijk ontstaan (paṭicca-samuppāda; pratīyasamutpāda), zoals in de vorige voetnoot uiteengezet.*

⁵² Dit impliceert dat geen enkel concept—noch van een scheppende instantie, noch van een zelf, noch van een dragende grond—onafhankelijk kan worden gedacht van oorzaken en voorwaarden.

⁵³ In termen van afhankelijk ontstaan (*paṭicca-samuppāda*; *pratītyasamutpāda*) verwijst dit naar het ophouden van de keten, waarbij met het uitdoven van onwetendheid (*avijjā*; *avidyā*) en verlangen (*taṇhā*; *trṣṇā*) ook toeëigening (*upādāna*; *id.*), worden (*bhava*; *id.*) en geboorte (*jāti*; *id.*) niet langer ontstaan.

⁵⁴ In het boeddhisme verwijst leegte (*suññatā*; *sūnyatā*) naar het ontbreken van een eigen, zelfstandige kern in alle verschijnselen, terwijl in *advaita vedānta* Bewustzijn (*Brahman*) wordt verstaan als een blijvende, absolute werkelijkheid. Het onderscheid ligt niet in terminologie, maar in de wijze waarop afhankelijkheid en werkelijkheid worden begrepen.

⁵⁵ *Manasikāra* (P.); *manaskāra* (Skt.): aandacht; gerichtheid van de geest; het openen van het veld van gewaar zijn.

⁵⁶ *Sati* (P.); *smṛti* (Skt.): direct gewaar zijn; niet-conceptueel zien; heldere aanwezigheid.

⁵⁷ *Yathā-bhūta* (P. & Skt.): letterlijk: 'zoals het is'; 'in overeenstemming met de werkelijkheid'.

⁵⁸ *Sampajañña* (P.); *saṃprajanya* (Skt.): helder begrijpen; intuïtieve transparantie.

⁵⁹ *Taṇhā* (P.); *trṣṇā* (Skt.): verlangen; begeerte.

⁶⁰ *Upādāna* (P. & Skt.): gehechtheid; hechting; vasthouden.

⁶¹ *Āsavakkhaya-ñāṇa* (P.); *āsravakṣaya-jñāna* (Skt.): het inzicht, het 'weten' dat de bezoedelingen (uitgedoofd zijn).

⁶² *Vimutti*; (P.); *vimukti* (Skt.): bevrijding van het 'ik'.

⁶³ *Nāparam itthattāyāti* (P.); *nāparam ityatāyāti* (Skt.): 'Er is voor hem/haar geen verder bestaan meer.' Een canonieke uitdrukking die aangeeft dat voor de arahant geen nieuwe wording (*bhava*) of nieuw bestaan ontstaat.

⁶⁴ *Tatīyanibbāna Sutta, Udāna 8.3*

⁶⁵ *Bhava-nirodha (P. & Skt.)* wordt in de Pāli-canon omschreven als het ophouden van het proces van 'worden', het beëindigen van elke geconditioneerde dynamiek die leidt tot nieuwe identificatie.

⁶⁶ *Ajāta (P. & Skt.)* betekent 'ongeboren': afwezigheid van een beginpunt, zonder overgang van niet-bestaan naar bestaan. Het benadrukt dat het Ongeborene nooit enig aanvangsmoment heeft.

⁶⁷ *Abhūta; (P. & Skt.)* betekent 'ongeworden': geen proces van worden, geen ontwikkeling, geen overgang van potentie naar actualiteit. Het Ongeborene ontstaat niet door evolutie of verandering.

⁶⁸ *Akata (P.); akṛta (Skt.)* betekent 'niet gemaakt': niet geproduceerd, niet geschapen, niet ontstaan of samengebracht door oorzaken. Het Ongeborene is geen resultaat en heeft geen maker.

⁶⁹ *Asaṅkhata (P.); asaṃskṛta (Skt.)* betekent 'ongeconditioneerd': niet afhankelijk van oorzaken (*hetu; id.*) en voorwaarden (*paccaya; id.*), niet samengesteld, niet onderworpen aan ontstaan en vergaan.

⁷⁰ *Svātantrya (Skt.)* betekent 'volstreckte vrijheid' of 'absolute spontaniteit'. Het begrip heeft geen Pāli-woord en wordt enkel gebruikt in het Kashmir shaivisme. Binnen deze traditie verwijst het naar de onbepaalde, creatieve vrijheid van het Absolute (*Śiva*) om te verschijnen als de veelheid van vormen. Het duidt een spontane, niet-gedwongen manifestatie, geen intentionele daad maar een moeiteloze expressie van één bewustzijn aan. Het is een positief, dynamisch beginsel dat wezenlijk verschilt van het boeddhistische *asaṅkhata*, dat geen expressie, geen creativiteit en geen manifestatie kent.

⁷¹ 'Direct zien': direct kennen; niet-conceptueel gewaarzijn; zien vóór interpretatie; onmiddellijke ervaring.

'Direct zien' correspondeert met klassieke Pāli-uitdrukkingen als *yathābhūta-ñāṇadassana* → zien zoals het werkelijk is; *passati* → direct zien; *dassana* → visionair inzicht.

⁷² *Dassana* (P.); *darśana* (Skt.) betekent letterlijk 'zien' of 'wijze van zien'. Het verwijst hier niet naar een conceptueel standpunt, maar naar de wijze waarop ervaring direct wordt begrepen of benaderd.

⁷³ *Udāna* 8.3 spreekt over het Ongeborene (*ajāta*; id.), het Niet-gewordene (*abhūta*; id.), het Niet-geschapene (*akata*; *akṛta*) en het ongeconditioneerde (*asaṅkhata*; *asaṃskṛta*).

De Boeddha beschrijft dit niet als een 'ding', een 'grond van het bestaan' of een verborgen werkelijkheid achter de wereld, maar als dat waardoor bevrijding uit het geborene mogelijk wordt.

Deze sutta-tekst vermijdt zowel het idee dat *samsāra* en *nibbāna* volledig samenvallen (*ekatta*; *ekatva*), als het idee dat ze twee totaal gescheiden werkelijkheden zijn (*nānatta*; *nānātva*). De woorden dienen hier dus niet om een theorie over de werkelijkheid te formuleren, maar om de mogelijkheid van bevrijding te verduidelijken.

⁷⁴ 'Ontologische uitspraak' betekent hier: een bewering over wat werkelijk bestaat. De dingen zien zoals ze zijn (*yathābhūta-ñāṇadassana*). In *Dhamma* is dit onderscheid geen metafysica, maar een kwestie van direct zien.

⁷⁵ Dubois, Guy, Eugène, (2019), *Itivuttaka, Zo is het Gezegd*, Brave New Books, Rotterdam, Nederland, p. 90

⁷⁶ Wanneer ik 'ziel' expliciet noem, doe ik dat niet polemisch, maar ontmaskerend. Ik schrijf niet tegen een leer, maar tegen een neiging van de menselijke geest.

⁷⁷ *Ahaṅkāra (P.); ahaṃkāra (Skt.) is het proces van 'ik-maken': het ontstaan van identificatie. Mamaṅkāra (P.); mamaṃkāra (Skt.) is 'mijn-maken': het ontstaan van toeëigening. Beide begrippen voeden gehechtheid (upādāna; id.) en worden door inzicht doorzien.*

⁷⁸ *Paccavekkhaṇa (P.); pratyavekṣaṇa (Skt.) verwijst naar het stille, directe terugzien of overwegen van de ervaring zoals die zich voordoet, zonder inmenging van conceptueel denken. Het is geen analyseren, maar een helder herkennen van wat reeds zichtbaar is.*

⁷⁹ *Vaya (P.); vyaya Skt.) = vergaan. Soms wordt ook 'bhaṅga' of 'nirodha' gebruikt.*

⁸⁰ *Anattalakkhaṇa Sutta, Saṃyutta Nikāya, 22.59*

⁸¹ *In de vroege teksten verwijst 'wereld' (loka; id.) niet enkel naar een uiterlijke omgeving, maar vooral naar de ervaringswereld die ontstaat in afhankelijkheid van zintuiglijk contact (phassa; id.) en gehechtheid (upādāna; id.). Wanneer de geest ophoudt zich daarin te vestigen, valt het zoeken naar een 'thuis' in het samengestelde (saṅkhata; saṃskṛta) stil. En wordt zichtbaar dat het Ongeconditioneerde (asaṅkhata; asaṃskṛta) nooit deel uitmaakte van wat verschijnt.*

⁸² *Sammuti-sacca (Skt. saṃvṛti-satya) verwijst naar de conventionele waarheid: de wereld van taal, namen en vormen, waarin relaties, leraar en leerling betekenis krijgen. Paramattha-sacca (Skt. paramārtha-satya) duidt de uiteindelijke waarheid aan: het directe zien van de werkelijkheid zoals ze is, voorbij naam, concept en onderscheid.*

⁸³ *'Paccattaṃ veditabbaṃ viññūhi' — letterlijk vertaald: 'Door de wijzen ieder voor zich te doorgronden' — Deze uitdrukking benadrukt dat bevrijdend inzicht niet van de ene mens op de andere kan worden overgedragen, maar slechts in en door directe ervaring kan gerealiseerd worden. Deze formule wordt in de Pāli-canon in talrijke passages herhaald.*

Dit gezegde is niet enkel verbonden met nibbāna, maar met de aard van Dhamma zelf: Het beslissende inzicht moet zich ontvouwen binnen de eigen directe ervaring.

⁸⁴ *Pabhassara citta (P.); prabhāśvara-citta (Skt.)* verwijst naar de geest als oorspronkelijk helder en stralend, niet bezoedeld door zichzelf, maar tijdelijk verduisterd door opkomende mentale verontreinigingen. Deze helderheid is geen blijvende essentie of substantie, maar wordt zichtbaar wanneer de bezoedelingen niet langer gevoed worden.

⁸⁵ Het 'vormloze midden' verwijst niet naar een plaats of een verborgen kern, maar naar het open veld waarin verschijnselen verschijnen en verdwijnen zonder eigenaar of centrum. Het is geen entiteit, maar een aanduiding van de afwezigheid van toeëigening binnen ervaring.

⁸⁶ *Janāmi passāmi (Skt. janāmi paśyāmi)*: letterlijk vertaald: 'ik weet, ik zie'. In de teksten verwijst dit niet naar twee afzonderlijke handelingen, maar naar één enkelvoudig, onmiddellijk gewaar zijn. Het gaat om een rechtstreeks schouwen waarin weten (*nīṇa*) en zien (*dassana*) samenvallen. Geen conceptueel denken of redeneren, maar een onmiddellijke helderheid waarin de werkelijkheid zichzelf toont.

Wanneer de Boeddha spreekt over dit 'direct zien', wijst hij naar een andere dimensie van kennen: niet het verstand dat analyseert en concludeert, maar het hart dat doorziet. Het is het ontwaken van inzicht dat niet van buitenaf komt, maar dat in de stilte vanzelf verschijnt. Hier wordt niets nieuws toegevoegd; hier valt weg wat verhuld was.

⁸⁷ “ *Yad aniccaṃ taṃ dukkhaṃ; yaṃ dukkhaṃ tad anattā* — Wat vergankelijk is, is onbevredigend; wat onbevredigend is, is niet-zelf. ” Deze formule verschijnt herhaaldelijk in de *Samyutta Nikāya*, vooral in de *Anicca Sutta* (SN 22.45) en de parallelle *Dukkha Sutta* (SN 22.46) en *Anattā Sutta* (SN 22.47).

Deze *sutta*'s wijzen op het directe inzicht dat spontaan groeit uit het zien van vergankelijkheid (*anicca*), het doorzien van onbevredigdheid (*dukkha*) en het loslaten van het idee van een zelf (*anattā*) — drie openingen naar het Ongeborene (*asaṅkhata*).

⁸⁸ *Papañca (P.); prapañca (Skt.)*: de neiging van de geest om een eenvoudige ervaring onmiddellijk uit te breiden tot commentaar, interpretatie en een persoonlijk verhaal ('ik', 'mij', 'mijn', 'moet', 'mag niet').

⁸⁹ *Tatiyanibbāna Sutta, Udāna 8.3*

⁹⁰ *Bhava*: in de leer van afhankelijk ontstaan (*paṭiccasamuppāda*) is *bhava* het proces van “worden”, de drijvende kracht die het ontstaan van bestaan en identiteit in stand houdt. De beëindiging van *bhava* is synoniem voor bevrijding (*nibbāna*).

⁹¹ *Lokuttara* (“dat wat de wereld overstijgt”) verwijst in de Pāli-canon naar het ongeconditioneerde (*asaṅkhata*), vrij van de kringloop van ontstaan en vergaan (*samsāra*). Het duidt niet op een andere wereld, maar op de afwezigheid van wereldse bindingen (*lokiya*).

⁹² *Acalaṃ sukhaṃ* (Skt. *acalā sukhah*): letterlijk “onwankelbaar geluk”—een canonieke beschrijving van het vredige karakter van *nibbāna*, vrij van verandering of afhankelijkheid.

⁹³ *Ajāta* (P.) en *anutpanna* (Skt.) betekenen letterlijk “ongeboren” of “niet ontstaan.” Beide termen verwijzen in de boeddhistische canon naar dat wat niet door oorzaken en voorwaarden (*paccaya*; *pratyaya*) tot bestaan komt, en daarom vrij is van geboorte, verandering en vergaan—het ongeconditioneerde (*asaṅkhata*; *asaṃskṛta*), het Ongeborene waarnaar de Boeddha verwijst in *Udāna 8.3*.

⁹⁴ *Saddhā* (P.); *śraddhā* (Skt.) wordt vaak vertaald als “vertrouwen” of “geloof,” maar duidt in de boeddhistische context op een innerlijke openheid en bereidheid tot overgave aan de werkelijkheid zoals ze is—niet als zekerheid, maar als een dieper, onbevangen vertrouwen dat zich ontvouwt uit direct inzicht.

⁹⁵ *Ariyapariyesanā Sutta, Majjhima-nikāya 26*.

⁹⁶ *Brahmāyācana Sutta, Saṃyutta-nikāya 6.1*: “Deze Dhamma is diep, moeilijk te zien, moeilijk te begrijpen, vredevol, verijnd, voorbij redenering, subtiel, enkel te ervaren door de wijzen.”

⁹⁷ *Mahāpurisa* (Skt. *Mahāpuruṣa*): letterlijk “grote mens”. In de Pāli-canon verwijst dit begrip naar een wezen dat het hoogste potentieel van het mens-zijn vervuld heeft. Volgens de *Lakkhaṇa Sutta* (*Dīgha-Nikāya* 30) bezit een *Mahāpurisa* morele en spirituele volmaaktheid, en kan hij slechts twee levenswegen volgen: die van een universele monarch (*cakkavatti*) of die van een Volledig Ontwaakte (*sammāsambuddha*).

⁹⁸ *Brahmāyācana Sutta*, *Samyutta-nikāya* 6.1: “Er zijn, Heer, wezens met slechts weinig stof in hun ogen; als zij de Dhamma niet horen, zullen zij te gronde gaan. Als zij de Dhamma horen, zullen ze haar begrijpen.”

⁹⁹ *Yathābhūta-ñāṇadassana*: “het kennen en zien van de dingen zoals ze werkelijk zijn”; zie *Samyutta Nikāya* 12.23 (*Upaniṣa Sutta*).

¹⁰⁰ *Appamāda* (P.); *apramāda* (Skt.): vertaling: ‘ononderbroken waakzaamheid’. Zie *Dhammapada*, vers 21: “*Appamādo amatapadaṃ, pamādo maccuno padaṃ*” — Waakzaamheid is de weg naar het Doodloze”.

¹⁰¹ *Dhammapada* 21: “*Appamādo amatapadaṃ, pamādo maccuno padaṃ*.” — “Waakzaamheid is het pad naar het Ongeborene; achteloosheid is het pad naar de dood.”

¹⁰² *Bhūta* (id.) — letterlijk “dat wat geworden is”; van de wortel *bhū* (worden, ontstaan). Gebruikt in o.a. *Samyutta Nikāya* 12.15 (*Kaccānagotta Sutta*), waar de Boeddha spreekt over het vermijden van extremen van “bestaan” (*bhava*) en “niet-bestaan” (*vibhava*), en indirect verwijst naar het geworden als datgene wat afhankelijk is van oorzaken.

¹⁰³ *Ajāta* (id.) — “het Ongeborene”; in *Udāna* 8.3, zegt de Boeddha: “Er is, monniken, het Ongeborene, het Niet-gewordene, het Niet-geschapene, het Niet-geconditioneerde” (*Atthi bhikkhave ajātaṃ abhūtaṃ akataṃ asaṅkhatāṃ*).

¹⁰⁴ *Asaṅkhata* (Skt. *asaṃskṛta*) — “het Ongeconditioneerde”; in *Samyutta Nikāya* 43 wordt dit gelijkgesteld aan *nibbāna*, *amatā*, *santi* en *vimutti*.

¹⁰⁵ *Ceto-vimutti* (id.) — “bevrijding van het hart”; in *Majjhima Nikāya* 43 (*Mahāvedalla Sutta*) verklaart Sāriputta dat *ceto-vimutti* en *paññā-vimutti* (“bevrijding door wijsheid”) slechts in naam verschillen, niet in betekenis.

Zie ook *Aṅguttara Nikāya* 9.43 voor de beschrijving van een hart dat vrij is van begeerte, haat en onwetendheid.

¹⁰⁶ In het Ongeborene is geen stroom, want een stroom impliceert beweging, oorzakelijkheid en richting. Het Ongeborene (*ajāta*; *asaṅkhata*) staat buiten alle processen, bewegingen, oorzakelijkheid en ontstaan. Het Ongeborene is ongeboren, ongeconditioneerd, onbeweeglijk, zonder verandering, zonder richting, zonder tijd, zonder zoeken, zonder pad.

¹⁰⁷ ‘Rusten’ verwijst hier niet naar een toestand, maar naar de afwezigheid van grijpen en centrumvorming.

¹⁰⁸ Hier wordt ‘*dukkha*’ niet begrepen als een eigenschap van ervaring zelf, maar als het gevolg van gehechtheid (*upādāna*; id.) en verlangen (*taṇhā*; *trṣṇā*) ten aanzien van wat ontstaat en vergaat. In de Pāli-canon wordt *dukkha* consequent verbonden met het niet-doorzien van vergankelijkheid (*anicca*; *anitya*) en niet-zelf (*anattā*; *anātman*).

¹⁰⁹ *Bhava* (P. & Skt.): worden, bestaansdrang, het ontstaan en voortzetten van bestaan binnen *saṃsāra*, in afhankelijk ontstaan (*paṭicca samuppāda*; *pratītyasamutpāda*).

¹¹⁰ Deze ontkenningen zijn geen filosofische stellingname, maar beschermen tegen het objectiveren—het verzelfstandigen, er ‘iets van maken’— van het Ongeborene als een bestaand principe of entiteit. Binnen het theravāda-boeddhisme wordt elke vorm van ‘iets maken’ (*papañca*) beschouwd als een voortzetting van conditionering.

¹¹¹ Het onderscheid tussen primaire en secundaire bronnen wordt hier gemaakt om duidelijk te maken wat behoort tot de oorspronkelijke teksten en wat latere duiding of reflectie is; wat oorsprong is en wat commentaar; wat aanwijst en wat duidt.

Dit boek opent geen weg en sluit er geen af. Het wil niets toevoegen aan wat al bekend is, en niets wegnemen van wat nooit vastlag.

Wat hier geschreven staat, is geen uitleg en geen samenvatting.

Het is geen poging om het Ongeborene te benaderen, te benoemen of te begrijpen. Woorden worden hier niet gebruikt om iets vast te leggen, maar om hun eigen grens zichtbaar te maken.

In de ruimte tussen zinnen en stilte kan een herkenning ontstaan van wat niet verschijnt en niet vergaat. Niet als ervaring, niet als inzicht, maar als een nabijheid zonder vorm.

Lezen vraagt hier geen inspanning of richting. Er valt niets te bereiken en niets te bewaren.

Wat blijft, is niet wat gezegd werd.

Wat blijft, is wat nooit afhankelijk is van taal.

Dit boek eindigt waar niets begint.

